

DiákKörKép

Tudományos diákköri írások
a néprajz szegedi műhelyéből

Szerkesztette: Simon András

ÚJ SZÉCHENYI TERV

DiákKörKép

Tudományos diákköri írások a néprajz szegedi műhelyéből

TÁJ ÉS NÉPI KULTÚRA

A Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai
Tanszékének kiadványsorozata

9.

Alapító szerkesztő: Juhász Antal

Sorozatszerkesztő: Mód László és Simon András

Solymossy Sándor Közhasznú Egyesület
Szeged

NYELV
(TANZAV.)

1-79806

DiákKörKép

Tudományos diákköri írások a néprajz szegedi
műhelyéből

Szerkesztette:
SIMON ANDRÁS

SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék

SZEGED
2013

179806

Jelen kiadvány megjelenését

„Az SZTE Kutatóegyetemi Kiválósági Központ tudásbázisának ki-
szélesítése és hosszú távú szakmai fenntarthatóságának megalapozása
a kiváló tudományos utánpótlás biztosításával” című,

TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 azonosítószerű projekt támogat-
ja. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális
Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Az első borítón:
Papszentelés ünnepe Csíkszentgyörgyön

© Szerzők és szerkesztő, 2013

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001036731

ISSN 1785-0991
ISBN 978 963 306 221 0

Nyomdai kivitelezés:
Generál Nyomda Kft., Szeged

X 179806

TARTALOM

Előszó (SIMON ANDRÁS)	7
NAGY BALÁZS: A gyulai németiség térhasználata Németvároson	9
NAGYILLÉS ANIKÓ: „Harccal virraszták bölcsőnk álmait...” A két világháború közötti hősök tiszteletének bemutatása az 1938-as szentesi Hősök Emlékünnepe példáján	79
SZÚCS BRIGITTA: Zöldág állítása Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván	113

ELŐSZÓ

Hazánkban a néprajz első egyetemi katedrája a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen alakult meg 1929-ben Solymossy Sándor folklorista vezetésével. A tanszék élén őt olyan jelentős néprajzkutatók követték, mint Bálint Sándor, a vallási néprajz és a szegedi nagytáj népeletének tudósa, Ferenczi Imre folklórkutató, Juhász Antal és Bellon Tibor, az anyagi kultúra és az életmód témaköreinek elismert kutatói.*

A diplomát adó, szakos egyetemi képzés az 1992/93-as tanévben indult meg, s ekkortól bővült fokozatosan a tanszék oktatóinak személyi állománya, megalapozódtak és egyre gyarapodtak a nemzetközi kapcsolatok, megteremtődtek az infrastrukturális adottságok, tanszéki kiadványsorozatok indultak, s főként pályázati támogatásoknak köszönhetően a tanszék oktatóinak vezetésével s a hallgatók bevonásával határainkon belül és túl néprajzi terepmunkák, kutatások kötődtek a néprajz szegedi műhelyéhez.

Az önálló hallgatói tudományos kutatómunkát a tanszék oktatói mindig támogatták, serkentették. A tehetséggondozás egyik legfontosabb kerete a tudományos diákköri munka volt, s az ma is. Néprajz szakos hallgatóink az 1990-es évek elejétől rendszeresen szerepeltek dolgozataikkal az Országos Tudományos Diákköri Konferencia Humán Szekciójában. Az elmúlt 20 esztendőben számos első, második, harmadik helyezést és különdíjat nyertek szegedi diákok, s egyikük sikerrel pályázott a Pro Scientia Aranyéremre is. Az utánpótlás-nevelés sikerét az is mutatja, hogy a tanszék jelenlegi állandó és óraadó oktatóinak, kutatóinak nagyobb része itt, a néprajz szegedi műhelyében szerezte tudását, diplomáját. Korábban végzett hallgatóink közül számosan a „szakma” közelében maradtak, múzeumokban, kutatóintézetben, a közművelődés különböző területein

* A tanszék történetéről ld. részletesen: Barna Gábor – Juhász Antal – Pusztai Bertalan: A néprajz szegedi műhelye. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2004.

dolgoznak, vagy éppen pedagógusként adják tovább a következő nemzedékeknek ismereteiket.

A tanulmánykötet három olyan írást ad közre, mely sikerrel mérettette meg magát 2013 tavaszán a XXXI. OTDK Humán Tudományi Szekciójának néprajzi tagozatában. Nagy Balázs alapszakos hallgatóként lakóhelyén, Gyulán végzett terepmunkát, kutatásait Klamár Zoltán muzeológus és Mód László egyetemi adjunktus segítette. Nagyllés Anikó mesterszakos hallgatóként írta meg dolgozatát, kutatásai a témakörben több évre nyúlnak vissza, témavezetője Glässer Norbert egyetemi tanársegéd volt. Szűcs Brigitta ugyancsak mesterszakos hallgatóként Bárh János címzetes egyetemi docens és Barna Gábor egyetemi tanár szakmai irányításával készítette el folklorisztikai tárgyú írását.

Hisszük, hogy mindenkori munkánkkal hidat építünk a jeles elődök alkotta eredmények és a jövő tehetségei között, abban a hitben és azzal a céllal, hogy tudományszakunk tovább erősödjék, értékteremtő szerepet töltsön be, s társadalmilag is hasznosítható tudományos eredményeket hozzon létre.

Kötetünkkel a néprajz és a kulturális antropológia területén folyó hallgatói munka egy szeletét villantjuk fel, remélve, hogy a közreadott írások inspiráló módon hatnak mindenkori hallgatóink számára a tudományos munka művelésére, értelmére vonatkozóan.

Simon András
egyetemi docens
tanszéki TDK titkár
a kötet szerkesztője

NAGY BALÁZS

**A GYULAI NÉMETSÉG TÉRHASZNÁLATA
NÉMETVÁROSON**

TARTALOM

Bevezetés	13
A tér szerepe a helyi identitásban	13
Kutatási módszerek	15
A gyulai németiség története és szokásai a kezdetektől napjainkig	18
A 18. század	18
A 19. század	22
A 20. század	24
A rendszerváltástól napjainkig	30
A gyulai németiség ünnepei és szokásai	31
Emlékek a múltból	32
Németvárosi szokások napjainkban	36
Sváb bál	36
Márton-nap és Téltemetés	38
József-nap	40
Németvárosi Advent	40
Németvárosi Disznótoros Farsang	41
Málenkij robot: elhurcolás és hazatérés	42
Tojásfa állítás és Betlehemezés	43
Németvárosi Pünkösöd	43
Szilvalekvárfőzés	44
A gyulai németiség terei	45
Az Apor tér és a Szent József templom	45
A Német Klub	47
A Máriás-ház	48
Emléktáblák, emlékművek és utcanevek (utcanév katalógus) ..	49
Identitás és térhasználat	55
Szakralitás és a németiség viszonya Gyulán	56
A kisebbségi önkormányzat szerepe	58
Németidentitás Gyulán	60
Rövidítések	61
Irodalom	62
Abstract	68
Képmelléklet	70

BEVEZETÉS

A tér szerepe a helyi identitásban

Gyulán közel háromszáz éve él együtt, egymástól elkülönülő zárt tömbökben a magyarság, a némettség és a románság. A három etnikum egymástól nyelvében, vallásában és kultúrájában is eltér. Térfogalásuk rejtett tartalomként hozzátartozik a helyi kultúra lényegéhez.¹ Közülük ketten, a magyarok és a németek rendelkeztek a történelem során önálló önkormányzatisággal is, azaz egyfajta autonómiával.

A némettség – akárcsak a másik két etnikum – igyekezett jól érzékelhető módon kijelölni saját területét, egyértelműsíteni a határvonalakat. A következőkben ezeken a térkijelölőkön keresztül igyekszem bemutatni a német közösség múltját és jelenét. Ezekben a térkijelölőkben fejeződik ki ugyanis a némettség lokális identitása. Mindehhez szükséges megvizsgálni a helyi ünnepek és emlékművek térbeli helyét², eredetét és a hozzájuk kapcsolódó etnikus sajátságokat.

Az etnikai identitás vizsgálatakor az egyén és csoport kulturális reprezentációját vizsgáljuk.³ A reprezentáció kifejezi az őt létrehozó közösséget, annak valamely cselekvése révén.⁴ Ilyen identitáskifejező reprezentáció lehet a viselet, a felvonulás az ünnepségeken, vagy akár az emlékműállítás.⁵

Ennek a reprezentációnak egyik fontos eleme maga az emlékezet gyakorlata. Jakab Albert Zsolt szerint az emlékezetnek csak annyiban van létjogosultsága, amennyiben az emlékhelyekben realizálódik, reprezentálódik. Az emlékezet ebben az értelemben a generációk közötti kommunikáció, mely a kultúrában zajlik, és mely akkor valósulhat meg, ha a kulturális tudás közös. Az emlékezet tehát kapcsolat a helyi társadalom jelene és múltja között az emlékhelyek ré-

¹ A. GEGELY András 1996. 19.

² BAKÓ Boglárka 2003. 11.

³ BINDORFFER Györgyi 1996. 17.

⁴ VEREBÉLYI Kincső 2005. 27.

⁵ BINDORFFER Györgyi 1996. 13–17.; VEREBÉLYI Kincső 2005. 27–28.

vén, így az emlékhelyek fontos részét képezik a gyulai németiség térhasználatának, egyfajta folytonosságot teremtenek a történelmi térben.⁶

Az identitás, bármilyen jelzővel látjuk el, nem önmagában való és nem is önmagában létező jelenség, hanem szándékos alkotás eredménye, egyfajta jelentéskonstrukció létrehozása: önmeghatározás, egyszerre azonosulás és elkülönülés. Az identitás alakulása és formálódása időben végbemenő folyamat – ezért szükséges a németiség teljes gyulai történetét górcső alá venni –, mely nem választható el a történelem során végbemenő gazdasági, politikai és kulturális változásoktól.⁷

Kutatásom során a témában fellelhető források és szakirodalom alapján, a gyulai németek megkérdezésével igyekeztem megtalálni azokat a tételeket, melyek a múltban és a jelenben a német identitás kifejezőivé illetve a németiség térkijelölő elemeivé válhattak, legyen szó egy utcanevről, emléktábláról vagy közösségi épületről. Igyekeztem ezek szerepét nyomon követni a németiség életében, mindazon változások során, amiken a helyi német közösség átesett a történelem folyamán. Törekedtem rajtuk keresztül megtalálni és bemutatni azt, ami a németiséget „jelenti” Gyulán.

Mindezekhez sorra veszem a gyulai németiség történetének legfontosabb eseményeit, bemutatom jelenlegi ismereteinket szokásaikról és ünnepeikről, kitérek a legfontosabb demográfiai és társadalmi változásokra – különösképpen a nyelvhasználatra – mint a térhasználat elemeire.

Végezetül szeretném megmutatni, mennyire fontos szerepet játszanak ezek az elemek és terek a „sváb lokális identitás” 21. századi felvirágzásában, milyen jelentős szerepet játszik ebben a kisebbségi önkormányzat tevékenysége, melyek legfontosabb szimbólumaik. Reményeim szerint munkámmal betekintést nyújtok egy eddig Gyulán kevésbé vizsgált terület: a németvárosi olvasóköri és klubok életébe is, ezek társadalmi sajátágaiba és jelentőségébe a németvárosi társadalomszerveződés vizsgálatában a jövőre nézve.

⁶ JAKAB Albert Zsolt 2012. 15., 35–36., 46.

⁷ BINDORFFER Györgyi 1996. 13–14.

Kutatási módszerek

Mint Clifford Geertz megfogalmazta, az etnográfus elsődleges feladata, hogy kimenjen a terepre és visszajöjjön az ottani életre vonatkozó adatokkal. A terepen dolgozó kutató adatai általában a tapasztalat, mintsem egzakt mérés eredményei, mely a társadalomtudományok jellemző különbsége a természettudományokkal szemben.⁸ Különösen hangsúlyossá válik a *tapasztalat* akkor, amikor saját lakóterületünkön, mindennapjaink színhelyén végzünk kutatást.

Gyulaiként kutatásomat *saját társadalomban végzett*ként értékelem, az ilyen jellegű vizsgálatok minden hátrányával és előnyével együtt. Az efféle kutatás előnyeit az alábbiakban foglalja össze Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor: a helyi elemek (szabályok) megismerésének jelentős részéhez nincs szükség adatközlőre, nincs szükség egy idegen nyelv elsajátítására, a befogadtatásért való küzdelemre, tisztában vagyunk a társadalom tagoltságával, a szubkulturális eltérésekkel, eleve a vizsgált társadalom fogalmait, kategóriáit használjuk.⁹

A Gyulán végzett kutatásom saját közegben való megtörténte nem zárja ki ugyanakkor annak a lehetőségét, hogy a hagyományos, idegen társadalmakban alkalmazott kutatói módszereket alkalmazzam. A megfigyelés mellett idetartozik az adatrögzítés, interjúkészítés, a részvétel és az önreflexió.¹⁰

Az általam végzett kutatások módszertani alapjait a térhasználat vizsgálatára első sorban Mester Tibor *Mentális térképezés* című munkája jelentette¹¹, míg az emlékművek és emléktáblák vizsgálatához Klamár Zoltán több tanulmányát¹² és Jakab Albert Zsolt *Emléklítés és emlékezési gyakorlat: a kulturális emlékezet reprezentációi* Kolozsváron című munkáját vettem alapul¹³.

⁸ GEERTZ, Clifford 2001. 397., 404.; KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor 2008. 379–380.

⁹ KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor 2008. 372.

¹⁰ KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor 2008. 374.

¹¹ MESTER Tibor 2007. 296–316.

¹² KLAMÁR Zoltán 2009a 140–148., 2009b 48–52., 2010. 85–92.

¹³ JAKAB Albert Zsolt 2012.

Keményfi Róbert szerint az etnikus térszerkezeti vizsgálatok első lépése a település történetének feltárása. Figyelemmel szükséges kísérni a terepen és a levéltárakban az együtt élő etnikumok demográfiai és betelepülési történetét.¹⁴

A városi térhasználat vizsgálatára vonatkozó módszerek egyike a megfigyelés, mely lehet strukturált (a kutató előre meghatározza, mi a megfigyelés tárgya, és a módszereket, amellyel végzi a tevékenységet) avagy strukturálatlan (minden fontos jelenséget figyelembe veszünk). A megfigyelés emellett lehet nyílt (a megfigyelés tárgya tud a megfigyelésről) és lehet rejtett (a megfigyelték nem tudják, hogy megfigyelik őket).¹⁵ A megfigyelést Mester Tibor a konkrét térhasználat megfigyeléseként értelmezve is kiemeli mint a tárgy kutatási módszerét. Előnye, hogy a közvetlen vizsgált térben zajlik, hátránya viszont, hogy gondos, kitaró munkát igényel.¹⁶

A megfigyelésnél hatékonyabb információgyűjtési módszer lehet az interjú, mely során közvetlen kapcsolatba lépünk adatközlőinkkel. Az interjú lehet kvantitatív (lényege a mérhető adatok gyűjtése, hasonlít a kérdőívhez) és kvalitatív (a kutatás alapkérdéseire, miérteire válaszol), ezek mellett az interjú lehet kötetlen és kötött, illetve ezek átmenete aszerint, hogy mennyire határozza meg az interjú kérdéseit és menetét előre a kutató. Az interjúkat emellett még több módon is csoportosíthatjuk megvalósulási körülményei és formái szerint.¹⁷ Mester Tibor a strukturált (előre rögzített, kötött kérdéseket tartalmazó) interjút ajánlja a térhasználat vizsgálatában.¹⁸ Magukat az interjú során gyűjtött adatokat óvatossággal szükséges kezelni, mint Mészáros Csaba figyelmeztet: „Az adatközlő néprajzi reprezentációt közöl a gyűjtővel, vagyis interjúk alkalmával az adatközlő az általa elképzelt néprajzi figyelem igényeinek megfelelő, illetve azt manipuláló kommunikációt folytat a gyűjtővel.”¹⁹

¹⁴ KEMÉNYFI Róbert 1996. 125–126.

¹⁵ MAJOROS Pál 2010. 106–107.

¹⁶ MESTER Tibor 2007. 311.

¹⁷ MAJOROS Pál 2010. 122–131.

¹⁸ MESTER Tibor 2007. 308.

¹⁹ MÉSZÁROS Csaba 2010. 182.

A térhasználatra vonatkozó adatgyűjtés további fontos eszköze még a forráselemzés. Itt az általánosan használatos szabály a *cui prodest* kérdés megválaszolása, nemcsak a történelmi forrásoknál. A „feladó” és a „címzett” ismerete teszi lehetővé számunkra a lehető legeredményesebb elemzést.

Az általam alkalmazott kutatási módszer – a fentiek ismeretében – elsősorban a résztvevő megfigyelés volt, melynek folyamán törekedtem a városrészen belüli eseményeken használt jelképek megfigyelésére (strukturált megfigyelés). A megfigyelt elemeket fényképen is rögzítettem a későbbi elemzés céljára. Mindezt félig strukturált interjúkkal egészítettem ki, melyekben a kérdések az *oral history*-ban (is) megőrzött, valamint a ma működő térhasználat köré csoportosultak. Adatközlőim zömmel a Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzatból és a Német Klub tagjai közül kerültek ki, többségében idősebb tősgyökeres németvárosi lakosok.

Az etnikai terepen az adatközlő interjúalanyok narratívái nélkülözhetetlenek, hiszen ők a tradíció hordozói. Az úgynevezett *oral history interjúban* az etnikai csoporthoz tartozó egyének történelemmel és fontos eseményekkel kapcsolatos emlékeire fókuszálunk. Az *oral history*-val kapcsolatban felmerül a megbízhatóság problémája. Kétségtelen, hogy emiatt a történelmi háttér feltárásához az írott irodalomra is szükség van. Eltekintve azonban az *oral history* közlemként való érvényességétől, reprezentativitásától, nincs más lehetőség a mikro-történelmi és személyhez köthető adatok beszerzésére.²⁰

Az általam elemzett források: Németváros „belső” történetírása – Scherer Ferenc,²¹ Steib János²² –, emellett a *Gyulai Hírlap* című városi napilap, s kiváltképpen annak a Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat szerkesztette *Csengettyű* című kétnyelvű (magyar–német) melléklete. Fontos forrásként kezeltem a Kisebbségi Önkormányzat „*Rozmaring*” nevű honlapját is – mint az önreprezentáció egyik napjainkban egyre fontosabb közegét – az itt megjelenő bejegyzésekkel, cikkekkkel és képekkel együtt. A németvárosi eseményekről tájékozta-

²⁰ BINDORFFER Györgyi 2008b 62-63.

²¹ SCHERER Ferenc 1938a; 1938b

²² STEIB János 1924.

tó plakátok, meghívók és felhívások szintén elemzésem részét képezték. Kiemelendő forrásaim voltak végezetül a kisebbségi önkormányzat tevékenységéről a városi önkormányzatnak írott hivatalos beszámolók (tájékoztatók), valamint kérvényeik és pályázataik, melyek mind betekintést nyújtanak a kisebbségi önkormányzat témánkban betöltött szerepébe.

A GYULAI NÉMETSÉG TÖRTÉNETE ÉS SZOKÁSAI A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG

A 18. század

Számottevő német népesség leginkább szervezett telepítés formájában került a mai Magyarország területére a 18. században, elsősorban a Német Birodalom katolikus vallású déli tartományaiából, mint Baden-Württemberg, Mainz és Frankfurt környéke, Pfalz, Hessen, Elzász-Lotaringia és a Saar-vidék. A mai Magyarországon öt régióra szokás osztani jelenlétüket: Nyugat-dunántúli határvidék, Dunántúli-középhegység, Baranya-Tolna, Bácska-Solti sík, és egyéb szórványok. Ez utóbbi csoportba tartozik Pest és Somogy megye német kisebbsége mellett a Békés megyei is.²³

Békés megyében ma öt településen laknak németek, ezek: Almáskamarás, Elek, Gyoma, Gyula és Mezőberény. A Békés megyei németek szigetszerű elhelyezkedésük következtében már letelepülésük időpontjában is kisebbségi helyzetbe kerültek, szemben a nyugat-dunántúli és Baranya-tolnai összefüggő németiséggel.²⁴

A megyébe először Gyulára érkeztek német telepések a *Grosse Schwabenzug* első szakaszában, az úgynevezett *Karolinische Kolonisation* keretében.²⁵ 1723-ban a gyulai uradalom földesuránál, báró

²³ BOTTLIK Zsolt 2003. 73.

²⁴ SZABÓ Ferenc 2008. 299–300.

²⁵ BALASSA M. Iván 1989. 31.; SZABÓ Ferenc 2008. 303.

Harruckern János Györgynél²⁶ jelentkezett „néhány német család, mely hajlandóan nyilatkozott, hogy a gyulai uradalomban letelepedjen”.²⁷ A telepesek első hulláma 1724–1725-ben érkezett a bajorországi alsó-frankföldi Würzburg környékéről, elsősorban Gerolzhofen, Airling és Mulfingen településekről.²⁸ A második hullám az 1738-as pestisjárvány után, az 1740-es években jött Gyulára szintén bajor illetve osztrák területekről. Ez a második betelepülés jelentette a későbbi német lakosság jelentősebb alapját.²⁹

Harruckern János a magyarokkal való összetűzés elkerülése végett külön telepítette le a németeket a mai belvárostól nyugatra, a Körös által elzárt szigetre.³⁰ E sziget határai a mai Élővízcsatorna, az egykori Kis-Körös és a Szent János-árok voltak.³¹

A betelepülők szőlő- és gyümölcstermesztési kultúrát, valamint építészeti kultúrát és kézműipart hoztak magukkal.³² Általuk került a városban túlsúlyba a katolikusok más felekezetűekkel szemben.³³

A város a németek betelepítésével két részre szakadt: Magyar- és Német-Gyulára (1. térkép).³⁴ A németek különállását biztosította a zárt telepítés (sziget) mellett a közigazgatási önállóság, a vármegye által megkívánt merev elzárkózás és a használatba kapott úrbé-

²⁶ Harruckern János György (Schenkfeld, 1664. március 25. – Bécs, 1742. április 18.) A Császári hadak élelmezési biztosa a török elleni háború, majd a Rákóczi-szabadságharc idején. Szolgálatai elismeréseként kapta bárói címét, továbbá királyi adományként Békés, Csongrád és Zaránd vármegyei birtokait, köztük Gyula és Szentes városokat. 1729-től Békés vármegye főispánja. A németek mellett a szlovákok Békés megyébe telepítése is az ő nevéhez kötődik. MÉL 1967. 678.

²⁷ SCHERER Ferenc 1938a 279.

²⁸ KOVÁCS József 2011. 106.

²⁹ ÁCS Zoltán 1980. 300.; SZILÁGYI Miklós 1976. 5.

³⁰ BECSEI József 1979. 321.; SCHERER Ferenc 1938a 280.

³¹ SCHERER Ferenc 1938a 280–281.

³² D. NAGY András 1995. 4.

³³ 1730-ban Gyulán 116 magyar, 100 német és 34 román családot írtak össze. 1746-ban a magyar katolikus hívek száma 173, a németeké 175 család. KOVÁCS József 2011. 106.; SCHERER Ferenc 1938a 293.

³⁴ BECSEI József 1979. 321.

ri föld elkülönítése a magyar-gyulaiakétól.³⁵ A közigazgatási önállóság egyik biztosítékeként 1734-ben a németek saját bírót választottak és valószínűleg már ugyanettől az évtől önálló tanítójuk is volt.³⁶ Német-Gyulán ekkor még a tanítói és jegyzői hivatal egymással egybe volt kötve, így a tanító a közigazgatási feladatokból is kivette a részét.³⁷ A különállást erősítette ezek mellett a saját – német (anya)nyelvű – káplán és kántor megléte.³⁸

Bizonyos tényezők kedvezőtlenül hatottak a németség önállóságára. A két városrészt a megyei közigazgatás és a földesúr a közterhek terén egy városnak tekintette. A földesúr az éves vásártartás jogát (1723-tól), mely a mezővárosi jogállás „feltételének” is tekinthető, kizárólag Magyar-Gyulának adományozta.³⁹

A gazdasági tényezők mellett fontos szerepet kap a vallás is. Ugyan a Gyulára érkező buzgó katolikus németek – mély lelki elhagyatottságukra hivatkozva – már a kezdetektől igényt tartottak saját lelkipásztorra, önálló plébániát mégsem kaptak, lelki gondozásukról a magyar-gyulai plébános gondoskodott. A városnak egy katolikus temploma – a Nádi Boldogasszony templom – volt, melyet a magyar és német ajkú hívek közösen használtak, oly módon, hogy a magyar mise után tartották a német nyelvű misét.⁴⁰

A gyulai németek első kápolnájukat Német-Gyulán, az egykori gulyalegelőn építették fel 1736 körül. 1755. augusztus 10-ére – a német ajkú lakosság növekedésével – új, nagyobb templomot emeltek ennek helyén.⁴¹ Évente kilenc napon tartottak benne szentmisét: Sebestyén, József, Flórián, Orbán, Donát, Rókus, Rozália, Vendel és Márton napján.⁴² A Kálvária-kápolna építési ideje ismeretlen, egy

³⁵ SZABÓ Ferenc 2008. 310.

³⁶ SCHERER Ferenc 1938a 281., 328–329.

³⁷ KOVÁCS József 2011. 112.

³⁸ KOVÁCS József 2011. 122.; SCHERER Ferenc 1938a 329.

³⁹ ÁCS Zoltán 1980. 295.; SZABÓ Ferenc 2008. 311.

⁴⁰ KOVÁCS József 2011. 106., 128.; SZABÓ Ferenc 2008. 311.

⁴¹ D. NAGY András 1995. 7.; KOVÁCS József 2011. 109–110.

⁴² SCHERER Ferenc 1938a 296–297.

1763-ból fennmaradt számla igazolja, hogy ebben az évben már felújították.⁴³

Német-Gyula 1762-től kiváltságos mezőváros, melyet a bíró és az esküdtek tanácsa irányított. 1772-től a városban szétválasztják a tanítói és jegyzői teendőket.⁴⁴ Ugyanettől az évtől azonban az urbárium bevezetése a két várost részben közös legelőre kényszeríti.⁴⁵ 1795-ben önálló iskolaépületet építenek a németek. 1797. június 8-án – a régebbi, a két város által közösen használt katolikus temető megtelése miatt – Német-Gyula részére a „Körös vizén túl” saját temetőt jelölnek ki, mindmáig ez a német temető (1. kép). 1798-tól a német-gyulai kápolnában mindennap tartanak szentmisét.⁴⁶

Mindezek a tendenciák egy a 18. század során erős önállósággal rendelkező gyulai németsegről árulkodnak. Ennek az önállóságnak részben vagy egészében biztosított alapjai: a területi különállás, az önálló belső közigazgatás és oktatás, valamint az anyanyelvi vallásgyakorlat lehetősége. A vallásnak a német identitásban betöltött szerepét mutatja azoknak a német vagy a németséghez kötődő szenteknek a sora, kiknek ünnepén már a század közepétől a saját kápolnájukban – a maguk „kisebb pátriájában” – vehettek részt a misén a német káplán celebrálása mellett. A „magukkal hozott” szentek tiszteletét kísérelhetjük nyomon a 18. századi anyakönyvek kapcsán is. Különösen nagy hangsúlyt kap a gyulai németeknél Szent József tisztelete. Szent József a betelepülő németség óhazájának, Ausztriának és Bajorországnak a patrónusa, emellett a kézműves munkák védőszentje is, mellyel a betelepülők egy jelentős része foglalkozott. Nem véletlen tehát, hogy Gyulán e században a legnépszerűbb férfinév a József volt. A József mellett még a Sebestyén név népszerűségét szükséges itt kiemelnünk, gyakorlatilag folyamatosan használatban van a gyulai németsegnél.⁴⁷

⁴³ KOVÁCS József 2011. 110.

⁴⁴ D. NAGY ANDRÁS 1995. 4.

⁴⁵ SZABÓ Ferenc 2008. 311.

⁴⁶ SCHERER Ferenc 1938a 301–302.

⁴⁷ BIELEK Gábor – JÁROLI József 2004. 24–25.; 35–37.

A 18. század végéről Metz György és feleségének hagyatéka enged némi betekintést számunkra a kor gyulai német viseletébe. A leltár viseletre vonatkozó tételei az alábbiak: „egy setét kék posztóból való kabát; egy veres Laibli; egy világos kék ujjas Laibli; egy fekete bugyogó ótska Laiblival; öt és csak rongyból álló ingek; egy férfinak való czipo csattal; egy kötött vagy stráng czizma; egy kék vislet ótska Szoknya; egy fehér Recli; egy sellyem egy tarka Reclie; fehér kék sávos szoknya; asszonyi viselt ingek”.⁴⁸

A 19. század

A 19. század több fontos változást hoz az addig nagyjából autonóm német közösség életében. E változás előjeleként értékelhető a magyar nyelv használata előbb a köz-, majd a magánügyekben. A német-gyulai tanács már az 1790-es években magyarul levelez az uradalommal. Az 1800-as évek elején egyes belső nyilvántartásokat (mint például a katonaaállítási lajstrom) is magyarul vezetnek. Az adásvételi szerződések az 1820-as, a végrendeletek az 1830-as évektől készülnek magyar nyelven.⁴⁹

1834-ben Német-Gyula mezőváros lett, megkapja a bírói palcát és a városi pecsétet.⁵⁰ A reformkori eszmei és gazdasági változások, mint az országban másutt, úgy Gyulán is éreztetik hatásukat. Az 1848–49-es szabadságharcban a gyulai németek is részt vettek. A közös történelmi sors átélése, a közös hazáért vívott harc, a hazafias érzés nagymértékben előrelendítette a magyarsághoz való tartozás tudatát, mindez hozzájárult az asszimiláció felgyorsulásához: a két Gyula a szabadságharc idején, 1848. május 28-án egyesült, a németek tiltakozása nyomán azonban tíz nap múlva újra külön vált.⁵¹ Mindennek ellenére 1857. október 1-én 123 éves különállóság után a két Gyula – közigazgatásilag – egyesült.⁵² Mindjárt az ezt követő évben a

⁴⁸ ÁCS Zoltán 1985. 378–379.

⁴⁹ SZABÓ Ferenc 2008. 315–316.

⁵⁰ D. NAGY András 1995. 4.

⁵¹ BINDORFFER Györgyi 2002. 24.; IMPLÓM József 1973. 24.

⁵² BECSEI József 1979. 321.; D. NAGY András 1995. 4.

fizikai határt, a János-árkot is eltüntették.⁵³ Ekkortól beszélünk Magyar-, és Német-Gyula helyett, Magyar-, illetve Németvárosról Gyulán.

A város etnikai tagoltsága a 19. század első felében leginkább a népviseletben tükröződik: Joseph Böss bécsi rajzoló éppen az egyesülés évében tett dél-alföldi utazása közben készült színes viseleti képein örökített meg egy-egy gyulai magyar és német házaspárt, illetve a szomszédos Kétegyházáról egy román házaspárt. Az ábrázolások hitelességét megerősítik az egykorú leírások: a németek viselete polgári, míg a magyarok és a románok öltözete paraszti ízlés-jegyeket hordoz magán. Mindez egybevág azzal, hogy a németek egy jelentős része a gyulai céhes ipart a térségben jelentőssé tevő mestereket képviselte, polgárosodottságuk előrehaladottabb volt, mint a másik két nemzetiségé.⁵⁴

A két város egyesülése egyben a polgárosodás előmozdítója is lett: jelentős számú iparosság talált megélhetést a megyeszékhelyen.⁵⁵ A 19. század második felében Gyulán belül a társadalmi rétegek (foglalkozási ágak) szerinti csoportosulás vált erősebbé. A németek körében a származástudat, a házassági-családi kapcsolatok jelentettek etnikai összetartó erőt.⁵⁶ Mindezeket erősítették a továbbra is a városrész – és az egyház – gondozásában álló oktatási intézmények, a nyelvhasználat, a vallás és természetesen a néphagyományok is.

A két városrész és egyúttal a németiség különállását fejezi ki az 1860-as években feljegyzett lakodalmas szokás: a német lakodalmas menetek fúvózenekarral együtt megálltak a két várost elválasztó árok helyén, és ott várták meg, amíg az ifjúpár a legközelebbi rokonokkal a Nádi Boldogasszony templomból visszatér. Amikor a menyasszony ismét németvárosi földre lépett, nagy örömmel, lármát csaptak.⁵⁷

⁵³ STEIB János 1924. 19.

⁵⁴ SZILÁGYI Miklós 1976. 15–16.

⁵⁵ BIELEK Gábor – JÁROLI József 2004. 35.

⁵⁶ SZABÓ Ferenc 2008. 313.

⁵⁷ SZABÓ Ferenc 2008. 311.

A régi kápolna helyén 1863-66 között felépült a Szent József templom, patrónusáról 1896 óta nevezik a városrészt Józsefvárosnak is.⁵⁸

1885-ben megalakult a Józsefvárosi Olvasókör, a későbbi Iparos és Földműves Olvasókör elődje.⁵⁹

A 19. században egyre fokozódó asszimilációt fémjelzik a korszak statisztikai adatai is: Gyulán a település teljes lakosságához mérve a németajkúak számaránya 1802. és 1805. között 19%, 1830-ban 19,4%, 1860-ban 12,1%, 1880-ban 12,3%, 1890-ben 10,1 %.⁶⁰ „A 20. század küszöbén a szülők és a nagyszülők beszéltek az anyanyelvet”.⁶¹

A 20. század

A polgárosodó németiség asszimilációs tendenciája a 20. század során tovább növekszik. A német anyanyelvű lakosság aránya Gyula egész lakosságához képest tovább csökken: 1900-ban 7,4%, 1910-ben 6,5%, 1920-ban már csak 2,9%.⁶² A helyzet érdekessége, hogy pontosan ebből a korszakból rendelkezünk a gyulai németiségre nézve a legtöbb adattal.

A város népességének már a századfordulón is csak kisebb hányada volt őstermelő (42,5%), nagyszámú az iparban, közszolgáltatásban és szabadpályán dolgozók rétege. Az ipari népesség abszolút túlsúlya jellemzi Józsefvárost is, s emellett ez a városrész a nagygazdák lakhelye is⁶³ – ennek jegyeit külsejében máig őrzi.⁶⁴

⁵⁸ BIELEK Gábor – JÁROLI József 2004. 35.

⁵⁹ GyH 1997. szeptember

⁶⁰ SZABÓ Ferenc 2008. 309.

⁶¹ BENCSIK János 1982-85. 18.

⁶² SZABÓ Ferenc 2008. 309.

⁶³ BECSEI József 1979. 324., 331.

⁶⁴ A földműves Schriffert József számol be arról, hogy Németvároson elsősorban az iparosok (ácsok, kőművesek) éltek, és ők birtokolták a szőlők jelentősebb részét is. A sváb parasztság tanyákon élt, bár gyakran maguk is rendelkeztek házzal a városrészen, melyekben idősebb korukban telepedtek meg.

A Németváros, avagy a gyulai németiség történetével foglalkozó írásokban nem, vagy csak elejtett megjegyzésként találkozunk a különféle (olvasó) körökkel, pedig ezek tanulmányozása különös betekintést jelenthet a korszak gyulai társadalmába. Elsősorban adatközlőimre támaszkodva e téren az alábbi kép rajzolódik ki:

Az elmúlt évszázadokból megmaradt céhes hagyományok nem haltak ki teljesen a Németvároson. A 20. század első felében a földművesek, a kőművesek és az ácsok külön céhekbe tömörültek.⁶⁵ A földművesek egy, az ácsok és a kőművesek közös körbe szerveződtek, mely a nagyobb (egyházi) ünnepek alkalmával is megmutatkozott.⁶⁶ Ezeken az ünnepeken – karácsony, húsvét, József-nap, Úrnap – körmenetek is voltak a templom körül, melyekben szintén céhek szerint rendeződtek.⁶⁷ Adatközlőim elmondása szerint az 50-es évek közepéig élt ez a szokás.⁶⁸ Emellett számolni szükséges a polgári körrel is, erre vonatkozóan azonban nagyon hiányosak az adataink.⁶⁹

⁶⁵ „Még az ötvenes évekig is belenyúlt a rendszerbe, hogy ezeket úgy mondták, amikbe tömörültek, hogy céb, külön cébbe az ácsok, külön cébbe a kőművesek, és külön cébbe a földművesek. Ezeknek még a templomban is megvolt a maguk zászlaja” (Schriffert József, földműves).

⁶⁶ „Ezek [a céhek] úgynevezett fákyások[at] áll[ítot]tak ki a mise’, vagy istentisztelet – nem tudom minek nevezjük – hat-hat ember, egy-egy oldalon három-három, mindegyik külön állt ki, külön voltak úgymond akkor az iparosok és külön a parasztok, mindegyiknek megvolt a maga cébe és a maga fákyája” (Schriffert József, földműves).

⁶⁷ „Na most ez a vallás szerint Úrnapkor volt körmenet (...), amikor az egész templomot és a megkerülték. Még le volt zárva az utca is, és én emlékszem. Szóval a vallásnak ezt betartották akkor” (Titz József, földműves).

⁶⁸ „Ez körülbelül az ötvenes évek után kezdet kicsit hanyatlani, de úgy ötvenig úgy tűrbető volt. Ötvenhárom-ötvennégyig akkor kezdett [romlani?] rohamosan, ahogy hát jobban feltört a kommunista rendszer, az ugye a vallás ellen volt. És tiltották” (Schriffert József, földműves).

⁶⁹ Schriffert Mihály a nyolcvanas években újjászerveződő földműves kör (klub) „vezetője”, így mesél minderről a Gyulai Hírlap 1996. októberi külön számában: „Valamikor a németvárosiaknak több társasköre volt. Volt az iparosságnak, a parasztságnak, és volt polgári kör is. Amellett még volt a Wiszt kocsmá is (...). A mostani öregek otthona volt az iparkör, a mostani óvoda volt a parasztkör. A Wiszt kocsmá itt volt mellettünk a másik sarkon, ez most a cipész ktsz. Az ipartestület, vagyis a polgári kör a Jókai utca sarkán volt, szép nagy épületben” (GyH 1996. október).

A két kör nagyjából egy időben, az 1920-as, 1930-as években hozta létre saját helyiségeit, melyek az 50-es évekig – az állam közbeavatkozásáig – voltak a sváb férfiak legfontosabb szórakozási helyei (2. kép).⁷⁰

A nyelvváltás folyamata már a 2. világháború előtt megindult, a nyelv köszöntőkben, versikékben élt tovább.⁷¹ Az 1930-as években a gyulai németek zöme már nem is értett németül, otthon is magyarul beszéltek, német szóval inkább csak az idősebbek éltek egymás között. A Szent József templomban az évtized végén, Apor Vilmos plébánossága idején megszüntették az addigi havonta egyszeri német szentbeszédet.⁷² Gyulán 1941-ben már csak 300-an vallották magukat németnek.⁷³

⁷⁰ Schriffert József, a földműves így mesél erről: „*De ez [azaz az iparosok és a parasztok két csoportja] megmaradt, mert akkor úgy nevezték, hogy Kör. Két kör alakult itt ki, úgy nevezték, hogy iparos és paraszt (...) ami a Németvárosi Óvoda, az volt a paraszti, annak a felépítése adakozásból származott, az én apám is tán három mázsa búzát adott. Na ez volt a nagyobb kör itt. Mert mellette volt az iparos kör, ahol most ilyen szociális létesítmény van. A parasztokét az ötvenes években, ötvennégyben elvették, és utána itt a németvárosi részre óvodát helyeztek oda.*” Hasonlóan meséli el az asztalos Schriffert József is: „*Apukámat én nem nagyon ismertem, mert amikor meghalt én három éves voltam, vagy négy éves voltam (...), a barátai azt mondják jó kőműves volt. És akkor ők azt csinálták, hogy házról házra jártak. Megvolt, hogy holnap este itt tartunk bulit, a néni meg ugye süt-főz, minden szanaszét, mert ugye jön búsz-harminc ember. És ezt ugye, hogy megakadályozzák, ezen a főutcán [azaz a mai Scherer Ferenc úton] (...) vettek egy üres telket, a kőművesek hoztak anyagot és csináltak egy olyan házat, ahol két szoba volt, meg hátul egy kis szoba, egy kis konyha, azt oda adták egy szegény embernek, a kőművesek tartották, hogy kitakarította a nagy szobát. Az egyik nagyon nagy volt, a másik kicsit kisebb volt (...). Volt benne biliárdasztal, asztalok voltak sorban (...), ment a kártyázás, ment a biliárdozás. Volt két asztal, az egyik volt az öregeké, a másik a gyerekeké volt (...), és akkor esténként néha Józsi bácsi mondta: «Fiam, menj haza, mond az asszonyoknak, hogy adjon egy demizsonnal!», és akkor hozott öt liter bort, és mindenki kapott – de voltak búszan-harmincan, nem volt itt részegeskedés (...). Hát ez régebben, valamikor a búszas években, harmincas években [épült]. Aztán elvette az állam, lett belőle előszőr..., aztán olvasókör, öregek járnak oda, nyugdíjasok oka, két-háromig nyitva van, hozzá a személyzet az ebédet”*

⁷¹ RÜCKNÉ KÁDÁR Judit 2000. 126.

⁷² Ezt tükrözi Titz József és Schriffert József földművesekkel folytatott beszélgetés is:

„Titz József: - Nekem is tudott a nagyapám németül. Ebben a templomban, még a háború előtt németül prédikáltak, német mise volt.

A gyulai németiség, és ezzel párhuzamosan a teljes hazai németiség életében döntő változást és megrázkódtatást jelentettek a második világháborút követő kitelepítések és kényszermunkák, az úgynevezett *málenkij robot*.⁷⁴ Gyuláról körülbelül 550 főt vittek el kényszermunkára – többet, mint ahányan magukat korábban németnek vallották – a Szovjetunióba: a Sahtiban, Novi Sahtiban és Nyesdánban lévő lágerekbe, többnyire szénbányákba. A zömük csak 1949. november 27-én térhetett vissza.⁷⁵ Ekkor a németvárosi templom harangzúgással és hálaadó misével fogadta őket.⁷⁶

A megrázkódtatást követő sokkból lassan tért magához a gyulai németiség, és mindennek a fennálló új politikai rendszer sem kedvezett. Németnek lenni Gyulán éppen úgy, mint az ország egész területén, társadalmi tőkéből egy csapásra hátránnyá változott, amelytől igyekeztek megszabadulni még azok is, akiknek már legfeljebb a

Schriffert József: - *A nagymise mindig németül volt, itt volt kismise is, ez magyarul volt. De én jártam ide ministrálni, a német misén is voltunk, de nem sokat értettünk belőle.*"

⁷³ ERDMANN Gyula 1990. 6–7.

⁷⁴ A város vezetése szorgalmazta, hogy azok a magyar anyanyelvű németszármazásúak, akik sem a Volksbundban, sem a nyilas-mozgalomban nem játszottak szerepet, azok mentesüljenek. Még a megyei alispán is amellett érvelt, hogy a gyulai németek a Gestapo uralma alatt is kitartottak magyarságuk mellett. (ERDMANN Gyula 1990. 7.) A gyulai németek csak elenyésző számban léptek be a Volksbundba, mely a megyében már 1940-ben (Eleken) megjelent, ám a gyulán a helyi szerv csak 1942 május elsején alapult meg. (ZIELBAUER György 1989. 39.) Mindezt Schriffert József az asztalos saját szavaival is megerősíti: „(...) *ezzel a Folgsbund meg ilyenek semmiféle kapcsolatunk nem volt. Jó, mi a csudára, büszkéké voltak azért a német származásukra, volt benne az, mert fejlettebbek voltak, meg a németekhez tartozni, az büszkeségnek számított.*"

⁷⁵ Schriffert József, az asztalos szavaival: „*Ez a németiség annyit szenvedett, akit elvittek, kitelepítettek, semmi köze nem volt az egészhez, ezek dolgozó emberek voltak, ezeket ártatlanul bírálták el, ártatlanul vitték ki a népbitbe [azt], hogy ezek milyen ártalmasak voltak a második világháborúban – ugye nem kirobbanásban, hanem a folytatásban – ez nem játszott igazából szerepet, de viszont sikerült ezt elültetni a köztudatban, és a 3 nemzetséget Gyulán is [egymás ellen hangolni?].*" Hasonlóan mesél erről más, név nélkül nyilatkozó adatközlőm, a Német Klub rendszeres látogatója: „*Meg aztán az is volt, hogy 45-ben összeszedték itt a németeket, és aztán elvitték. Van itt közölünk, akinek a hozzátartozóját elvitték, és ott maradt szegény.*"

⁷⁶ ERDMANN Gyula 1990. 13–21.

neve emlékeztetett német származására⁷⁷ – mindez Gyulán is a német családnévek magyarosítását idézte elő.⁷⁸ Károsan hatott az is, hogy az elvett paraszt- és iparos-körök helyett az új rendszer nem biztosított lehetőséget a németek számára közösségi életre. Az egyedüli kivételt a József templom⁷⁹ jelentette.⁸⁰ Természetesen mindez a nyelvtudásra és nyelvhasználatra is komoly kihatással volt.⁸¹

1951–52 körül állították fel a József templomban – a német-városiak közadakozásából – a robotban elhunytak névsorával az emléküket őrző márvány emléktáblát.⁸² Ugyanekkor a bejárat feletti német gót betűs feliratot magyarra cserélték.⁸³

Elsőként a német nyelvoktatás éledhetett újjá. A németvárosi szülők kezdeményezésére Gyula Város Tanácsa az 1958–59. iskolai tanévtől engedélyezte heti két órában a német nyelv oktatását a gyulai 3. Számú Általános Iskolában.⁸⁴ Emellett a „német óvodában” már két évvel korábban, 1956-ban megkezdődött a német nyelv oktatása, úgynevezett nemzetiségi délelőtti keretében, mely során németül be-

⁷⁷ KOZMA István 2002. 44–45.

⁷⁸ Shriffert József, az asztalos így vall erről: *„Amikor visszajöttek [a deportálásból] letagadták, hogy németek, és nagyon sokan Haászról Hunyadvárira, akkor Japportról Reményire, meg a fene tudja, igyekeztek magyarosítani [a neveiket].”*

⁷⁹ SOMOGYI Zoltánné 1996. 1–2.

⁸⁰ A szocialista rendszerben a vallást is igyekeztek ellehetetleníteni, az egyén számára a közéletben, a szakmai előmenetelben hátrányos lehetett a vallásgyakorlás. A gyulai németség egy része ezért vallását titokban gyakorolta, és misézni, a gyermekét megkeresztelni a környező településekre (Békéscsaba, Doboz) jártak: *„A megjelenésben is a párt felé kellett húzni. Ez azt jelentette, hogy nem mehetett el templomba, de volt, aki ezt is megoldotta, és akkor elment Csabára”* (Schriffert József, földműves).

⁸¹ *„Utána ez a Németváros egy ilyen kivetett rész volt (...), itt nem mertek az emberek az anyanyelvükön megszólalni. Mert nálunk is ez volt, apám, ő még nagyon jól tudott németül, anyám gyengébben, de ő is beszélte, viszont anyám szigorúan megtiltotta (...). Anyám azt mondta: »Fiam, egy árva szót nem szólj németül, látod semmi se becsülete, aki itt német, azt letiporják a sárga földig!« És ennek folytán én nem tanultam meg németül”* (Schriffert József, földműves).

⁸² CSER Sándorné 1988. 74; ERDMANN Gyula 1990. 26.

⁸³ ERDMANN Gyula 1990. 26.

⁸⁴ CSANÁLOSI Árpádné – NAGY Mária 1995. 24.

széltek játék közben a gyerekekkel.⁸⁵ A két intézményben a nemzeti-ségi nyelvoktatás ma is fennáll.

Az identitástudat feléledésében némi szerepet játszott a gyulai idegenforgalom is. A Várfürdő megnyitásával az 1960-as években kibontakozó turizmusban már az 1970-es évektől jelentős számban képviseltették magukat a Gyulán megszálló németek (elsősorban nyugatnémetek) is⁸⁶, akiknek jelenléte a nyelvhasználatra pozitív hatást gyakorolt.⁸⁷

Az egykori körök utódaként a „városi tanács művelődési osztálya, az Erkel Ferenc Művelődési Központ, továbbá a Hazafias Népfront városi bizottsága 1980-ban elhatározta, hogy legyen egy német nemzetiségi klub Gyulán”.⁸⁸ Az itt kibontakozó klubélet fontos szerepet játszott és játszik mindmáig a német identitás „gyakorlásában”. Hamarosan a klub – akárcsak a hajdani körök – kettészakadt földműves és iparos klubra.⁸⁹

Még a szocializmusban, 1988. május 28-án került sor Németvároson a *Szűz Mária Kegye- és Emléktárgyak Gyűjteménye* (Mária Múzeum) állandó kiállításának megnyitására. A gyűjtemény is hozzájárul a gyulai németiség vallási és etnikai identitástudatának megőrzéséhez: a gyűjteményben olyan Máriaradnáról származó képek is helyet kaptak, melyek felirata német nyelvű.⁹⁰

⁸⁵ SOMOGYI Zoltánné 1996. 1–5.

⁸⁶ MOSOLYGÓ László 1975. 57–61.

⁸⁷ „Később újra feléledt valami, német nemzetiségi osztályokba kezdtek tanítani, német turisták érkeztek Gyulára, és német nyelvű országokba mentek a gyulaiak ismerkedni Európával. Német nyelvű prospektusok készültek a városról és kiderült, hogy az identitás sem halt ki teljesen” Tájékoztató 1999.

⁸⁸ BENCsik János 1982–1985. 18.

⁸⁹ A kettéválás után a Német Klub nevet a klubépületben maradt iparosok vitték tovább, míg a földművesek, akik átköltöztek a Mária Múzeumba, a *Németvárosi Baráti Kör* nevet vették fel. Később a Német Klubban maradtak is nevet változtattak, *K. Schriffert Hagyományőrző Köre*.

⁹⁰ JÁROLI József 1989. 63–67.

A rendszerváltástól napjainkig

Jelentős változást hozott a gyulai németiség életében a rendszerváltás. 1990 júliusában nyilvánosan megünnepezték a málenkij robotról való hazatérés 40. évfordulóját a Szent József templomban.⁹¹ Ugyanebben az évben előbb etnikai albizottsága volt a városi képviselőtestületnek, majd 1994 decemberében, az országos helyhatósági választásokon Gyulán (is) első alkalommal alakult Német Kisebbségi Önkormányzat, mely azóta is folyamatosan működik.⁹² 1996 óta *Csengettyű* néven jelenik meg Gyulán német nemzetiségi újság. Az Apor téren, „németváros főterén német nemzetiségi szobát rendeztek be, melyben a német nemzetiség hagyományait mutatják be”.⁹³

1999. november 27-én haranglábat állítottak az utolsó deportált csoport hazaérkezésének 50. évfordulójára a Mária Múzeum udvarán (3. kép).⁹⁴

A kétezres évekre a földműves és az iparos klub gyakorlatilag egyesült, az előző megszűnésének következtében. Ebben szerepet játszott a földműves klubvezető személyiségeinek háttérbe szorulása is, illetve elhalálózása. A kevés megmaradt, és klubéletet igénylő földműves tag így áttért az iparosokhoz.⁹⁵

Tölcsér Mariann a Békés megyei németek helyzetéről írt tanulmányában 2004-ben kiemeli, hogy több az idősebb, mint a fiatal német identitástudattal rendelkező személy. A valláshoz kötődés – mely szintén az idősebb korosztályra jellemző – a németekre különösen érvényes. 2001-ben Gyulán a 33.041 lakosból 208-an német nemzeti-

⁹¹ ERDMANN Gyula 1990. 26.

⁹² REISZ Ádám 1999. 1.

⁹³ VINCZE Virág 2011. 28–29.

⁹⁴ REISZ Ádám 2002. 9.

⁹⁵ Mittag Mónika szavaival: „*Most már ott tartunk, hogy azok is átférnek ide [a Német Klubba], mert ott már nincs klub. És akik itt lent ücsörögtek bácsik, azok már az a generáció, az a csapat, akik most már átférnek ide. Most már itt lesznek ők is (...). Már nagyon kevesen élnek azok közül.*” Hasonlóan meséli el az egykori Baráti Kör tag, földműves Titz József is: „*Hát így osztán így kerültünk mi be oda [a Mária Múzeumba], jól el is voltunk, de sajnos azok az alapító tagok már elfogytak, meghaltak, már szinte azt is mondhatom majdnem, hogy éppen én egyedül vagyok.*”

séghez tartozónak, 426-an német kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődőnek vallották magukat. Mindössze 54-en vallották magukat német anyanyelvűnek, és 148-an családi, baráti körben német nyelvet használnak.⁹⁶

A GYULAI NÉMETSÉG ÜNNEPEI ÉS SZOKÁSAI

Az egykori Német-Gyula – mint a németek saját területének megjelenése a magyar és a román lakosság tereivel szemben – a németiség részéről nyomon követhető a szokásaiban éppen úgy a múltban, mint napjainkban is.

A hagyomány a szokások gyakorlásában a múlt közvetítője, és általa identitáserősítő, hiszen a hagyomány mint *traditum* generációkon keresztül átadott elem, azaz feltételezi a lokális közösséget, a szorosabb társadalmi kötelék meglétét.⁹⁷ A kisebbségi kultúra számára alapvető fontossággal bír saját arculatának megjelenítése mind a saját közösségében, mind a többségi társadalom felé. A kisebbségi kultúrák életében különösen felértékelődik a tradíció fenntartása, valamint a hozzá való kapcsolódás igénye.⁹⁸

A németiséghez köthető ünnepi szokásokban Gyulán két nagy korszakot tudunk elkülöníteni: a betelepítéstől a 2. világháborúig tartó időszakot, melyet az óhazából hozott szokások környező etnikumokéval való fokozott keveredése, illetve az egyes elemek átvétele jellemzett.⁹⁹ Az ezt követő több mint negyven évben, a szocializmus alatt a németiség hallgatásra kényszerült. A rendszerváltozástól számolhatunk egy újabb korszakkal, melyben a németiség ismét felvállalhata és felfedezhette saját identitását. Ezzel együtt megindult a kü-

⁹⁶ TÖLCSÉR Mariann 2004. 7., 13., 20.

⁹⁷ JAKAB Albert Zsolt 2012. 46.

⁹⁸ PAPP Richárd 2003. 60.

⁹⁹ BECK Zoltán 1974. 3.

lőnféle identitáselemek keresése is, mely során új hagyományokat alkottak.¹⁰⁰

Emlékek a múltból

A gyulai németiség ünnepi szokásait elsősorban az egyházi ünnepeken keresztül igyekszem szemléltetni. Ezek az ünnepek nem elválaszthatók az ideérkező németek római katolikus hitétől. Az ünnepek reprezentálják a környezetet, melyben létrejönnek, és ezáltal különösen alkalmasak a gyulai németiség vizsgálatára. A Magyarországra érkezve kisebbségbe került németiség esetében a nemzeti identitás kifejezőjeként is számolhatunk velük.¹⁰¹

A gyulai németek jelentős része mesterember volt, elsősorban ácsok és kőművesek. A férfiak jelentős része egészen a szocializmus idejéig tavasztól ősziig az otthontól távol dolgozott, elsősorban főúri építkezéseken. Az otthon maradt családtagok (asszonyok, gyerekek és öregek) ezalatt – az emlékezet tanúsága szerint – sertést hizlaltak és a szőlőket gondozták. Mindez befolyásolta a németiség ünnepségeit is. A legtöbb ünnep a késő őszi, kora tavaszi dologtalan időszakban kerülhetett lebonyolításra.¹⁰²

¹⁰⁰ „A közösség szempontjából a kitalált hagyományok azért fontosak, mert az emberek mintegy feltérképezik, értelmezik a múltat ezek segítségével.” PUSZTAI Bertalan 2010. 12.

¹⁰¹ VEREBÉLYI Kincső 2005. 27–28.; 118.

¹⁰² Mindkét Schriffert József részletesen beszámol minderről: „*Na most az iparosok azok általában nem tudtak itt helyben megélni, és ennek az volt az egyik kritériuma, hogy nyáron elmentek, mert hogy itt a fő foglalkozás az iparnál és a kőműves és az ács volt (...). ezek régen csak nyáron dolgoztak (...). Azon kívül itt Gyula határában elég sok szőlőt termesztettek (...) ez zömmel az iparosoké volt, mert azoknak a feleségük ugye nyáron itthon maradt. A feleségek dolgozták nyáron a szőlőt. És abból éltek meg, az volt a kiegészítés*” – meséli a földműves Schriffert József. Az iparos családból származó Schriffert József, az asztalos így beszéli el mindezt: „*Itt általában kőművesek és ácsok voltak. Volt asztalos is, én is az voltam egyébként, az apám kőműves volt. Na most ezek elvállaltak egy-egy munkát nagyon koratavasszal. Egy kastélyt vagy egy nagyobb kúriát. És akkor neki kezdtek tavasszal és késő ősziig építettek. Néha hazajöttek, és az asszonyok itthon maradtak, a mamák. Művelték a szőlőt, meg a kertet, meg hizlalták a disznót. Késő ősziig hazajöttek [a férfiak], akkor*

Augusztusban sok magyar és német katolikus hívő zárandókolt Gyuláról Máriaradnára. A hosszú kétnapos gyalogútnak csoportosan indultak neki. Fontos volt emellett a gyulai búcsú is, melyre október 5-én, a templomszentelés évfordulóján került sor sátoros vásárral.¹⁰³

Fontos ünnepi alkalom volt a szüret is. A németvárosiak ott-hon, a házaknál dolgozták fel a szőlőt és készítettek belőle bort. A szüreten segédkezőknek egy tál ételt (babgulyás) adtak, amihez frissen sült kenyeret kínáltak. A szüreti bálokon fúvós zenekar játszott, bálkirálynőt választottak, szőlőlopást imitáltak.¹⁰⁴

A gyulai németek egyik legnagyobb városi ünnepe volt a Márton-nap. Újbort és libasültet fogyasztott ilyenkor, aki csak tehetett.¹⁰⁵ Ekkor hajtották be az állatokat a legelőkről, és ekkor veszi kezdetét a „hathetes advent”, kezdetüket vették a téli események: szövés, vásár és búcsú. Ekkor gyűjtottak be többnyire először a kemencékbe.¹⁰⁶

Jézus születésének ünnepén ismert karácsonyi dramatikus játék volt a betlehemezés. A játék színhelye Németvároson az egyes házak konyhái voltak.¹⁰⁷ Szokásos volt ilyenkor még a Paradicsom-játék, melynek helyszíne szintén a konyha volt.¹⁰⁸ A gyerekek az éjféli miséig házról házra járva énekelték a „*Pásztorok halljatok csodát...*” (Ich Hirten höret wunder) kezdetű éneket. Ezek mellett szokás volt a Pa-

levágták a disznót. Leszedték a szőlőt, megcsinálták a bort, minden, utána egész télen szabadok voltak.”

¹⁰³ VINCZE Virág 2011. 18.

¹⁰⁴ VINCZE Virág 2011. 18.

¹⁰⁵ A hagyomány szerint Márton kedvelte a jó bort, és püspökké avatása elől bebújt a liba ólba, ahol megtalálták a nagy gágogás miatt, és a libákból készült sültekből jót falatoztak. VINCZE Virág 2011. 19.

¹⁰⁶ VINCZE Virág 2011. 19.

¹⁰⁷ A játék szereplői voltak: Mária fehér ingben, József fekete nadrágban és fehér ingben, az angyalok hosszú fehér ruhában. Az angyalok bölcsőben hozták magukkal a Jézuskát jelképező babát (Chrischkindche), és egy almákkal, süteményekkel feldíszített fenyőfát. NÉMETH Csaba 1990. 4.

¹⁰⁸ A játék a bűnbeesést és a Paradicsomból való kiűzetést mutatta be. Szereplői: Ádám, Éva, egy angyal és egy ördög. Hordtak magukkal egy feldíszített fenyőfát is. NÉMETH Csaba 1990. 4.

pucs Anyóka (Postkr Frala)¹⁰⁹ és a Jézuska várás is.¹¹⁰ Szokás volt továbbá a rokonok, szomszédok meglátogatása az esti mise után, ilyenkor énekeltek, mint például a „*Lent a tölgyfánál*” (Dort beim Achelbaum) kezdetű dalt. Karácsonykor sertést vagy marhahúst főztek, tyúkot vágtak, s töltött káposztát is készítettek. Sütöttek mákos, diós kalácsot, búbos köttést és lekváros kiflit.¹¹¹

Érdekes szokás volt Németvároson a *cuhérezés*: „újév kezdetén egy csoport cuhérező bejelentés nélkül megjelent egy baráti háznál harmonikával és borral”.¹¹² Ez a szokás megfelel az adatközlőim által *hauszirozás*nak nevezett szokásnak.

A téli szokások sorában szükséges megemlékeznünk a disznóvágásról, mely szintén fontos közösségi alkalom volt Németvároson. A gyulai németek nem perzselték, hanem forrázták a disznót. Egy nagyteknőben forgatták a leölt állatot láncok segítségével, miközben forró vízzel locsolták. Ezután felhúzták egy létrára és késsel vagy kaparókúppal húzták le róla a szőrt. Majd levágták a fejét, a testet felakasztották a gerendára vagy fára és alátéve a teknőt, felülről lefelé elkezdték bontani a disznót. A tepertőből szappant főztek, nem ették meg. A disznótorhoz kapcsolódó játékos szokás volt a disznófej ellopása, melyből maszkot csináltak. A toron hivatalos vendégek vettek részt, kikkel a család néhány napig együtt ivott, evett.¹¹³

¹⁰⁹ A szülők megkértek egy rokont, hogy öltözzön vénasszonynak és jöjjön el délután. Egyik kezében csengőt, a másikban papucsot hozott. Szerepe hasonló volt, mint nálunk a Mikulásé: megkérdezte a szülőktől, hogy jók voltak-e a gyerekek. Ha igen ajándékot kaptak, ha nem, akkor elverte őket a papucsával. NÉMETH Csaba 1990. 4.

¹¹⁰ Jézuska szerepét szintén valamelyik rokon játszotta el: talpig fehérbe öltözött, arcát fátyollal takarta el, és a kora esti órákban jelent meg. Csengettyűje szavára valamelyik felnőtt eléje ment, és behozta a karácsonyfát. A Jézuska diót szőrt a padlóra, és másik kezében bottal ráütött a gyerekek kezére, ha azok mohók voltak. Az ajándékok a fára voltak aggatva. NÉMETH Csaba 1990. 4.

¹¹¹ NÉMETH Csaba 1990. 4.

¹¹² VINCZE Virág 2011. 23.

¹¹³ A disznótorokon a németek Gyulán hurkalevest, füstölt húst és friss kóstolókat fogyasztottak, e mellett dinsztelt vért, savanyú levest (souersuppe, saurs), rántott májat, cigánypecsenye, orjaleves, tormás orja hús, kolbász, májas és véres hurka,

Igen fontos ünnep volt a farsang is. 1975-ben, az akkor 88 éves Mult Józsefné beszámolója alapján az alábbiakat mondhatjuk el a régi farsangi szokásokról: A multság farsangvasárnap délután kezdődött, amikor is a legények személyesen elkérték a lányokat az esti táncra (például: a Wiszt kocsmába (4. kép)). Hétfő este ismét állt a bál kedd reggelig. Húshagyó kedden reggel rezesbanda kíséretében kivonultak a kocsmából, végig mentek a Németváros főutóján a temető hídjáig – azaz az esemény Németvároson belül zajlott. Érdekes szokás volt a kigyótánc: létrát támasztottak a házak ablakához, melyeken át a lányok a legények segítségével be és ki táncoltak. A vacsorát a Wiszt kocsmában fogyasztották. Este tizenegy órakor a rendezők a táncterem közepére álltak sok gyertyával és a rezesbanda gyászindulójával hozták a résztvevők tudomására a bál végét.¹¹⁴ Ezután az üvegek földhöz vágásával eltemették a farsangot.¹¹⁵

Húsvétkor a Szent József templomban passiójátékot adtak elő, majd hétfőn a németek is locsolkodni jártak.¹¹⁶

A fent bemutatott néhány szokás is jól szemlélteti, hogy a zárt tömbben élő németiség ünnepeinek jelentős része a közösségen és Német-Gyulán (Németvároson) belül zajlott le, legyen szó a közte-rekről – gondoljunk vissza a korábban említett lakodalmas szokásra, vagy az itt tárgyalt farsangiakra, melyekben nyilvánvaló a térkijelölés

toros káposzta, hájas tészta, fánk, lángos szósszal, sós burgonyával, kenyérrel. VINCZE Virág 2011. 19–20.

¹¹⁴ STRACZ Rezsóné 1992. 4.

¹¹⁵ Schriffert József (földműves) hasonlóan beszéli el ma a korabeli eseményeket: „Farsang vasárnap akkor bál volt, és itt akkor már külön voltak a parasztok és az iparosok. (...) Ezek a bálók a Körben [voltak]. Ezek mindegyik ott voltak (...). És akkor hétfőn volt a következő. Hétfőn újra összejöttek, újra tánc. Kedden reggel – mert ez már reggelig tartott – elindultak, házról házra jártak, illetve már akik ott voltak, azok mentek el zenészővel, főleg akkor már csak a legények, lányok nem sokan mentek, de volt, hogy csatlakoztak, és elmentek a házakhoz, hát azt úgy mondják baurzrozni, itt úgy mondták, hogy tojást és kolbászt gyűjtsenek be (...). ez délutánig tartott. Délután négy óra után elmentek a Körbe, amit mondok. Ott megfőzték, megsütötték a tojást, a kolbászt megfőzték, elfogyasztották és éjjel feléig – nem egészen éjjelig – tartott a multság, és akkor le volt zárva. Éjjelnél tovább nem lehetett egy perccel sem, nem volt multság. És ezzel befejeződött a farsang, és úgy mondták, hogy következő nap Hamvazószerda, attól Húsvéig semmiféle táncmultság nem létezett. Azt nem lehetett.”

¹¹⁶ VINCZE Virág 2011. 25.

is – vagy a belsőterekről, a házak személyes szférájától, a Wiszt kocsmán keresztül egészen a Szent József templomig.

Németvárosi szokások napjainkban

Az 1990-es évektől Németvároson megrendezésre kerülő ünnepségek, fesztiválok vizsgálatakor több módszer és forrás is a rendelkezésünkre áll. Írott belső forrásainknak tekinthetők a gyulai németiség képviselői által írt könyvek és cikkek, mint a tanár Reisz Ádám által írt *Németvárosi hagyományok a XX. században* című kötet, a fentebb már említett *Csengettyű* és önkormányzati beszámolók, tájékoztatók, a Kisebbségi Önkormányzat honlapja, a rendezvények plakátjai és meghívói. Ezek az írások részletesen beszámolnak az egyes rendezvényekről és gyakran azok menetéről is, és megismerhetjük belőlük akár azok identitáskifejező szimbólumait is.

Sváb bál

Már az 1980-as évektől „a felnőttek a batyus Svábbálon mulatnak minden évben húshagyó kedd előtt”¹¹⁷. Az első bálók megrendezése az 1980-ban indult Német Klubhoz kötődik, „jó alkalom volt ez bizonyos hagyományok felelevenítésére, új hagyományok elindítására” – írja a bálokról 1986-ban a városi tanácsnak Reisz Ádám.¹¹⁸ A rendezvényekről így szól Mittag Mónika: „*A [Német] Klub megalakulásával párhuzamosan indultak a sváb bál[ok]. Ezek a báli szezonban voltak, elején februárban, de utána átalakult ez ilyen szüreti bállá, és nagy, több száz fős sváb bálók voltak az Erkel Hotelben. De ez is ilyen húszon évvel ezelőtt indult. Nagy bulik voltak, nagyon nagy ünnepek.*”

2000-ben a szüreti mulatsággá alakult bálók helyszíné átkerült a Németvárosra¹¹⁹, az akkori Rózsafa étterembe, melynek helyén ké-

¹¹⁷ VINCZE Virág 2011. 25.

¹¹⁸ „Tíz év alatt mintegy 20 sváb bál volt, melyen hatezer vendég érezte jól magát származástól függetlenül.” REISZ Ádám 1986. 14.; Tájékoztató 1999.

¹¹⁹ 2004-es Tájékoztatóban a bál már *Németvárosi szüret* néven szerepel. Tájékoztató 2004.

sőbb üzlet létesült: „Úgy indult az egész még akkor, hogy itt az Apór téren gyülekeztünk, szekerekkel. Bort kínáltunk, pogácsát, hívtuk az embereket, és akkor mentiünk gyalogosan az emberekkel, de aztán kicsi lett [az étterem], meg ugye be is zárt.” – 2004-ben így a rendezvény átkerült a nagyobb teret biztosító Park Hotelbe (Magyarváros), azóta is minden évben ott kerül megrendezésre.

A rendezvényeken több „hagyományos és szórakoztató” program is zajlik: „*Seprű tánc, (...) lopó verseny van: a gyerekeknek felbúrnunk zsinigre rafiából szőlőket, valaki beöltözik csősznek, van szőlős gazda [is], és akkor gyerekeknek lopnia kell szőlőt. (...) aki tud lopni szőlőt, az kap ajándékot, akit meg elkap a csősz, annak fizetnie kell pénzt, mondjuk egy százast.*”

A rendezők igyekeznek az öltözködésben és a zenében is érzékeltetni az események német jellegét: „*És akkor szól a harmonika ez alatt, próbáljuk a régi zenét is visszahozni. Volt, hogy táncoltunk is a teraszon, ilyen polka', meg keringőt szoktunk (...). És akkor mindenki bevan öltözve (...).*” – ezek az öltözetek azonban nem állnak kapcsolatban a gyulai németiség népviseletével, hanem egy általános német jelleggel rendelkeznek, mint arról maguk a rendezők is beszámolnak.¹²⁰

Láthatjuk, hogy a bált lehetőség szerint a Németvároson rendeznék meg, mely a jövőben cél is.¹²¹ A bálon a 80-as évektől egyre jobban, a kétezres évektől kifejezetten jelentkezik a német identitás

¹²⁰ „- Van gyulai viselet?

- Nincs. Igazából Gyulán nem tudjuk nagyon mi volt, így nem azt viseljük (...), ilyen mű dolog ez a trach [amit a bálokon viselünk], amiben a Müncheneri Sörfesztiválon is nyomulnak a lányok. De ez már elég [nekiünk]. Mindenütt ezt veszik fel, Ausztriában és Németországban is (...). Mondjuk, jó lenne, ha tudnánk varratni is valami olyan ruhát, amiben a hagyományos is benne van, de viselhető. Mondjuk nekem fontosabb, hogy viselhető legyen.” Ugyanez megfigyelhető az ételekben és a műsorban is: „És akkor jönnek Nagyváradról, vagy Temesvárról az ottani német nemzetiség, és adnak elő műsort (...). És akkor ott a bagulyás, ez a bagulyás egy nagyon német dolog. Nem tudom honnan jön, de mindig, amikor voltak ilyen családi összejövetelek (...), akkor állítólag mindig bagulyás volt. Az első szüreti bálokon mindig bagulyás volt az ebéd (...). Pünkösdkor, a szilvalekvárfőzőskor is bagulyás volt, erre te is emlékszel.”

¹²¹ A rendezvényt át szeretnék költöztetni a Máriás-házba, Németvárosra. (Forrás: A Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat Terve a Máriás Ház hasznosítására. Pályázat. Gyula, 2011. június. 29.)

kifejezése az öltözködés, a zene, a tánc és az ételek tekintetében, ezek azonban kevésbé a helyi gyökerekből, mindinkább Ausztriából és Németországból táplálkoznak.¹²²

Márton-nap és Téltemetés

Az első Márton-nap megrendezésére a rendszerváltást követően 1992-ben került sor, miután a Németvárosi Óvodától Fazekas Sándorné Németországban egy Márton-napi hagyományápoló rendezvényen¹²³ vett részt.¹²⁴ A kisebbségi önkormányzat első ciklusa során (1994–1998) „a Márton Nap hagyománnyá (újra)élesztéséről”, annak anyagi, erkölcsi és szakmai támogatásáról tájékoztatja a városi önkormányzatot.¹²⁵ „Márton napján napjainkban fáklyákkal, lampionokkal, német dalokat énekelve vonulnak végig a gyulaiak a Németvároson, ahol mise vagy hangverseny zárja a programot a németvárosi templomban”.¹²⁶

¹²² A sváb bál mellett a németiséghez köthetjük az olyan kisebb rendezvényeket is, mint a Németvárosi Idősek Klubja által rendezett Erzsébet és Katalin-bált (1997. november 23.), ezen az alkalmon szintén hagyományos sváb zenével (harmonika és dob), kísérték az eseményeket. Az eseményre a délután 5 órai hálaadó misét követően került sor. Az eseményről tudósító újságíró beszámolója alapján java részt az idősebb generáció képviseltette magát: „Szomorú dolog, hogy a fiatalok, a németvárosi fiatalok is távol tartják magukat az ilyen hagyományőrző rendezvényekről. Akik rendszeresen járnak a klubba, mind 70 év feletti (...). Ha a ma 70 éves generáció kihal, ki viszi tovább a hagyományokat?” GyH 1998. január 30.

¹²³ REISZ Ádám 2002. 5.

¹²⁴ Mittag Mónika a vele készített interjúban így emlékezik erről: „[Márton nap,] amiben még nem vettem részt, mert nem voltam kisebbségi képviselő, mert nagyon fiatal voltam, de amiben Szilágyiné Solymosi Mária képviselőtársam, aki az [Németvárosi] Óvodának volt akkori vezetője, – a német óvodának – ő kezdte el ezt a Márton napot.”

¹²⁵ Tájékoztató 1999.

¹²⁶ VINCZE Virág 2011. 19.

Mittag Mónika kiemeli a Márton-nap jelentőségét abból a szempontból, hogy a szocializmust követően ez volt az első alkalom, hogy a németiség úgymond kilépett az utcára.¹²⁷

2012. november 11-én került sor a 20. Márton-nap megrendezésére. Az esemény délután négy órakor vette kezdetét a Németvárosi Óvodában, ahol mint az elmúlt években, most is a megjelentek étellel-itallal való megvendégelésével indult az ünnepség.¹²⁸ A rendezvény lebonyolítói elsősorban az óvoda dolgozói és a kisebbségi önkormányzat tagjai, míg a vendégek döntő többsége az óvodások szülei és más rokonai. Ezt követte este ötkor az óvodások és szüleik, óvónők „lampionos, énekes felvonulása” az óvodától az Apor térig.¹²⁹ A térre érkezve Kóthiné Herczeg Mária, a *Hermann Niermann Alapítvány* magyarországi képviselője mondott köszöntő beszédet, hangsúlyozva a német identitástudat megőrzésének fontosságát. Ezt követte az óvodások műsora, majd az általános iskolások előadása.¹³⁰ Végül átadták a legnehezebb lúd díját, majd az ünnepséget este 6 óra körül szentmise és az Erkel Ferenc Zeneiskola vegyeskarának előadása zárta a Szent József templomban.

Láthattuk, hogy az ünnepség a bálhoz hasonlóan a mai Németországból tájékozódik, ugyanakkor a gyulai németek katolikus vallása is előtérbe kerül. Az ünnepség helyszíne itt már egyértelműen

¹²⁷ „[A németek asszimilációjához hozzájárult, hogy] hamar egyesült a két városrész, és akkor az maga, hogy kimegyünk az utcára, ez így egy nagy lépés volt, ez ugye a Márton nappal kezdődött. (...) És akkor már [cél volt] kivinni az utcára a német szót, hogy ne csak az óvodába beszéljék (...). Jelentős lépés volt akkor, hogy németül beszéltek. (...) elindultak ezek a Márton napok, és németül énekeltek, németül vonultak az óvodától a [Apor] térig, (...) és akkor ott álltak az emberek. (...) a következő évben már volt egy kis színpad, és műsor és egyre nagyobb lett [a rendezvény]. És aztán jöttek az [3-as] iskolások, most már ők is vonultak az Implomból, és akkor itt találkoztunk a [Apor] téren. (...) az iskola és az óvoda itt találkozik.”

¹²⁸ „Mindkét helyen [ti.: az Implom József Általános Iskola épületében és a Németvárosi Óvodában] ugyanaz az rendezvény folyok. Megvendégelés, szeretet ünnepe is úgymond, itt meg van egy kis műsor” (Mittag Mónika).

¹²⁹ NémGyu 2012.

¹³⁰ Az általános iskolások az Implom épülettől a Béke sugárúton haladnak szintén lampionokkal egészen a Jókai Mór utcáig, majd ezen végig haladva jutnak el az Apor térig.

Németváros központja, az identitás-kifejezés és a térfoglalás elemei a viseletben és az énekekben is tetten érhetőek.

A Téltemetés a kétezres évek óta van jelen a Németvároson, és hasonló formában zajlik, mint a Márton-nap: az óvodások az óvodából, míg az általános iskolások az iskolából külön-külön indulnak el, és az Apor téren találkoznak.¹³¹

József-nap

A Gyulai Német kisebbségi Önkormányzat 1999-ben határozta el a *József Nap* rendezvény megtartását.¹³² Az ünnepség a későbbi *Tájékoztatók*ban is rendszeresen szerepel, mint a kisebbségi önkormányzat saját rendezvénye. A József-napot hagyományosan március 19-én szokás tartani, a Szent József templom búcsújával egybekötve. A rendezvény színhelye a Német Klub, ahol az iskolások és óvodások köszöntik fel a Józsefeket.

Az esemény – enteriőrben zajlásából következően – nem annyira a térkijelölés, mint az identitástudat megerősítése a közösség tagjai számára. A fentiekben láthattuk, milyen fontos szerepet játszik a József név használata mint a gyulai németség egyik kifejező eleme.

Németvárosi Advent

Németvárosi Adventet 2002 óta tartanak.¹³³ Az ünnepség helyszíne a Német Klub és a József templom. A Német Klubban az óvodások és/vagy általános iskolások adnak elő a klubtagoknak, rokonoknak, érdeklődőknek. Ez alatt az idősebb asszonyok különféle dísz tárgyakat készítenek. Ezután közösen átvonulnak a Szent József

¹³¹ „[Márton-napon] aztán jöttek az iskolások is, most már ők is vonulnak az Implomból, és akkor itt találkozunk a téren. Ugyanez megjelenik a téltemetéskor is” (Mittag Mónika). „Németvárosi óvodában és [Implom] általános iskolában a busójáráshoz és kiszézéshez hasonlóan ma is beöltöznak a gyerekek, szalmabábú visznek, kereplőznek, hangoskodnak, tavaszi dalokat énekelnek, német rigmusokat skandálnak végig az utcán. Az Apor téren elégetik a bábú” VINCZE Virág 2011. 25.

¹³² Tájékoztató 1999.

¹³³ Tájékoztató 2004.

templomba, ahol misével (magyar nyelven), ünnepi koncerttel zárulnak az események.

Az esemény a Márton-napnál is hangsúlyosabban fejezi ki a németvárosiak etnikus és szakrális identitástudatának szoros összetartozását.

Németvárosi Disznótoros Farsang

„A hagyományok újrafogalmazása és a hagyományteremtő alkalmak napjainkban igen gyakran öltenek testet népünnepély formájában. Olyan, korábban csak elemeiben létező hagyományokból teremtenek újat, amelyek kötődnek a népelet és gazdálkodási stratégia mára a mindennapok gyakorlatából kiszorult részleteihez” – írja Klamár Zoltán a szűnyogfalvi pásztornap kapcsán¹³⁴, és minden bizonnyal ugyanezt elmondhatjuk az itt bemutatott disznótorról vagy a később bemutatásra kerülő szilvalekvárfőzésről is. A szervezők itt is törekedtek a korábban a városrész népeletében hagyományos elemek bemutatására (5. kép).¹³⁵

A disznótor több helyszínen is zajlott. A feldolgozás egy része a Mária Múzeum udvarán, míg a forrázás és forgatás a teknőben a Liszt Ferenc utcán, az Apor tér és a Mária Múzeum között. A kóstolós sátrakat az Apor téren, a templom jobb oldalán állították fel. A gyerekeknek szóló „barkácsolás” (kézműves foglalkozás) a Karácsonyi János Katolikus Gimnázium kollégiumában, a Szent Anna Kollégiumban valósult meg, mely a korábbiakban német iskola volt. Érdemes itt ismét Mittag Mónikát idéznünk: „- *A hagyomány szerint egy fateknőbe rakják a disznót, forró vízzel leöntik, és kaparóval kaparják le róla a szőrt. Ez olyan epilálás szerű, kiszedi tényleg nagyon jól a disznónak a szőrért. Van egy ilyen fa, amire felállítják, és azon lóg, ott nyitják szét. - Mi alapján csináljátok így? - Németvároson vannak olyan hagyományőrző emberek, akik még emlékeznek a régi szokásokra, és ők hozzák ezt magukkal, hogy hogy' csinálták az ők nagyszülei, vagy dédszülei, akikkel ők még találkoztak. És akkor ők próbálják bemutatni ugyanazt, és akkor próbálunk olyan ízeket is*

¹³⁴ KLAMÁR Zoltán 2010. 85.

¹³⁵ KLAMÁR Zoltán 2010. 88.

belevinni a hurka-, kolbászkészítésbe, ami akkor volt. Igazából arról szól, hogy közösségépítés, hogy újrainduljon a csapat. Már ezen a télen¹³⁶ annyira jó volt, hogy jött legalább negyven-ötven ember (...). A fiatalabb generáció, ami most azt mondom 40-50-60 éves. de az már fiatal generáció, mert előtte csak az idős emberek kapcsolódtak be a rendezvényeinkbe.”

Az asztalos Schriffert József elmondta, hogy *„most már kiszorítottak minket a disznótorból, mert jönnek a fiatalok, aktívabbak. A fiatalok jobban bírják, csinálják.”*

Az események itt is egyértelműen Németváros központjához, az Apor térhez kötődnek, illetve annak közvetlen környezetéhez (kolégium). A disznótor jól illusztrálja, hogyan igyekszik a németvárosi közösség az emlékezetnek a gyakorlatba való átültetésével is megerősíteni saját identitását, megteremteni hagyományait. Látható, milyen hangsúlyos, sőt irányító szerepet játszik ebben a kisebbségi önkormányzat.

Málenkij robot: elhurcolás és hazatérés

A málenkij robotra egy évben kétszer is emlékeznek a németvárosiak. Az elhurcolásra januárban, amikor a még élő elhurcoltak és hozzátartozóik ülnek össze a Német Klubban, majd utána megkoszorúzzák az emléktáblát.¹³⁷ A második alkalom a hazatérés megünneplése júliusban. A Mária Múzeum udvarán gyűlnek össze, ahol egy harangláb szolgál a deportáltak emlékéül.¹³⁸ Ilyenkor misét tartanak¹³⁹ a

¹³⁶ 2013. február 9-én.

¹³⁷ „Mostan van a Harruckern a vári úton, egy ilyen nagy intézmény, oda gyűjtötték össze őket, az iskola falán van egy tábla a kitelepítetteknek, minden januárban megkoszorúzzuk. Január ötödikén, nyolcadikán, tizedikén, mikor vasárnapra esik” – meséli az (asztalos) Schriffert József. Az általa Harruckern-nek nevezett épület a Harruckren János Közoktatási Intézmény főépülete, mely a Szent István út 38. szám alatt található Magyarvároson.

¹³⁸ „[Harangláb,] amit a hazatért idős emberek készítettek, és ha meghal egy volt malenkij robotos, akkor ezt a harngot megszokták húzni, ez egy ilyen lélekharang” (Mittag Mónika).

¹³⁹ „És akkor ott van természetesen egy mise nyolc órakor a német templomban. Mert mikor hazaértek ezek a deportáltak, akkor az első útjuk a templomba vezetett, egy ilyen bálaadó szentmisére” (Mittag Mónika).

Szent József templomban, illetve az ott lévő emléktáblát koszorúzzák meg (3. kép).¹⁴⁰

Ez az egyetlen közösségi esemény, melynek egyik központja nem a Németvároson található, ennek oka a történelmi emlékhely és a történelmi esemény helyszínének összetartozása. A németiség az elhurcolások emlékét nem pusztán a saját emlékezetében kívánja megőrizni, hanem a városi lakosság egésze számára. Ezzel szemben a hazatérés öröme már „belső ügy”, magának a közösségnek szól, így ennek helyszíne nyilvánvalóan Németváros központjában van.

Tojásfa állítás és Betlehemezés

A két ünnepséget azért szükséges együtt tárgyalnunk, mert lényegi vonásai megegyeznek. Mindkét alkalommal fát állítanak, pontosan ugyanott, ahova a Pünkösdfát szokták állítani az Apor téren. Mindkét ünnepség új keletű, 5 éves múltra nyúlik vissza. Betlehemezéskor karácsonyi (német) énekek kíséretében az óvodások készíttette díszeket aggatnak a fenyőfára, míg tojásfa állításkor húsvéti (magyar és német) énekek kíséretében, szintén a gyerekek készíttette tojásokkal díszítenek fel, egy erre a célra kivágott csemetét. A 2012. évi tojásfa állításkor már harmonika-kíséret is volt (6. kép). Mindkét esemény elsősorban a német nyelvterületről, Németországból táplálkozik.

Németvárosi Pünkösöd

„2003-ban találtuk ki a Németvárosi Pünkösödöt. És akkor a pünkösdi király, pünkösdi királylány választást, mert ez ugye volt régen is.” – szól a rendezvényről Mittag Mónika. A 2004. évi tájékoztató még Pünkösöd néven, a 2009-es tájékoztató már Németvárosi Pünkösöd néven említi.¹⁴¹ A rendezvény állandó színhelye évről évre az Apor tér, ahol

¹⁴⁰ „Sokan dolgoztak közülünk málenkij roboton, és sokan nem tértek haza. Név szerint emlékezünk rájuk, valahányszor a németvárosi templomban olvassuk neveiket emléktáblájukon. (...) koszorút helyezünk el emléktáblájukon.” GyH 1998. január 30.

¹⁴¹ Tájékoztató 2004; Tájékoztató 2009.

a vendégeket zenés mulatsággal és általában babgulyással várják. A Pünkösdfát tavaly harmonikaszó mellett állították fel, a fát előzetesen fiatal lányok díszítették fel színes szalagokkal. Ezt követte a pünkösdfá-mászás, majd a pünkösdi király megkoronázása, végül az óvodások körtánca a fa körül.

Szilvalekvárfőzés

A 2012 őszén megvalósult szilvalekvárfőzés központi helyszíne az Apor Vilmos tér volt. A fesztivál három éves múltra tekint vissza. A szervezők a kisebbségi önkormányzat honlapján is jelölték az eseménnyel hagyományteremtő szándékukat.

2012 szeptemberében a program a következő volt: *14. este:* szilvamagvallás. A munkát nők végzik, német népdalokat énekelve, német népviseletben. Megfigyeléseim szerint a résztvevők zöme a németvárosi óvoda óvónői. A rendezvény e részére a Mária Múzeum udvarán került sor. *15. reggel:* a tulajdonképpeni lekvárfőzés üstben. Férfiak és nők egyaránt tevékeny résztvevők. Az eseményen már zenekar is fellép (a terv szerint hagyományos német zenekar: harmonikások, de ezt nem sikerült egészében megvalósítani).¹⁴² Az rendezvényen már ott vannak a kóstolásra érkező családok és gyermekek is. Mint fentebb utaltunk rá, babgulyást kínálnak a vendégeknek. A tér jobb oldalán folyik a lekvárfőzés, itt gyűlik össze a tömeg nagyobbik része is kóstolni. Középen helyezkedik el a zenekar, vele szemben ülőhelyek, asztalok, ahol főleg idősebbek foglalnak helyet. A színpad mögött hímzett kárpitok vannak kiállítva. Ezek fő készítői is az óvónők, akik – akárcsak a többi ünnepségen – német népviseletben vannak jelen. Az eseményen kiállításra került egy echós szekér is, a betelepülésre utalva. A rendezvény a Német Klubban a délutáni órákban

¹⁴² Mittag Mónika jegyzi meg az interjúban, hogy a helyi, gyulai zenekar, mely eddig a legtöbb rendezvényen – így a lekvár főzésen is – zenélt, nem játszott megfelelő zenét, ugyanis nem sváb zenét játszottak. Ezért „*most leszerződtem egy pécsi UnterRock nevű zenekarral, és akkor most lépünk egyet. (...) mert ők tudnak mindent, tudják a mai zenéket is, meg, ami ide kell.*”

záródott a németiséghez kapcsolódó gasztronómiai előadással (7. kép).

A GYULAI NÉMETSÉG TEREI

Az Apor tér és a Szent József templom

A fentiekben láthattuk, hogy Németváros központjának az Apor teret tekinthetjük. Ez kirajzolódik mind a helyi adatközlőim, mind más gyulai megkérdezettek által közöltekből és a rendelkezésre álló írott forrásokból is. A tér központjában a Szent József templom található, mely egyszerre névadója és jelképe is a városrésznek.¹⁴³ A templom és patrónusa jelentőségét sugallja a József név nagy gyakorisága is a helyi lakosok körében.¹⁴⁴ A templom városrészt jelképező szerepét hangsúlyozták ki egy korábbi kutatásom adatközlői is.¹⁴⁵

Az Apor tér központi státusza a 18. századtól a 21. századig folyamatos a németiség életében. Korábban e tér körül volt megtalálható a kántorlak (Apor Vilmos tér 7.)¹⁴⁶, a jegyző és tanító lakása (Apor Vilmos tér 1), később pedig az iskolai épületek (Apor Vilmos tér 1; és Jókai út 30)¹⁴⁷ (8. kép). Napjainkban a tér körül található a

¹⁴³ BIELEK Gábor – JÁROLI József 2004. 35.

¹⁴⁴ 2013 tavaszán a Német Klubban négy vasárnap is „József-napot” kellett tartani, hogy valamennyi Józsefet feltudják köszönteni.

¹⁴⁵ A 2012 őszén 260 kérdőívben kérdeztem a Karácsonyi János Katolikus Gimnázium diákjait (zömében 13-18 éveseket), hogy írják le Gyula egyes városrészeit. Az adatközlők zöme Németvárost a József (avagy „Német-”) templommal azonosította.

¹⁴⁶ A mai Erkel Ferenc szülőház. „A német kántor jelenlegi lakása volt az 1795-ben állított önálló iskolaépület helye.” SCHERER Ferenc 1938a 329. Az épület a rendszerváltásig ismét iskola.

¹⁴⁷ A jegyzői iroda az egyesítést követően (1857) iskolai lak. A Jókai út 30. szám alatti épület korábban „Uradalmi Nap kocsma”. A gyulai uradalomhoz tartozott, 1908-tól itt volt a leányiskola. D. NAGY András 1995. 4–5., 20.

Mária Múzeum (Apor Vilmos tér 11)¹⁴⁸, az Erkel Ház, a Máriás-ház és a Német Klub épülete is.

A térben és a tér körül található a gyulai németiség szakrális kisépítményei közül valamennyi: Nepomuki Szent János szobor,¹⁴⁹ Szűz Mária szobor,¹⁵⁰ Szeplőtlen Fogantatás szobor (9. kép), Kőkereszt (10–11. kép) – egyedül a fából készült „Veres kereszt” áll mást.¹⁵¹ A tér németiséghez kötődő szerepét hangsúlyozza, hogy a templommal szemben lévő Szent Anna Kollégium falán található a németek Gyulára telepítésének, és Scherer Ferencnek az emléktáblája is (13–14. kép).

Mag a Szent József templom, melyet a helyiek Német templomnak is neveznek, belső terével különösen hangsúlyozza a németiséghez való kötődését. A fentebb jelzett feliratváltás – a gót-betűs német feliratot a bejárat felett az 1950-es években magyarra cserélték – a rendszerváltás után ismét megtörtént: ma már fölül magyar, alul német nyelven olvasható ugyanaz a szöveg.

A templombelsőben található az 1950-es évek óta a deportálás során életüket veszttettek emléktáblája.¹⁵² Itt őrzik a német-gyulai céhek zászlait, s itt láthatók a németiséghez köthető szentek; ezek

¹⁴⁸ A Németvárosi Baráti Kör és az egyház épülete, udvarán a málenkij robot emléket őrző haranglábbal.

¹⁴⁹ A templom bal oldalán, romantikus szoborfülkében áll jelenleg. A feles életnagyságú szobor 1729-ben a Német-Gyulát Magyar-gyulától elválasztó János-árkon átvezető hídfőn állt. Mikor a híd az 1801. évi tűzvészben elpusztult, a szobrot az iskola (Szent Anna Kollégium) mellé helyezték, 1883-ban került mai helyére. CSER Sándorné 1988. 31; STEIB János 1924. 18–19.

¹⁵⁰ A Szűz Máriát ábrázoló szintén romantikus fülkében – a 19. században már a templom jobb oldalán álló – feles életnagyságú festett faszobor származása tisztázatlan. CSER Sándorné 1988. 34; STEIB János 1924. 19.

¹⁵¹ Az úgynevezett „Veres Kereszt” az Ajtóssy utcán található – régi nevén: Veres kereszt utca –, arccal Magyar-Gyula felé fordulva jelképezi a két város határát. Kidolgozása barokk. 1841 július 3-án jelent a plébános, hogy a Német-Gyulai hídnál felállított fakereszt helyébe Pettner János újat emelt. CSER Sándorné 1988. 57; STEIB János 1924. 18.

¹⁵² Mint Keszei András írja a közösség helyhez kötötten emlékezik, fontos, hogy a hely méltó legyen az emlék jellegéhez, mely hely is lehetne ennél méltóbb a németiség számára, mint a Szent József templom. KESZEI András 2010. 19.

német nyelvű, gót-betűs feliratok kíséretében jelennek meg a templom falain, a szószéket Szent Márton képe díszíti, a templomban Szent Vendel oltár, Szent Anna oltár, Szent Flórián oltár, és Szűz Mária oltár található.¹⁵³

A Német Klub

A K. Schriffert út 1. szám alatti épület szolgál helyszínül a jelenlegi német klubnak. Az épület történetéről leginkább Schriffert József (asztalos) szavaiból tájékozódhatunk.¹⁵⁴ Az 1980-ra megépült házban az évek során – először Szabó Anikó vezetésével – összegyűjtöttek német bútorokat, faliképeket, melyek jelenleg is az épület berendezésének szerves részét képezik. Az emeletes épület földszintjén található egy ebédlő nagy asztallal, amely mellett a klubtagok kényelmesen elférnek. Itt áll a bútorok nagy része is. Az emeleten a testvérvároستól, Ditzingentől (Németország) kapott könyvek találtak elhelyezésre, és ott van a biliárdasztal is, ahol a mise után szoktak játszani a tagok.

A rendszerváltás után a klub épülete előbb a Művelődési Házhoz, majd a Polgármesteri Hivatalhoz került, majd a Corvin János Múzeumhoz, ez sok problémát okozott a klubtagoknak.¹⁵⁵

A Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat kérte, hogy 2009. január 1-től átvehesse a Corvin János Múzeumtól a Német Nemzeti-ségi Gyűjteményt¹⁵⁶, ez 2009-ben meg is történt. A hely új elnevezést is kapott: Német Nemzetiségi Közösségi Ház és Kiállítóhely.¹⁵⁷ Jelenleg ebben az épületben működik a K. Schriffert Hagyományörző

¹⁵³ STEIB János 1924. 9.

¹⁵⁴ „Egy romos ház volt megtámasztva, és ezt valaki megvette. És a tanár úr (...), Kovács Géza [aki megvette], az megkapta a várostól ezt a portát, de úgy kapta meg, építenie kellett arra befele saját magának egy lakást, de építenie kellett erre egyet, amit a város a Német Klubnak adott.”

¹⁵⁵ Mittag Mónikát idézve: „Ez úgy működött, mint egy múzeum. Vasárnaponként ez [az összegyűjtet], ami most van, ez mindig volt. De volt úgy, hogy ünnep, vagy valami [miatt] nem nyitottak ki, vagy nem értek rá¹⁵⁵. És az embereknek ez nem tetszett. Jönni akartak minden vasárnap mise után.”

¹⁵⁶ Előterjesztés Gyula Város Képviselő-testületének 2008. november 27-i ülésére.

¹⁵⁷ Tájékoztató 2010.

Kör, a gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat és a Német Nyelvű Törzsasztal is.¹⁵⁸

A Máriás-ház

Az úgynevezett Máriás Schriffert-ház – a Jókai út 31 és K. Schriffert út 2. szám alatt – a 18. században épült késő barokk stílusú lakóház (9. kép). Azon kevés házak egyike Gyulán, mely épségben túlélte az 1801. évi nagy tűzvészt. A tűzvész után a ház lakói hálából, hogy a ház megmenekült, *Szeplőtlen Fogantatás* szobrot helyeztek el a tűzfalon az ablakok mellett felvezető lizénák között, tengelyben keretelt fülkében.¹⁵⁹ A szobor alkotóját nem ismerjük.¹⁶⁰

A lakóház egykori tulajdonosa földműveléssel, szőlő és gyümölcsstermesztéssel foglalkozott. A szobor elhelyezése óta Máriás Schriffert néven emlegette a németvárosi közösség a családot, a házat pedig Máriás-ház néven.¹⁶¹

A jelenleg renoválás alatt álló ház hosszú ideje az önkormányzat tulajdonában állt, amikor 2010-ben a Kisebbségi Önkormányzat betérjesztette igényét az épületre: „Nagyon szükségesnek tartanánk az »Erkel Házzal« szemben található 1700-as években épült »Máriás Ház« megmentését, mely kiválóan alkalmas lenne egy német nemzeti-ségi tájház és németvárosi kulturális közösségi ház kialakítására”.¹⁶² A jelenleg a Német Klubban lévő német bútorok, használati tárgyak és népviseletek kiállításával szándékoznak a Máriás-házban bemutatni „Németgyula és a későbbi egyesített Gyula németvárosi polgárainak életét”.¹⁶³

¹⁵⁸ A Németnyelvű törzsasztal tagja elsősorban a Németvárosi óvoda és az Implom József Általános Iskola pedagógusai, csak részben gyulai származásúak. Zömük nem német anyanyelvűként, hanem a német nyelv tanáraként igyekszik a német nyelv használatát erősíteni.

¹⁵⁹ CSER Sándorné 1988. 33.; D. NAGY András 1995. 16.

¹⁶⁰ Schriffert József (az asztalos) így beszél a Máriás-házról: „*Nevezetessége az, hogy az egész Németváros leégett. És ez az egy ház maradt meg, azért van ott fenn [a szobor]*”.

¹⁶¹ D. NAGY András 1995. 16.

¹⁶² Tájékoztató 2010.

¹⁶³ Tájékoztató 2010.

2011-ben egy projekttervezet született az épület használatára.¹⁶⁴ A tervezetben szerepel, hogy az épület Tájházként a „hagyományos német nemzetiségi szobabeosztást” fogja bemutatni, a hármas tagolással (tisztaszoba, Hintere Stube,¹⁶⁵ konyha), illetve a Németvároson összegyűjtött bútorokkal és használati tárgyakkal. A melléképületekben a „hagyományos népi ipar és termelőkultúra” megjelenítését tervezik. Szeretnék a jövőben a Máriás-házba áthelyezni a Klubot, a Kisebbségi Önkormányzatot és a Német Nyelvű Törzsasztalt. Cél emellett a „Németváros mint turisztikai látványosság” megmutatása és egy „helyi gasztronómiai bemutató terem” kialakítása.¹⁶⁶

Fontos itt kiemelni, hogy a kisebbségi önkormányzat a projekt keretében tervezi a Disznóvágás, a Szilvalekvárfőzés, a Szüret, a Tojásfa-állítás, a Pünkösd, a Márton-nap, az Advent és a Málenkij Robotról való megemlékezést is áttenni a Máriás-házba és annak udvarára.¹⁶⁷

Emléktáblák, emlékművek és utcanevek (utcanév katalógus)

A németvárosi emléktáblák, emlékművek és utcanév-táblák a kollektív emlékezet alakzatai, szimbólumok és térelemek. Szimbólumok, mert több jelentés hordozói és ugyanakkor az észlelés eszközei. Az emlékezet alakzatai, minthogy konkrét térhez, időhöz és helyhez, meghatározott csoporthoz kötődnek, szerepet játszanak a rekonstrukcióban.¹⁶⁸ Nyilvánvalóan térelemek elhelyezkedésüknél, fizikai valójuknál fogva.

A térelemről elmondhatjuk, hogy mind a kulturális, mind a kommunikatív emlékezet részei, hiszen egyaránt köthetőek a múlt

¹⁶⁴ Tájékoztató 2011.

¹⁶⁵ Gyakorlatilag a nappali.

¹⁶⁶ Forrás: A Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat Terve a Máriás Ház hasznosítására. Pályázat. Gyula, 2011. június. 29.

¹⁶⁷ Forrás: A Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat Terve a Máriás Ház hasznosítására. Pályázat. Gyula, 2011. június. 29.

¹⁶⁸ ASSMANN, Jan 1999. 38–39.

szilárd pontjaihoz (pl.: a két világháború németvárosi hősi halottainak emlékműve) és a közelmúlt eseményeihez.¹⁶⁹

Érdemes külön kitérnünk a kulturális emlékezetre, mely a kommunikatívval szemben nem magától terjed, hanem irányított. Ennek az emlékezetnek határozott pártfogója az uralom, az uralkodó (rendszer) az emlékművek állításán keresztül nem pusztán a múlt, de a jövőre is igényt tart. Az uralkodó hatalom ugyanakkor igényt tart a felejtésre is: a mindenkori hatalom az előző uralom, a másik kollektív emlékezete elemeinek eltűntetésével és saját emlékhelyeinek kialakításával igyekszik szimbolikusan is birtokba venni a tájat.¹⁷⁰ Ennek az eljárásnak látványos bizonyítékai: az utca és tér elnevezések megváltoztatása, az előző rendszerre utaló szobrok, emlékművek és emléktáblák eltűntetése. Ezek cseréje a politikai/történeti emlékezet átírásai.¹⁷¹ Erre példa a németvárosi utcanevek megváltoztatása, melyben három nagy korszakot különíthetünk el. 1.) A 19. század közepe óta ismert németvárosi utcanevek egészen a szocializmusig német elnevezések, illetve a helyi németiséghez kötődnek zömmel. 2.) A 2. világháborút követően az új politikai ideológia a helyi elnevezéseket eltörli, a lakosságra rákényszeríti saját ikonikus neveit. 3.) A rendszerváltást követően a városrész részben visszatér a szocializmus előtti elnevezésekhez, illetve bevezet új, szintén a helyi németiséghez kötődő elnevezéseket. Az új utcanevek adásában egyfajta visszafogottság érezhető, az emberek nem tekintik lakóhelyüket politikai fórumnak.¹⁷²

Az utcanevek csoportosítási lehetőségei is az emlékezetre utalnak: nem csupán az ideológiai és történelmi-politikai megnevezések, hanem az egykori természeti környezetre utaló vízrajzi, állat és növényvilágból vett nevek is. Ide tartoznak még azok a nevek, amelyek a városrész egykori rendeltetésének vagy közismert, jeles lakójának állítanak emléket. Mindezekben részben az emlékek rögzítését láthatjuk.¹⁷³

¹⁶⁹ ASSMANN, Jan 1999. 51–55.

¹⁷⁰ ASSMANN, Jan 1999. 70–73.; BARNA Gábor 2002. 160.

¹⁷¹ BARNA Gábor 2002. 159., 161.

¹⁷² KOVÁCS Éva 2001. 76.

¹⁷³ BARNA Gábor 2002. 155.; CZEGLÉDI Imre 2008. 12.

A következőkben a németvárosi utcaneveket egyenként számba véve, azokon keresztül igyekszem példákkal is alátámasztani a fentieket, és rámutatni a németiség térfoglalására rajtuk keresztül.

Árnyas utca. 1851-ben mikor a *Malom utca* elnevezést feljegyezték, még állt az utcán két szárazmalom is. Mivel Gyulavárban is van hasonló elnevezésű utca, így a városrész Gyulához csatolását követően (1978) a németvárosi néven változtattak. Az elnevezésnek nincs különösebb jelentése.¹⁷⁴

Bárány utca. 1851 óta változatlan népi elnevezés.

Baross utca. Népi német elnevezése volt a *Rath Gasse* (Városház utca), ugyanis az utca sarkán található az egykori német-gyulai hivatal. 1851-ben Városház utca néven jegyzik, 1896-ban *Knaifel utca*¹⁷⁵, 1897-ben az előbbi modernebb átírásában *Kneißel utca*. Mai nevét 1948 óta viseli. Nyilván a név viszonylagos semlegessége folytán nem adott okot mindeddig a régi névhez való visszatérésre.¹⁷⁶

Budai Nagy Antal utca. Mai nevét 1948-ban kapta, korábbi német elnevezése a *Steg Gasse*, azonos az egykori hivatalos *Palló* elnevezéssel, mely a 19. században itt található, a Körösön átvezető gyaloghídra utalt.¹⁷⁷

Dürer Albert utca. 1928 óta folyamatosan él az elnevezés, mely előbb a nürnbergi festő édesapjának, a gyulai származású Ajtóssinak állított emléket (1896), majd festő fiának. A német országban sikert arató gyulai származású mester nem véletlen élvezi a gyulai németiség tiszteletét. Korábban az uradalmi kocsmá után a *Nap utca* elnevezést viselte (1851).¹⁷⁸

Hosszú utca. 1851-ben már ezen a néven szerepel. 1936-ban a németvárost pártfogoló plébános után (*Gób Ferenc*, 1852-1921) nevezték át. 1948-ban előbb *Ságvári Endréről*, majd 1978-ban a Tanácsköztársaság egyik gyulai születésű agitátoráról, az elsők között a Szov-

¹⁷⁴ CZEGLÉDI Imre 2008. 43.

¹⁷⁵ Knaifel János (?-1869) Német-Gyula utolsó jegyzője, a két város egyesülésének tárgyalásán a város egyik képviselője. CZEGLÉDI Imre 2008. 49.

¹⁷⁶ CZEGLÉDI Imre 2008. 49.

¹⁷⁷ CZEGLÉDI Imre 2008. 61.

¹⁷⁸ CZEGLÉDI Imre 2008. 74.

jetunióba menekülő *Somló Dezső*ről (született Silberstein Rezső) nevezték át. Régi elnevezéséhez 1991-ben tért vissza.¹⁷⁹

Ív utca. Német elnevezése *Bogen Gasse*, azonos jelentésű. Az utca ívesen hajlik, már 1851-ben ezen a néven jegyezték le. Neve az idők során nem változott.¹⁸⁰

Kis utca. Németváros egyik legelső utcája, neve változatlan 1851 óta.¹⁸¹

Komáromi utca. 1855-ben a mellette folyó *Körös* nevét viseli, 1859-től Part utca, 1936 óta, a volt német-gyulai jegyző, Komáromy Miklós (1802-1849) nevét viseli.¹⁸²

Kőműves utca. Változatlan elnevezés, régebben szinte kizárólag a kőművesek lakták.¹⁸³

K. Schriffert út. Németváros szülöttjének, a földbirtokos és országgyűlési képviselő, K. Schriffert Józsefnek (1861-1935) a nevét őrzi. Az út először 1924 és 1945 között viselte mai elnevezését, korábban a Német-Gyulát Magyar-Gyulától elválasztó hídról *Híd utcájának* (1851-1924) nevezték, egy térképen pedig az itt található uradalmi kocsmá után *Nap útnak* (1855). 1945 után az új hatalom először *Táncsics útnak*, majd 1978-ban *Jászai Mari útnak* nevezte át. Mai neve 1991 óta van életben.¹⁸⁴

Liszt Ferenc utca. 1851-ben *Kápolna utca* néven említik, mely a német kápolnára utal mellette. Az időközben a kápolna helyén megépülő templomra mutat az 1897-es elnevezése: *Templom utca*. A Liszt Ferenc elnevezést 1945 óta viseli, ennek oka nem pusztán a jeles zeneszerző és zongorista német nyelvűsége, hanem az is, hogy a város (városrész) szülöttjével, Erkel Ferencsel közösen alapították a Zeneakadémiát.¹⁸⁵

¹⁷⁹ CZEGLÉDI Imre 2008. 110.

¹⁸⁰ CZEGLÉDI Imre 2008. 114.

¹⁸¹ CZEGLÉDI Imre 2008. 131.

¹⁸² CZEGLÉDI Imre 2008. 136–137.

¹⁸³ CZEGLÉDI Imre 2008. 140.

¹⁸⁴ CZEGLÉDI Imre 2008. 118.

¹⁸⁵ CZEGLÉDI Imre 2008. 156.

Scherer Ferenc út. 1851-ben *Temető és Fő utca*, 1897-től a város egykori földesuráról, Harruckern János utódjáról *gróf Wenckheim Frigyes* útnak nevezték. 1945-ben előbb a harmadikutas író, költő, Sazbó Dezső (1879-1945) nevét veszi fel, majd 1959-től egészen a rendszerváltásig a Kun Béla nevet viseli.¹⁸⁶

Szent József utca. 1851-ben mint *Sz. Josef utca* szerepel, németes írásban. 1959-ben a szocialista rezsim *Luxemburg Rózá*nak nevezi át. 1991 óta viseli ismét régi elnevezését.¹⁸⁷

Zöldi utca. A népi német elnevezése *Grüne Gasse* (Zöld utca), 1851-ben még ezen a néven szerepel. 1910 óta viseli a Zöldi elnevezést, egy a városrészen élő német család híres sarja, Zöldi János (1862-ig Grüninger János /1824-1892/) után, aki az 1848-49-es szabadságharcban honvédtiszt volt, majd később a város rendőrkapitánya.¹⁸⁸

Mint a bevezetőben is rámutattam, fontos térkijelölők az emlékművek és emléktáblák, mint a csoporton belüli emlékezet reprezentációi. Az emlékművek felállításának célja, hogy a kiemelt esemény vagy személy ne merüljön feledésbe. A múltról megszerkesztett tudást igyekszünk általuk láthatóvá, fizikaivá tenni, és ezzel a megmaradását garantálni. Azaz az emlékezet e tárgyakba költözik.¹⁸⁹

Pierre Nora szerint helyei vannak az emlékezetnek – *lieux de mémoire* – mivel nincs már valós közege az emlékezésnek.¹⁹⁰ Mint láthattuk, ezen emlékhelyek létrehozásának privilégiumát a hatalom, azaz az uralkodó csoportok maguknak tartják fenn, így a németséghez kötődő emlékművek a németség németvároson való dominanciáját feltételezik azok felállítási idejében.¹⁹¹ Kifejezik emellett emlékeik megőrzésének, és ezzel az identitás megtartásának szándékát is; mint Gabriella Kiliánová fogalmaz: „egy társadalmi csoport, csak a múlt és a jelen egyesítése által, a múlt közelsége, állandósága és folytonossága

¹⁸⁶ CZEGLÉDI Imre 2008. 191–192.

¹⁸⁷ CZEGLÉDI Imre 2008. 204.

¹⁸⁸ CZEGLÉDI Imre 2008. 257.

¹⁸⁹ JAKAB Albert Zsolt 2012. 35.

¹⁹⁰ NORA, Pierre 1999. 142.

¹⁹¹ JAKAB Albert Zsolt 2012. 270.

segítségével érhet el egy bizonyos integritást, és alakíthat ki új identitást”.¹⁹²

Az emlékezet helyei közül már több elem is bemutatásra került; a következőkben a gyulai németiséghez kötődő emléktáblákat és emlékműveket igyekszem leírni, ezek elhelyezkedésével is érzékeltetni térkijelölő szerepüket.

Német- és Magyar-Gyula egyesítésére. Az Apor téri ivókútra helyeztek két domborművet 2007-ben, az egyesítés 150. évfordulóján. A két város pecsétjeit jeleníti meg, értelmező illetve kiegészítő szöveg megadása nélkül.¹⁹³

Erkel Ferenc emléktábla. A magyar opera megteremtőjének szülőházára – az egykori német-gyulai kántorlakra – 1910-ben a Békésvármegyei Közművelődési Egyesület helyezte. A városi képviselő-testület már korábban, 1893-ban – Erkel halálának évében – állított ennek a helyén egy szerényebb kivitelű emléktáblát.¹⁹⁴

Dürer Albert emléktábla. A róla elnevezett út mellett, az egykori kántorlak falán 1928-ban, halálának 400. évfordulójára állították, nem helyi kezdeményezésre, hanem a Hadi Múzeuméra. Elsősorban városi emlék (12. kép).¹⁹⁵

Scherer Ferenc emléktáblája. Az emléktábla a Scherer Ferenc út mellett, az egykori német-gyulai hivatal falán található az Apor térrel, azaz a Szent József templommal szemben, vagyis Németváros központjában. Az emléktáblát 1989-ben, születésének századik évfordulóján avatta a Gyulai Városszépítő Egyesület, elsősorban nem Németváros szülöttjének, hanem Gyula várostörténete írójának kívánva ezzel emléket állítani (13. kép).¹⁹⁶

¹⁹² KILIÁNOVÁ, Gabriella 2001. 47–48.

¹⁹³ Német-Gyula pecsétjének felirata: *SIGILLUM. OPPIDI. GYULA. GERM. Magyar-gyulaie: SIGILLUM: OPPIDI. GYULA: 1.7.42.

¹⁹⁴ CSER Sándorné 1988. 69.

¹⁹⁵ CSER Sándorné 1988. 68.

¹⁹⁶ Felirata: „E házban született Dr. Scherer Ferenc 1889-1987. Gyula város monográfiája, mindmáig az egyik legjobb hazai várostörténet szerzője. Gyulai Városszépítő Egyesület 1989.

Németek Gyulára telepítésének 270. évfordulójára. 1994-ben a Scherer Ferenc emléktábla mellé helyezte el a városi önkormányzat, magyar és német nyelvű – gót betűs – felirattal (14. kép).¹⁹⁷

Gyulai német deportáltak emlékére. A templombelsőben, a Gyóntató fülke mellett az áldozatok névsorával. Minden évben a visszatérés emlékére megkoszorúzzák.¹⁹⁸

Ugyanehhez az eseményhez kötődően található emléktábla a Szent István út 38. szám alatt, Magyarvároson, az egykori gyűjtőhelyen. Ez az egyetlen a németiségre utaló emléktábla, mely kiesik Németváros területéről.

Az 1. és a 2. világháború németvárosi hősi halottainak emlékműve. 1921-ben a Józsefvárosi Leányok emelték a Németvárosi – azaz Szent József – temetőben. Az eredeti névsor az első világháború németvárosi áldozatainak neveit tartalmazta, később ezt egészítették ki a második világháború áldozatainak névsorával (1. kép).

IDENTITÁS ÉS TÉRHASZNÁLAT

„Az emberi azonosság ezer meg ezer szállal kapcsolódik környezetéhez”- írja Verebélyi Kincső¹⁹⁹, s mindez a gyulai németiség esetében sincs másként. Látható, hogy a gyulai németek identitása nem elválasztható az általuk lakott területtől. Ebben az esetben az etnikai identitás egyúttal lokális identitás is. Ennek az identitásnak a felépülésében fontos tényező, hogy tudatosítja a (helyi) közösség tagjaiban, hogy a saját etnikumuk és a velük együtt élő többi közösség között határ húzódik.²⁰⁰ Ez a határ a gyulai németiség történetében először formálisan is adott volt: mind fizikai, mind önkormányzati szinten megvalósult. A történelem során az önálló önkormányzatiság, azaz az

¹⁹⁷ *Megemlékezésül a németek gyulára telepítésének 270. évfordulójára. Gyula Város Önkormányzata. Zum Bedenken des 270. Jahrestages der Unsiedlung der Deutsche sin Gyula. Stadterwastung Gyula. 1994.*

¹⁹⁸ CSER Sándorné 188. 74; GyH 1998. január 30.

¹⁹⁹ VEREBÉLYI Kincső 2005. 39.

²⁰⁰ BAKÓ Boglárka 2003. 10.

autonómia elvesztésével a helyi németiséget a szomszédos közösségektől – vagyis a magyarságtól és románságtól – elválasztó fizikai határok és határjelölők fokozatosan veszítettek jelentőségükből, de teljesen mindmáig nem szűntek meg, sőt további térkijelölők felállítására ösztönözték a helyi lakosságot (2. térkép). A történelem során mindig is igyekeztek ezt kifejezésre juttatni, cselekedeteikkel is reprezentálni környezetüket.²⁰¹ E reprezentáció érhető tetten az ünnepségekben: a gyulai németek szüreti, Márton-napi, karácsonyi, farsangi, húsvéti és egyéb ünnepeinek tere is mindenkor Németváros volt. A huszadik század második felében – a szocializmus évei alatt – kísérlet történt ennek a reprezentációs térnek a leépítésére: az állam üldözte a templomba járást, megszüntette a Köröket, és elvette a német iskolaépületeket. A rendszerváltás körül magához térő kisebbség első lépésként ezeket a tereket hódította vissza: létrehozták a Német Klubot, majd a Szent József templom körül kezdték el lebonyolítani rendezvényeiket.²⁰² Az újonnan szerveződő közösségek – paraszti és iparos körök, kisebbségi önkormányzat – az általuk használt terek révén is törekedtek identitásuk szimbolikus kifejezésére: ezek a terek kontinuitást jelentenek a szocializmus előtti és utáni németiség között. Mindezekben jelentős szerepe van és volt a vallásnak s új elemként a kisebbségi önkormányzatnak.

Szakralitás és a németiség viszonya Gyulán

A fentiekben láthattuk, hogy a német identításban milyen fontos szerepet kap(ott) a katolikus vallás. Papp Richárd a vajdasági Feketicسن és Zentán végzett kutatása alapján rámutat arra, hogy a „vallási identitás, a vallás mint az interetnikus kultúra intergratív funkciója kisebbségi környezetben felerősödik”.²⁰³ Gereben Ferencet idézve: „A vallásosság és a vallásgyakorlat a kisebbségi helyzetben felerősödik, és az

²⁰¹ VEREBÉLYI Kincsó 2005. 27.

²⁰² A térhasználat itt a tradíció fontosságára is rámutat: a közösség a régen bevált szent tereket használja. KOVÁCS Éva 2001. 75.

²⁰³ PAPP Richárd 2002. 164.

egyéni és a csoport identitás megőrzésében fontos szerepet vállal”.²⁰⁴ Egy etnikum vallásában is él, és a vallás az etnikai lét fenntartását segítette akkor, amikor semmilyen más lehetőség nem volt, hogy németek maradhassanak.²⁰⁵ Ugyanakkor a katolicizmus összekötő kapcsot jelentett a magyarok és a német kisebbség között.²⁰⁶ Különösen igaz ez amiatt, hogy a katolikus németység külön egyház híján a magyar egyházra van utalva.²⁰⁷ Láthattuk, hogy Gyulán a németek nem kaptak önálló plébániát, de egészen az 1940-es évekig hol jobban, hol kevésbé, de biztosítva volt számukra a saját káplán révén az anyanyelvi szertartás. Teljes egészében azonban sosem vonhatták ki magukat a magyar nyelvű misék alól. Mint arra többen is rámutatnak a magyar liturgikus nyelv is hozzájárult a németység magyarsághoz való asszimilációjához: a többség nyelvén zajló szertartások a nyelvcseré folyamatát erősítik.²⁰⁸ A huszadik század második felére a német nyelvet beszélők számának rohamos csökkenésével megszűnt az igény a német nyelvű misére, és ez az igény ma sincs meg.

A vallásosság és a német identitás összetartozását érhetjük tetten a helyi identitás legfontosabb és egyúttal szakrális jellegű jelképeiben is. Ilyen jelkép maga a Szent József-, azaz Német-templom, központi helyzetével (3. térkép), német szentjeivel és felirataival. Klamár Zoltán a közép-bácskai Pacséron – ahol szintén különböző vallású és etnikumú népesség térbeli elkülönülésével számolhatunk már a 18. századtól – végzett kutatásáról megjelent tanulmányában rámutat arra, hogy a „vallás által kodifikált térfoglalás”, a templomok építése, a különböző felekezetek egyik legfontosabb feladata. A templomok tagolják és teszik hangsúlyossá a különböző etnikumok életterét Gyulán is, melyek egyben tájékozódási pontok is.²⁰⁹

A templom építése a német közösség összefogásával valósult meg, s ugyanez az összefogás érhető tetten felújításaiban és az új ha-

²⁰⁴ GEREKEN Ferenc 1999. 129.

²⁰⁵ BINDORFFER Györgyi 1996. 43.; 48.

²⁰⁶ BINDORFFER Györgyi 2008a 155–156.

²⁰⁷ BINDORFFER Györgyi 2008a 156.

²⁰⁸ BINDORFFER Györgyi 2008a 155–156; BORBÉLY Anna 2000. 41.

²⁰⁹ KLAMÁR Zoltán 2009b 48–50.

rang beüzemelésében²¹⁰ is az utóbbi néhány évben.²¹¹ A helyi identitás és vallás összekapcsolódását fejezték ki a fent említett egykori körmenetek a legnagyobb vallási ünnepeken, valamint napjainkban a klubtagok vallásos érzülete, ugyanis az összejövetel mindig a vasárnapi misével kezdődnek. „Az ünnep során megjelenik az etnikus manifestáció” – írja Papp Richárd a csíksomlyói búcsúnak a magyarság életében betöltött szerepéről, és ugyanez igaz a németiség ünnepeire is. A Szent József vagy Szent Márton-napon, vagy más ünnepein a németiség saját maga számára teremt egy élő szimbólumot. A rítusok kapcsán minden évben megerősödést nyer a kisebbség „kultúrájának megőrzésében és folytonosságában Isten jelenléte által”.²¹²

A németiség Gyulán a 18-19. században még területe határának kijelölésére is a valláshoz nyúlt, szentek révén biztosította a határok megtartását, amikor *Szent János árkának* nevezte a Magyar-Gyulát Német-Gyulától elválasztó árkot, és mellé *Nepomuki Szent János szobrát* állította, illetve a *Veres keresztet*.²¹³ Az árok megszüntetése, a Szent János szobor elhelyezése eredeti helyéről egyúttal a határ megszűnését is jelentette, a németiség önállóságának csorbulását. Ezek az építmények önmagukban elveszítik eredeti térkijelölő funkciójukat, mely napjainkban megerősítést kíván. Ezt fejezi ki az utóbbi években a Veres keresztre felkerült, a németiség betelepülésének emléket állító tábla, és a Szent János szobor fényképének megjelenése a Német Klubban.

A kisebbségi önkormányzat szerepe

Mint Váradi Mónika megfogalmazza: a kisebbségi önkormányzatok tevékenységük központjába a nemzetiségi kultúra ápolását és átörökí-

²¹⁰ GyH 1998. április; KOVÁCS József 2011. 134–135.

²¹¹ „Újra megkondul a harang (...), megyei német kulturális nap Gyulán. A sörátor már délelőtt állni fog az Apor téren (...), ismét elindul a Józsefvárosi Templom hosszú évek óta »halott« toronyórája, és megkondulnak a harangok is.” GyH 1998. április.

²¹² PAPP Richárd 1996. 9–10.

²¹³ STEIB János 1924. 18–19.

tését állítják.²¹⁴ Bottlik Zoltán véleménye szerint a 21. században a német kisebbségi önkormányzatokra hárul a német kisebbség fenntartásának szerepe.²¹⁵ Mindezzel a szereppel láthatóan Gyulán is azonosul a helyi kisebbségi önkormányzat, amikor magára vállalja a helyi rendezvények lebonyolításának és megrendezésének szerepét. Az identitásmegőrző szándék mellett azonban az önkormányzat részéről a helyi szokások egyfajta kisajátításával is számolhatunk. A megőrzésre szánásban az önkormányzat részéről szerepe van az egyéni megfontolásoknak és ízlésnek a vezetőség részéről, melyet befolyásol, hogy a rendezvényekben törekednek azok „közösség-összetartó” és „turistacsalogató”²¹⁶ szerepét is hangsúlyozni. A rendezvényekben kevésbé kapnak tevőleges szerepet azok a helyi idősek, akik még emlékeznek a régi szokásokra, helyüket egyre inkább az önkormányzat fiatalodó vezetőgárdája veszi át, és így a rendezvények lebonyolításában olyan elemek is helyet kapnak, melyek sosem voltak sajátjai a gyulai németiségnek korábban.

Ilyen elem a bajor viselet megjelenése a rendezvényeken, mellyel egyfajta kontinuitást kívánnak kifejezni a német telepeseikkel, tekintet nélkül arra, hogy ez a viselet tudomásunk szerint nem volt jelen korábban Gyulán a németiség körében. Hasonló elem a modernkori Németországból átvett Tojásfa állítás húsvéti szokása, a sváb zene felelevenítése a helyi zenei tradíciók ismerete nélkül, a standard német nyelv használata a helyi dialektussal szemben, és egyéb olyan elemek, melyek alapjait nem „helyből” nyerik, hanem ausztriai, németországi tapasztalatokból.

Ugyanakkor a kisebbségi önkormányzat – mondhatni – professzionális módon tesz – láthatóan sikeres – kísérletet a németiség tereinek visszaszerzésére a közösség számára (Német Klub; Máriás-

²¹⁴ VÁRADI Mónika Márta 2002. 178.

²¹⁵ BOTTLIK Zsolt 2003. 80.

²¹⁶ „A turisztikai látványosság minden esetben kulturális konstrukció. Közösségi szinten elfogadott jelentés nélkül nem lesz turisztikai látványosság semmi. A látványossággá válás egy alkotó és értelmező folyamat eredménye, mely az értelmet biztosító kultúrára épül, éppen ezért csoportfüggő és relatív.” PUSZTAI Bertalan 2010. 4.

ház), és ezzel a tőle részben független közösségi életnek is teret nyújt (Német Törzssasztal; K. Schriffert Hagyományőrző Kör). Ezek a különböző kulturális egyesületek fontos közösségteremtő és szervező erőt jelentenek, melyekben az eltérő foglalkozású, életkorú és művelt-ségű, de azonos etnikumú személyek egymásra találhatnak.²¹⁷

Német identitás Gyulán

Az identitás kifejezésében fontos szerepet szokás tulajdonítani a nyelvnek is,²¹⁸ ezt hangsúlyozzák a kisebbségi önkormányzat törekvé-sei is. Bár a nyelvi identitás felélesztésében szerepet játszik a nyelvok-tatás is, egyértelműen látszik, hogy a gyulai németek körében ez gya-korlatilag nem él. Ugyanakkor – mint arra Bindorffer Györgyi Duna-bogdány kapcsán rámutat – a nyelvi tradíció felbomlása nem jár együtt törvényszerűen az etnikai identitás elvesztésével is. Az etnikum szokásaiban, zenéjében, táncaiban, vallásában, erkölcsében, lokál-patriotizmusában és történelmi tudatában is él,²¹⁹ és él azokban a kö-zösségekben, melyeket saját magának megszervez. A gyulai németiség identitásának megőrzésében láthattuk, milyen erős szerepe van napja-inkban is a vallásnak, milyen erős szerepe van az emlékezetnek és milyen jelentős szerepe van a helyi ünnepeiknek.

Az emlékezet – minthogy nem őrzött meg emlékeket a betelepülés előttről – kisebb részben fiktív történelemalkotásra (lásd a betelepülők szekerének megjelenése a lekvárfőzésen), nagyobb rész-ben az átélt történelem újra és újra átélésére (málenkij robotról való megemlékezések fontossága) alapozva létrejövő identitásstabilizáló folyamat.²²⁰

²¹⁷ KLAMÁR Zoltán 2009a 144.

²¹⁸ Mirk Mária szerint a nemzetiségi hovatartozás kritériumai közül a legfontosabb a nyelvhasználat, de nem elhanyagolható tényező az egyén kulturális igénye és gyakorlata, a származása, valamint az a jog, hogy valaki egy bizonyos nemzetiséghez tartozónak érezze és vallja magát. MIRK Mária 1995. 46.

²¹⁹ BINDORFFER Györgyi 1996. 43.

²²⁰ BINDORFFER Györgyi 2008b 65.; 74.

A gyulai németiség ma is tartó térfoglalásai, a szaporodó rendezvények és azok változásai a helyi identitás fokozódó felértékelődéséről, megerősödéséről tanúskodnak számunkra. Gereben Ferenc az identitástudat egyik fontos sajátosságát a fennmaradásra való törekvésben, a lényegesnek ítélt jegyek/tulajdonságok megőrzésében látja, mely törekvések megújítását láthattuk.²²¹ Ez az újjászületés szükségszerű változásokkal jár együtt, melyek vizsgálata kapcsán nyomon kísértük és kísérhetjük a jövőben egy helyi közösség életének alkalmazkodását a történelem kínálta lehetőségekhez, és a saját magáról kialakított kép változását is.

RÖVIDÍTÉSEK

GyH	Csengettyű. A gyulai német kisebbségi önkormányzat lapja. A <i>Gyulai Hírlap</i> melléklete
MÉL	Magyar Életrajzi Lexikon
NémGyu	„Rozmaring” Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat honlapja http://www.nemetgyula.hu
Tájékoztató	A Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat helyzete és munkája. Tájékoztató.
1999	Gyula Város Önkormányzatának Képviselő testülete, 1999. november 22-i ülésére.
2004	Gyula Város Önkormányzata Képviselő-testületének 2004. november 22-i ülésére.
2009	Gyula Város Képviselő-testületének 2010. február 25-i ülésére.
2010	Beszámoló a Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat 2010. évi munkájáról. Gyula, 2011. február 2.
2011	Beszámoló a Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat munkájáról 2011. Gyula, 2012. február 1.

²²¹ GEREKEN Ferenc 1998. 95.

IRODALOM

ÁCS Zoltán

1980 Adatok a gyulai németek úrbérrendezés előtti történetéhez. *Békési Élet* 1980. 15. évf. 3. sz. 295–303.

1985 Egy gyulai német család hagyatéka a 18. század végén. *Békési Élet* 1985. 20. évf. 3. sz. 378–385.

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet*. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

BAKÓ Boglárka

2003 Az interetnikus kutatásokról. In: Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok*. Együttélés a Kárpát-medencében. MTA Társadalomtudományi Központ. Budapest, 9–18.

BALASSA M. Iván

1989 A magyarországi németek népi építkezéséről. *Ház és Ember* 5. Szentendre, 31–49.

BARNA Gábor

2002 Idő és emlékezet. In: Árva Judit–Gyarmati János (szerk.): *Közelítések az időhöz*. Tabula Könyvek, Budapest, 152–171.

BECK Zoltán

1974 *Népszokások Békés megyében*. Néprajzi cikkek, tanulmányok. Békéscsaba.

BECSEI József

1979 Gyula településrendje. *Békési Élet* 1979. 14. évf. 3. szám. 313–333.

BENCsik János

1985 A német nemzetiségi klubról. *Gyula Város Tanácsának Tájékoztatója* 1982–1985, 18.

BIELEK Gábor – JÁROLI József

2004 *Keresztnevéadási szokások a gyulai katolikusok körében a XVIII–XIX. században*. Gyula.

BINDORFFER Györgyi

1996 *Identitás kettős kötésben*. Etnikai identitás és kulturális reprezentáció a dunabogdányi svábok körében. MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest.

2002 Asszimiláció és túlélés. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep*. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 11–32.

2008a Vallási együttélés. In: Kupa László (szerk.): *Vallás és etnikum Közép-Európában*. B&D Stúdió, Pécs, 147–157.

2008b Kulturális és Kommunikatív emlékezet. Történelemkonstrukció és történelem rekonstrukció a magyarországi németeknél. In: Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink*. Történelmi tudat – kulturális emlékezet. Zenta, 61–78.

BORBÉLY Anna

2000 A nyelvmegőrzést és a nyelvcserét befolyásoló demográfiai és társadalmi faktorok. *Valóság* 2000/6. (43.) 36–47.

BOTTLIK Zsolt

2003 A magyarországi német kisebbség etnikai-földrajzi sajátosságai az utóbbi húsz évben. *Pro Minoritate* 2003/tél 71–82.

CZEGLÉDI Imre

2008 *Gyula város utca nevei: közterületi nevek 1851-2005*. Gyula Város Önkormányzata, Gyula.

CSANÁLOSI Árpádné – NAGY Mária

1995 A német nemzetiségi nyelvoktatás története a gyulai 3. Számú Általános Iskolában. *Évkönyv 1995-1996*. 3. Számú Általános Iskola, Gyula, 23–27.

CSER Sándorné

1988 *Szobrok. Domborművek, mozaikok. Emlékművek. Emléktáblák*. Gyula.

ERDMANN Gyula

1990 *Deportálás, kényszermunka*. Békési és csanádi németek szovjet munkatáborokban. Gyulai Füzetek 4. Gyula.

GEERTZ, Clifford

2001 *Az értelmzés hatalma*. Antropológiai írások. Osiris Kiadó, Budapest.

GEREBEN Ferenc

1998 Az anyanyelv az identitástudat szerkezetében. *Regio* 1998/2. 95–112.

1999 *Identitás, kultúra, kisebbség*. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében. Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest.

A. GERGELY András

1996 *Kisebbségi tér és lokális identitás II*. Társadalmi tér-képzet, kisvárosi tradíció (Kiskunhalas). Budapest.

IMPLÓM József

1973 *Gyula város története*. Gyula.

1991 Virágvasárnaptól húsvétig. In: Draskovich József (szerk.): *Implom József összegyűjtött kisebb írásai és életművének bibliográfiája*. Gyulai Füzetek 4. Gyula. 122–125.

JAKAB Albert Zsolt

2012 *Emlékállítási és emlékezői gyakorlat: a kulturális emlékezet reprezentációi Koložsváron*. Kriza János Néprajzi Társaság, Koložsvár.

JÁROLI József

1989 Szakrális néprajzi gyűjtemény Gyulán. *Békési Élet* 1989. 1. szám. 62–67.

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor

2008 Résztvevő megfigyelés a saját társadalomban – korszakok szimbolikája. In: Kézdi Nagy Géza (szerk.): *A magyar kulturális antropológia története*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 369–410.

KEMÉNYFI Róbert

1996 Etnikus térszerkezeti vizsgálatok multietnikus települések néprajzi kutatásában. *Regio* 1996/4 120–132.

KESZEI András

2010 Az emlékezet rétegei. *Korall* 41. (2010/11), 5–34.

KILIÁNOVÁ, Gabriella

- 2001 Kollektív emlékezet és identitás-formálás. Közép-európai temetési szertartások a hagyománytól a modernitás felé. *Regio* 2001/3 47–68.

KLAMÁR Zoltán

- 2009a Párhuzamos világok. Az etnikai alapú szegregáció a Vajdaságban: szerémségi és bácskai példák. In: Bali János – Turai Tünde (szerk.): *Élet/út/írások. Szilágyi Miklós tiszteletére*. MTA Néprajzi Kutatóintézet – ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest, 140–148.
- 2009b Közös múlt. Közös mezsgyekövek. Identitáskonstrukciók hatása a térkijelölés folyamatára egy többnemzetiségű közép-bácskai faluban. *Bácsország* 2009/3. (50.) 48–52.
- 2010 Az identitás elemei. Egy hagyományteremtő pásztornap a Tisza-vidéken. In: Mód László – Simon András (szerk.): *Olvásó. Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére*. Szeged, 85–92.

KOVÁCS Éva

- 2001 A terek és szobrok emlékezete (1988–1990). Etűd a magyar rendszerváltó mítoszokról. *Regio* 2001/1 68–91.

KOVÁCS József

- 2011 *Visitatio Canonica a gyulai plébánián (1715–1993)*. Gerhardus Kiadó, Szeged

KOZMA István

- 2002 Névmagyarosítási mozgalom és kisebbségpolitika a koalíciós korszakban (1945–1948). In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep*. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 41–74.

MAJOROS Pál

- 2010 *A kutatómódszertan alapjai: tanácsok, tippek, trükkök nem csak szakdolgozat-íróknak*. Perfekt Kiadó, Budapest.

MÉL

- 1967 *Magyar Életrajzi Lexikon* (Kenyeres Ágnes főszerk.) Első kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.

MESTER Tibor

2007 Mentális térképezés. In: Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány*. Módszertani jegyzet. Budapest-Pécs, 296–316.

MÉSZÁROS Csaba

2010 Résztvevő megfigyelés, befogadás és nyelvismeret. Az antropológiai terepmunka hitelességéről. *Tabula* 2010. 13. (2.) 173–194.

MIRK Mária

1995 Német nemzetiségi nyelvhasználat Pilisszentivánon. *Regio* 1995/3. 44–64.

MOSOLYGÓ László

1975 Adalékok Gyula város idegenforgalmi földrajzához. *Békési Élet* 1975. 1. sz. 55–66.

D. NAGY András

1995 *Németvárosi épületek, Gyula. Deutschstädtische Gebäude, Jula.* Gyula.

NÉMETH Csaba

1990 A Békés megyei németek karácsonyi népszokásai. *Gyulai Hírlap*, 1990. december 21: 4.

NORA, Pierre

1999 Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas* 14. évf. 3. sz., 142–157.

PAPP Richárd

1996 „Ahol egy nép találkozik” – a csíksomlyói pünkösdi búcsú 1995-ben. In.: Boglár Lajos – Papp Richárd – Tarr Dániel – Tóth Bernadett (szerk.): *Etnikum és vallás*. Apróbb írások a vallási kommunikáció témakörében. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 9–17.

2002 Történelmi egyházak a Vajdaságban: szakrális-etnikus stratégiák? In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep*. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 163–194.

2003 Vallási tradíció és kisebbségi kultúra a Kárpát-medencében. *Tabula* 2003 6 (1), 59–92.

PUSZTAI Bertalan

2010 A nemzeti és turisztikai táj kapcsolata. Turizmus-szemiotikai megfontolások a látványosság és a táj jelentésének konstrukciójáról. *Tabula* 2010. 13. (1), 3–18.

REISZ Ádám

1986 A német nemzetiségi klub és nemzetiségi mozgalom Gyulán. *Gyula város Tanácsának tájékoztatója*. Gyula 1986/2. 13–14.

2002 *Németvárosi hagyományok a XX. században*. Deutschstädtische Traditionen im 20. Jh. Gyula.

RÜCKNÉ KÁDÁR Judit

2000 Az azonosságtudat változása az integrációs folyamatban (a mezőberényi németek példája). *Körös tanulmányok* 2000. 119–128.

SCHERER Ferenc

1938a *Gyula város története. I. kötet*. A földesúri város. Gyula.

1938b *Gyula város története. II. kötet*. A rendezett tanácsú város. Gyula.

SOMOGYI Zoltánné

1996 *A német nemzetiség Gyulán*. Gyula.

STEIB János

1924 *A gyulai Józsefváros története, 1724-1924*. Gyula.

STRACZ Rezsőné

1992 Németvárosi farsangi népszokások. *Gyulai Hírlap*, 1992. március 7: 4.

SZABÓ Ferenc

2008 A békés megyei németek betelepítése és XVIII-XIX. századi története. In: Szabó Ferenc: *Két és fél évszázad az Alföld történetéből*. Válogatott tanulmányok. Szeged, 299–319.

SZABÓ Ildikó

1996 *Közösségsszerveződési folyamatok a magyarországi románok körében I. rész*. Három település interetnikus viszonyai (Méhkerék, Gyula, Körösszakál). Budapest.

SZILÁGYI Miklós

1976 *Gyula gazdaság- és társadalomtörténete a XVIII-XX. században.*
Vezető a Gyulai Erkel Ferenc Múzeum állandó kiállításá-
hoz. Gyula.

TÖLCSÉR Mariann

2004 *A német nemzetiségűek helyzete Békés megyében.* Központi Sta-
tisztikai Hivatal Békés Megyei Igazgatósága. Békéscsaba,
2004. május.

VÁRADI Mónika Mára

2002 Német kisebbségi önkormányzatok és változó helyi társa-
dalom. *Regio* 2002/2. 166–193.

VEREBÉLYI Kincső

2005 *Minden napok jeles napok.* Hétköznapiak és ünnepek a nép-
szokások tükrében. Timp Kiadó. Budapest.

VINCZE Virág

2011 *Három város hagyományai és népszokásai egy helyen – Gyula város*
nemzetiségei régen és ma. Hagyományok Háza, Népi játszóházi
foglalkozásvezető tanfolyam.

ZIELBAUER György

1989 A Békés megyei németiség XX. századi történetének, asz-
similációjának néhány kérdése. *Békési Élet* 89/1 38-51.

SPACE USAGE BY THE GERMANS OF GYULA IN THE GERMAN DISTRICT

BALÁZS NAGY

After the expelling of the Turkish the life in the lordship of Gyula revived with three ethnicities of different faiths and cultures from the first half of the 18th century. The Hungarian, German and Romanian colonists arriving here formed spatially distinct parts in the settlement (the Hungarian, German and Romanian Districts). Two of them, the Germans and the Hungarians created administratively autonomous municipalities, called Hungarian-Gyula and German-

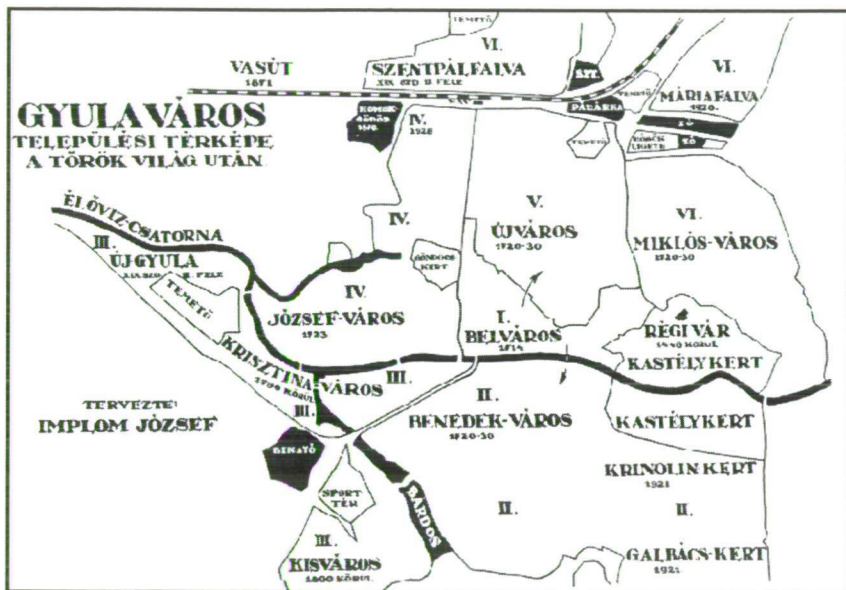
Gyula, until the middle of the 19th century which were only a ditch distance far from each other. Despite the union of the two separate municipalities the segregation still persists.

In my research I strive to present the tools of the space usage by the Germans of Gyula through their space usage over a period of almost three hundred years, following the track of the practice through the German festive habits, their memorial and the names of streets and squares. For all this I use the historical sources, the oral history, and the participant observation. Among my methods the particular symbols, the elements of the local festivals and my interviews with the data providers of German Gyula have special importance.

As a result of my research I managed to collect the tools of space designation among the Germans in Gyula in the different eras. I have tried to highlight the close link between the religious and the ethnic identities of the Germans; also to the fact that the events initiated by the minority government conserve and enhance the role of identity, and to what the role of this minority government is in choosing the elements of identity what are considered to be important. I try to draw attention to local clubs and circles as the places for exercising and preserving the identity from the part of the minority.

It can be said that the ethnic and local identities of the Germans in Gyula are closely related, and from their settlement until today their means of representation can still be found in the German District, on the territory of the former German-Gyula, these can be seen during a 19th century wedding march, a modern event or even during the usage of the street names or the development of spatial memory locations.

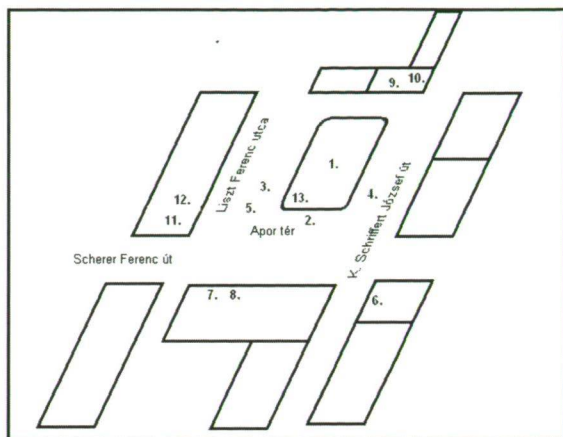
KÉPMELLÉKLET

1. térkép

Implom József térképén nyomon követhetjük az egyes városrészek kialakulásának kronológiai sorrendjét és egymáshoz viszonyított térbeli elhelyezkedésüket. Miklós-város a Nagy-Románváros másik elnevezése, a Szent Miklós templom után, ugyanezt a gyakorlatot tükrözi Németváros elnevezése is (József-város a térképen), a térképen szereplő Benedek-város a tulajdonképpeni mai Magyarváros.

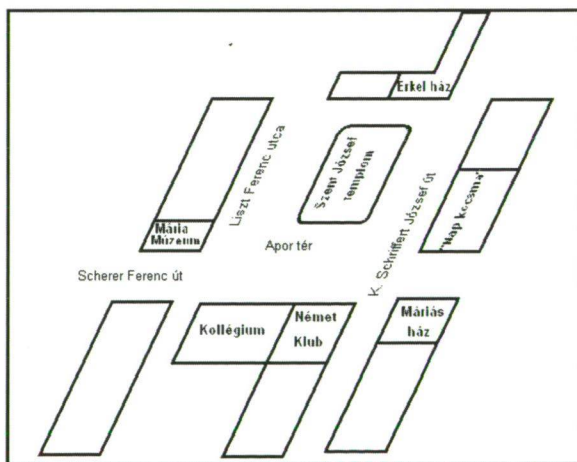
(SCHERER Ferenc 1938a 289. nyomán)

2. térkép

A Szent József templom köré csoportosuló térkijelölő elemek:

- 1./Szent József templom; 2./Feszület; 3./Szűzanya szobor; 4./Nepomuki Szent János szobor; 5./Kút (rajta a két város pecsétjével); 6./Szeplőtlenfogantatás szobor;
- 7./Scherer Ferenc emléktábla; 8./Németek Gyulára telepítésének emléktáblája;
- 9./Erkel Ferenc emléktábla; 10./Dürer Albert emléktábla; 11./Mária Múzeum;
- 12./Málenkij robot emlékhely (harangláb) (A szerző rajza)

3. térkép

A Szent József templom közvetlen környezete
(A szerző rajza)

1. kép

Az I. és a II. világháború németvárosi hősi halottainak emlékműve a Szent József (Németvárosi) temetőben (A szerző felvétele).

2. kép

Az egykori Iparos kör épülete a Scherer Ferenc úton, ma városi szociális ellátó intézmény (A szerző felvétele).

3. kép

2012-ben a hazatérésről való megemlékezés túlélőkkel és hozzátartozóikkal a Mária Múzeum udvarán, a harangláb mellett. A képen zöld-fehér viseletben Mittag Mónika a Gyulai Német Kisebbségi Önkormányzat elnöke (balról a harmadik) (NémGyu).

4. kép

A Wiszt-kocsma egykori épülete a Scherer Ferenc úton, ma varroda (A szerző felvétele).

5. kép

A disznótor a létrára húzott sertéssel, háttérben a Szent József templom, a kép készítője mögött a Mária múzeum (NémGyu).

6. kép

Tojásfa állítás az Apor téren (www.gyulaihirlap.hu 2013. április 20).

7. kép

A 2012-es németvárosi szilvalekvárfőzés. A kép az Apor tér bal oldalát ábrázolja, a Mária szoborral. (A szerző felvétele).

8. kép

Az egykori uradalmi Nap kocsmá, majd Németvárosi Leányiskola a K. Schriffert úton, ma szociális segítő központként üzemel (A szerző felvétele).

9. kép

A Máriás ház, a K. Schriffert út felől (www.muemlekem.hu 2012. április 20).

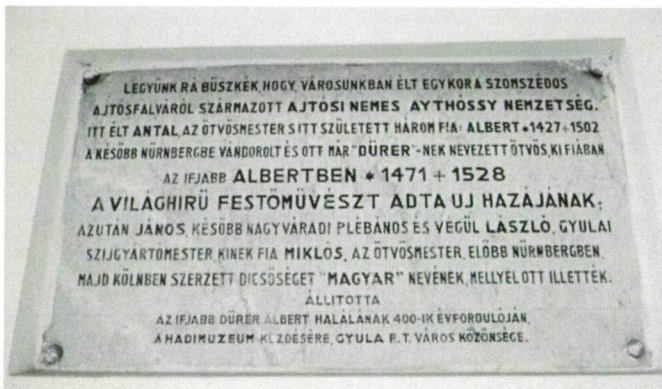
10. kép

Az úgynevezett Veres Kereszt a Dürer Albert úton, a Magyarvárossal szembe, a Németvárosnak háttal. Előtte kis tábla a németek Gyulára telepítésére emlékeztet (A szerző felvétele).

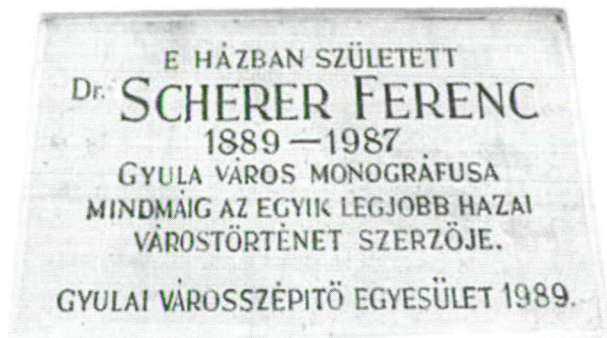
11. kép

A Knaifel házaspár által állított márvány feszület a Szent József templom előtt (A szerző felvétele).

12. kép

Dürer Albert emléktáblája az Erkel Ház oldalán, a róla elnevezett út felől (A szerző felvétele).

13. kép

Scherer Ferenc emléktáblája az egykori német-gyulai hivatal falán, a róla elnevezett út felől (A szerző felvétele).

14. kép

A németek Gyulára településének emléktáblája a volt német-gyulai hivatal falán, a Scherer Ferenc út felől (A szerző felvétele).

NAGYILLÉS ANIKÓ

**„HARCCAL VIRRASZTÁK BÖLCSŐNK
ÁLMAIT...”**

A két világháború közötti hősök tiszteletének bemutatása
az 1938-as szentesi Hősök Emlékünnepe példáján

TARTALOM

Bevezetés	83
Az ünnep születésének előzményei	84
Az ünnepség társadalmi háttere	86
Az irredentizmus	89
A Szent István-év	90
Az ünnepség	91
A Hősök Erdeje	99
Az emlékezet felekezeti helyei	100
Tanulságok	101
Irodalom	104
Abstract	108
Képmelléklet	109

BEVEZETÉS

A két világháború között Európában általános jelenséggé vált a hősök tisztelete.¹ Ennek hátterében a társadalom halállal való kapcsolatának megváltozása állt, vagyis ettől kezdve a halál szélesebb körben vált magánügyből közügyggyé.² Magyarországon ez a jelenség egy vesztés háborút és egy, a társadalom számára elfogathatatlan békeszerződést (Trianon) követő időszakhoz köthető. Ennek voltak a tárgyi megnyilvánulásai az első világháborús hősi emlékművek, és a kisebb, többnyire felekezeti közösséghez köthető emlékművek, illetve az emléktáblák. Mindezekhez rítusok is társultak, amelyek egyszerre voltak hivatottak kifejezni a közösséghez való tartozást, szabályozták az egyéni emlékezetet és legitimálták a korabeli társadalmi és politikai helyzetet.

Írásomban ennek a jelenségnek a helyi lecsapódását vizsgálom, az 1938-as szentesi ünnepség példáján, amelyet áthatott a Szent István év és az annak csúcspontjaként Budapesten megrendezett 34. Eucharisztikus Világkongresszus iránti lelkesedés. A különleges évforduló következtében a város vezetősége a korábbiaknál nagyobb, látványosabb ünnepséget szervezett. Mi volt az ünnepség menete? Milyen mögöttes tartalma volt a megemlékezésnek? Mi volt a jelentősége? A jelenség értelmezésénél azonban elkerülhetetlen az ünnepség kialakulásának, hátterének, a társadalmi helyzetnek és a fogalmaknak a vázlatos ismertetése.

*A kutatást a Wekerle Sándor Alapkezelő (Pro Renovanda Hungariae "Diákok a tudományért" Szakalapítvány jogutóda) támogatta. Ezúton szeretnék köszönetet mondani konzulensemnek: dr. Glässer Norbertnek, valamint mindazoknak, akik bármi módon segítettek a kutatást.

¹ Gyökerei azonban korábbi időkre visszavezethetők. A „hős” kifejezést a késő középkortól használták, a „hősi halál” kifejezés az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc kapcsán jelent meg.

² Mindezt azért érdemes kihangsúlyozni, mert a paraszti kultúrában azelőtt is a közösség legitimálta az egyén új állapotát (így a halálát is), egy-egy átmeneti rítus formájában.

AZ ÜNNEP SZÜLETÉSÉNEK ELŐZMÉNYEI

A Hősök ünnepe és általában az állami ünnepek megünneplése viszonylag új a többi ünnephez képest, hiszen nagyjából a 18. századtól követhetőek nyomon, kialakulásuk a polgári nemzetté válással függ össze. Ugyanakkor nagy szerepük van a csoportidentitás kifejezésében.³ Különösen 1870 után, a tömegpolitika jelentkezésével párhuzamosan a politikai vezetők újra fölfedezték az „irracionális” elemek fontosságát a társadalom szövetének erősítésében és a társadalmi rend fenntartásában. Sok gondolkodó támogatta egy új „polgári valóság” kialakítását; a sikeres vezetők igyekeztek az oktatási intézményeket nemzeti tartalommal megtölteni, növelték a nyilvános szertartások számát és tömegével avattak nyilvános emlékműveket. Ez a lendület áterjedt a kisebb és alacsonyabban szerveződő csoportokra is.⁴

Ez a folyamat a 20. században is folytatódott, bár a társadalmi, politikai igényeknek megfelelően át is alakult. Az első világháborús hősök tisztelete már a háború első éveiben elkezdődött, hiszen 1915-től jelentős számú emlékműállítás történt az ország egész területén.

Ez követte az 1917. évi VIII. törvénycikk, amely kimondta, hogy „mindazok, akik a most dúló háborúban a hadrakelt sereg kötelekében híven teljesítették kötelességeiket, a nemzet osztatlan, hálás elismerésére váltak érdemesekké. Őrizze meg a késő utókor hálás kegyelettel azok áldott emlékét, akik életükkel adóztak a veszélyben forgó haza védelmében.” Ugyanez a törvénycikk azt is kimondta, hogy „minden község (város) anyagi erejének megfelelő, méltó emléken örökíti meg mindazoknak nevét, akik lakói közül a most dúló háborúban a hazáért életüket áldozták fel”⁵ A törvény a HEMOB⁶ kezdeményezésére jött létre.

³ Vö. BARNA Gábor 2003. 433.

⁴ Vö. OLICK, Jeffrey K. – ROBBINS, Joyce 1999. 28. Lásd. eredeti környezetében: HOBBSAWM, Eric 1987.

⁵ <http://www.1000ev.hu> (2011. 07.15.)

⁶ Hősök Emlékét Megörökítő Bizottság

Az emlékművek nagy része közadakozásból jött létre. A hősök nevének összegyűjtésénél felhasználták a helyi napilapokat⁷. Szentesen az Ipartestületben kellett jelentkezni, ha valamelyik családnak hősi halottja volt. Fontos azt is megjegyezni, hogy az 1917-es törvényről a szentesi közgyűlés csak 1921. január 21-én döntött, a tényleges megvalósítás azonban 1926-ig késett. Ekkor állapotok meg a Hősök Erdejének létrehozásáról is, amelynek esetében a tényleges munkálatok csak 1932-ben kezdődtek el.

Az emlékműállítás tehát egyszerre volt felülről jövő kezdeményezés és társadalmi igény. Ezzel kapcsolatban L. Juhász Ilona hangsúlyozta, hogy az emlékműállítási törvénynek megerősítő, szabályozó szerepe volt, nem pedig ráerőltető.⁸ A szabályozásra azért is szükség volt, mert a sorozatos emlékjelek állításának következményeként egyre gyakoribbá váltak a visszaélések is. A cégek egymással versenyezve dolgoztak, hiszen innentől kezdve az emlékműállítás nemcsak politikai, hanem üzleti kérdés is lett.⁹ Ennek megelőzésére jött létre a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács által felállított zsűri.

Elkészült egy katalógus is, amely 80 vázlatrajzot tartalmazott, 9 képzőművésztl és építésztől. A katalógus címe: *Isten kardja. Hősök emléke*.¹⁰ Az album tanácsod ad a művészeknek, hogy milyen anyagokból és milyen szimbólumokkal alkossák meg az elesett hősök emlékét.

A szentesi *Hősök Emlékünnepségről* viszonylag kevés forrás maradt fent. A *Csongrádmegyei Hírlap* (később *Szentesi Napló*) és a *Csongrád Vármegye* számolnak be részletesebben a történekről. Az ünnepségről filmfelvételek, térképek, beszámolók, visszaemlékezések nem maradtak fent. A képeslapok között is csak a szoborról készült fotók ma-

⁷ A háborús hősök számba vétele természetesen országos szinten is megtörtént. A Magyar Kir. Közp. Statisztikai Hivatal az 1920. évi népszámláláskor ún. „Házigyűjtő-íven” számításba vette a világháborúban meghaltakat, eltűnteket, hadifogságban lévőket, illetve a „Számálólólap” 27. rovata is a sebesültekre, rokkantakra és a hadifoglyokra vonatkozott.

⁸ Vö. L. JUHÁSZ Ilona 2010. 17–23.

⁹ Vö. L. JUHÁSZ Ilona 2010. 23.

¹⁰ Vö. L. JUHÁSZ Ilona 2010. 23. Ld. eredeti környezetében: HERCZEG Ferenc – SPIEGEL Ferenc 1916.

radtak meg. A fellobogózott Megyeházáról két fényképre leltem. Az ünnepségről készült beszámolókat, pénzügyi feljegyzéseket a Csongrád Megyei Levéltárban már korábban kiselejtezték, Szentes Város Közgazdasági Jegyzőkönyvében pedig nem tettek említést róla. A rendelkezésre álló források révén az elit diskurzusait vizsgálom és nem a „visszacsatolást”.¹¹

AZ ÜNNEPSÉG TÁRSADALMI HÁTTERE

Az ünnepség bemutatása előtt fontosnak tartom ismertetni azt a hátteret, ahol az ünnepség megvalósult. Nem törekszem részletes helytörténeti áttekintésre, hiszen nem ez a tanulmányom célja.

Szentes Csongrád megye (akkor vármegye) északi részén található mezőváros. Lakosságának nagy része a két világháború között mezőgazdaságból élt. Emellett rendkívül jelentős volt a kubikosság is, amely jellegzetesen alföldi munkásréteg volt. Számuk 1920-ban 3000-re tehető.

A várost 1920. április 30-án román csapatok szálltak meg¹², súlyosbítva az egyébként is nehéz gazdasági helyzetet. A rekvirálás, a világválság és a földügyi reformok sikertelensége következtében Szentes gazdasági helyzete csak az 1930-as évek második felében kezdett rendeződni.¹³ 1937-re stabilizálódott a Petőfi Szálló üzleti forgalma, ennek ellenére „a Horthy-korszakban Szentes vendéglátó- és szállodaipara összességében nem felelt meg a korszerű követelményeknek, a megyeszékhely szerepnek, nem tudta növelni kellő mértékben sem a város anyagi erejét, sem presztízsét.”¹⁴

Szentes vallási összetétele a két világháború között (és ma is) elég sokszínű. A város eredetileg kifejezetten református település

¹¹ A törvényeket az „Ezer év törvényei” nevű honlapról (<http://www.1000ev.hu/>) idéztem. A Magyar Katolikus Lexikont egy-egy kifejezés értelmezéséhez használtam.

¹² A román katonai jelenlét Szentesen 1920. márciusában szűnt meg.

¹³ Vö. OLASZ Lajos 2001. 241. ill. 248. Szentes közigazgatásáról részletesen ld. BALÁZS György 2003. A témát jelen írásomban nem részleteztem.

¹⁴ OLASZ Lajos 2001. 322–324.

volt, azonban 1742 után Harruckern Ferenc katolikus családokat telepített le Szentesre. Ez kezdetben meglehetősen sok konfliktussal járt, különösen azután, hogy 1746-ban rendelet alapján a reformátusoknak át kellett adniuk a templomukat a katolikusoknak¹⁵. A reformátusokon és a katolikusokon kívül megtalálhatóak (voltak) az evangélikusok, zsidók és görögkeletiek is.

A szentesi hősi emlékmű csak 1926-ban készült el, alkotója Pásztor János volt.¹⁶ Az emlékműállítást némileg lelassította az a baleset, amely a felállítás közben történt, melynek során a szobor lezuhant és csaknem szerencsétlenséget okozott.¹⁷ Az ünnepélyes szoborleleplezés 1926. november 7-én volt, amelyen József főherceg és több fontosabb politikai személy is megjelent. Az ünnepségen minden felekezet és egyesület képviselői részt vettek, akik a vendégeket követően a szobornál elhelyezték koszorúikat. Az ünnepséget követően díszebédet adtak a budapesti vendégek tiszteletére.¹⁸

A szobor három főalakból áll: a haldokló katona, a nőalak, karján a gyermekével és egy másik, erőteljes férfialak. (1. kép) Jelentésükről az ünnepség után megkérdezték a szobrászt. Megfogalmazása szerint „a szobor a magyar tragédiát, de a magyar faj¹⁹ töretlen életerejét jelképezi. (...) Az első hős a magyar jövőért meghaló, a magyar élethalálharcban eleső véreinket ábrázolja. Azokat a testvéreinket, akiket áldozatul követelt a jövő nemzedék jóléte. És mögötte a magyar férfi minket, megmaradtakat jelez, akiknek látnunk kell a gyászt, a halottakat, az értünk elesetteket, akiknek nem szabad elbuknunk, összetörnünk, akikről mindent, jólétet, munkát, küzdelmet vár a haza

¹⁵ Vö. SIMA László 1914. A katolikusok és a reformátusok városrészenként is elkülönültek egymástól: a katolikusok főként Kiséren és Alsópárton éltek, míg a Felsőpárt döntően református városrész (volt). – vö. SZÜCS Judit 1991.

¹⁶ A szobrász az 1920-as években több világháborús emlékművet is készített. Érdemes lenne összehasonlítani ezek formai sajátosságait.

¹⁷ Vö. Csongrád Vármegye I. 18. sz. 5.

¹⁸ Vö. Csongrád Vármegye I. 20. sz. 3.; Csongrád Vármegye I. 21. sz. 2.; Csongrád Vármegye I. 23. sz. 2. ill. Csongrád Vármegye I. 25. sz. 3–5.

¹⁹ A „faj” kifejezés általában a nép szinonimája volt ebben az időszakban, nem zárható ki azonban a szociáldarwinista értelmezés sem.

és a fejlődés...”²⁰ A szobor mellett „örök felkiáltójel, szomoru, mégis reményt adó, új küzdelmekre bátorító eszménykép (...), örök simboluma a magyarság meg-megújuló élet-halál küzdelmének, elbukásainak és feltámadásának.”²¹ Vagyis a hősök szobra az irredenta²² gondolkodásba illeszkedett, legitimálva a Nagy Háborút és a korabeli helyzetet. A katonák hősiessége értelmet adott a háborúnak, megkérdőjelezte, vagy legalábbis ideiglenessé tette a vereséget.²³ Igazán azonban csak a korszak ismeretében értelmezhető, ezért fontos forrás a Pásztor Jánossal készült interjú (is). A mű konkrét tematikája és az általános nemzeti tartalom egymással szoros kapcsolatban álltak, hiszen – ahogyan Sinkó is megjegyzi – az emlékmű „mintegy külső burka az emlékművekben testet öltő „nemzeti identitásnak” (...) a történelem eseményeinek, hőseinek ismerete nélkül nemigen fejthető meg, mit vagy kit is ábrázolnak.”²⁴ Emellett „...vertikálisan a szóhasználat, képileg pedig a szimbólumrendszer ténylegesen eligazít egy adott korszak társadalmának (irányított) közgondolkodása felől. Ebből következik, hogy egy-egy adott történelmi korszak vagy politikai rendszer jellegadó tényezőit saját toposzain, közhelyein, szimbólumaiban keresztül is megismerhetjük. S ha a (politikai) kultúrának ezeket az elemeit megismerjük, az adott időszak közgondolkodásának, közéletének, általános szellemi környezetének megértéséhez is kulcsot kapunk.”²⁵

²⁰ Vö. Csongrád Vármegye I. 26. sz. 2.

²¹ Vö. Csongrád Vármegye I. 26. sz. 2.

²² Ezzel kapcsolatban fontos két fogalmat, az irredentizmust és a revizionizmust elkülöníteni egymástól. Annál is inkább, mert a közhasználatban sokszor szinonimaként használják. Ugyanakkor az „irredentizmus olyan politikai törekvés, mely az idegen uralom alatt álló nemzeti területek megszerzését célozza.” Ezzel szemben a revizionizmust „kifejezetten jogi megközelítés jellemzi, mely egy adott nemzetközi szerződés újratárgyalását kívánja elérni békés eszközökkel, a diplomácia keretein belül.” Lásd. SZOMBATH Tibor 2004. 11.

²³ SZABÓ Miklós 1991. 48.

²⁴ SINKÓ Katalin 1991. 9.

²⁵ ZEIDLER Miklós 2009. 192–193.

AZ IRREDENTIZMUS

„A két világháború közötti irredentizmus a társadalom széles körében érvényesült. Az országvesztésbe való bele nem törődés volt általános jellegzetessége ennek a korszaknak. A trianoni döntést követően hamarosan megjelentek azok a népies képeslapok, egyéb kiadványok és termékek, amelyek az elvesztett területek visszaszerzésére lelkesítettek.”²⁶ – jegyzi meg Limbacher Gábor.

Az első világháború után a közvélemény többsége számára a revízió evidens, sőt életbevágó volt. Az egyik napilap szerint ugyanis „ha csak egy pillanatnyilag is belenyugszunk ebbe a lehetetlen és méltatlan helyzetünkbe, akkor talán az idők végezetéig sem nyílik számunkra lehetőség nagy, szent, igazi életet jelentő céljaink megvalósítására.”²⁷

Ezt erősíti meg Zeidler Miklós megállapítása is: „A magyar társadalmat a két világháború között áthatotta a határok kérdése. Nem volt olyan politikai erő az országban, mely ne helyezett volna hangsúlyt a területi revízió kérdésére. Ugyanakkor a politikai eliten túl az egész magyar társadalmat meghatározta a békeszerződéssel kapcsolatban a kollektív, nemzeti veszteség érzése. Ez azonban inkább csak hangulat volt, mint cselekvés.”²⁸ Ugyanakkor ez a „hangulat” szimbolikus tettekhez is vezetett, mint amilyen például a tanulmányomban vizsgált Hősök emlékünnepe, amely nagyon sok toposzt és továbbgördülő diskurzuselemet tartalmazott. Ennek oka, hogy „a korszak ideológiai, történeti kulcsfogalmait szintén áthatotta a határok kérdése. Zeidler Miklós a köztudat és a közgondolkodás szerves részét képező verbális vagy képi toposzok, közhelyek felől közelít a határok társadalmi és politikai kérdésének kultusz jellegű megnyilvánulásához. Ilyen toposznak tekinti a keresztény, nemzeti, ellenforradalmi vagy irredenta jelzőt.”²⁹ Ezek a toposzok a „politikai rendszer s

²⁶ LIMBACHER Gábor 2002. 60.

²⁷ Csongrád megyei Hírlap. XIX. 121. sz. 1.

²⁸ ZEIDLER Miklós 2001. 160–161.

²⁹ GLESZER Norbert – Zima András 2009. 37.

részen a korszak öndefiníciói voltak.”³⁰ Ehhez hozzájárult az is, hogy „a XIX-XX. század fordulójára új helyzet alakult ki. (...) A polgárság és a nemesi középosztály társadalmi szövetségében a régi tradíciót tette ideológiája alapjává. E „feudalizált” hazafiasság nem a haladásra, progresszivitásra épült, hanem hagyományápoló, romantizáló volt.”³¹

Természetesen az irredentizmus sem volt egységes, különböző revíziós koncepciók alakultak ki. Az irredentizmussal sem azonosult mindenki egyforma mértékben. Az ünnepeken a források tanúsága szerint több ezren megjelentek. Ennek oka egyrészt a személyes igény lehetett, másrészt az ünnepségek bizonyos szintű normatív jellege volt. A hősök ünnepét a törvényi szabályozás és a források szerint is az az emberi igény hívta életre, hogy az emberek megemlékezzenek elhunyt szeretteikről.

A SZENT ISTVÁN-ÉV

A Szent István-év keretében az egész országban történtek megemlékezések. Többek között vitézavatás, Szent István díj (lóverseny), Ereklés országzászló jubileumi ünnepe, Magyarok Világkongresszusa, székesfehérvári országgyűlés³². Emellett kiemelkedően fontos volt az Aranyvonat országjárása, amely Szentesre is eljutott.³³

A legfontosabb esemény azonban a Budapesten megtartott 34. Eucharisztikus Világkongresszus volt, amely „nem csak belső katolikus egyházi ügy volt és maradt, hanem a nemzetközi élet, de főként a magyar közélet, így a magyar nemzetközi történelem egyik fontos mozzanata is.”³⁴, melynek „hatékonyását növelte az új kor technikai vívmányainak egész sora: a sajtó, a rádió, a film, illetve a

³⁰ ZEIDLER Miklós 2001. 9.

³¹ LIMBACHER Gábor 2002. 41.

³² Az országgyűlésen megalkották az 1938. évi 24. törvénycikket, amely törvénybe iktatta a szent király emlékeztét „Székesfehérvár ősi földjén”.

Vö. <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=2934> (2013. április 21.)

³³<http://filmhiradokonline.hu/search.php?q=szent%20istv%C3%A1n%20%C3%A9v> (2013. április 21.)

³⁴ GERGELY Jenő 1988. 6.

tömegek látványos mozgatása.”³⁵ Tehát kiváló reprezentációs alkalom volt külföld felé, megtörve a korábbi, Trianon okozta elszigeteltséget.

Az Eucharisztikus Világkongresszus és a Szent István év egybekötése a katolikusoknál tudatos volt, ezáltal a nemzeti érzés és a megélt vallásosság kapcsolódott össze. Ugyanakkor a protestánsok természetesen hitelvi okokból elválasztották a kettőt egymástól, így náluk a nemzeti jelleg volt a meghatározó. Emellett felekezettől függetlenül fontos volt az évforduló társadalmi és politikai jelentősége.³⁶

Az országos ünnepségek tiszteletére a szentesi politikai elit úgy döntött, hogy a korábbi éveknél nagyobb szabású ünnepet rendeznek, vagyis olyan elemeket is beépítenek a megemlékezésbe, amelyek korábban esetleg kimaradtak belőle (például a szavalókórus előadása). Ennek ellenére nem kapott számottevő sajtónyilvánosságot és döntően lokális ünnepség maradt.

AZ ÜNNEPSÉG

A Hősök Emlékünnepé állami ünnep (volt). Az 1924. évi XIX. törvénycikk értelmében „a magyar nemzet mélységes tisztelettel, magasztaló elismeréssel és hálával emlékezik meg azokról a hős fiairól, akik az 1914/1918. évi világháború alatt a hazáért vívott súlyos küzdelemben a magyar nemzetnek dicsőséget és hírnevet szerezve életüket áldozták. A nemzet soha el nem múló hálája és elismerése jeléül, az élő és jövő nemzedékek örök okulására és hősi halottaink dicsőségére minden esztendő május hónapjának utolsó vasárnapját nemzeti ünnepké avatja. Ezt az ünnepnapot – mint a „Hősök Emlékünnepét” – a magyar nemzet mindenkor a hősi halottak emlékének szenteli.”³⁷ Az emberek a helyi sajtón keresztül értesülhettek erről a rendeletről, illetve általában ezzel együtt az ünnepség menetéről.³⁸

A törvénynek elsősorban szabályozó szerepe volt. Ahogyan Gyáni Gábor megfogalmazta: „Az elesett katonák egyéni számontar-

³⁵ GERGELY Jenő 1988. 29.

³⁶ Vö. CSÍKY Balázs 2011. 135–138., ill. 143.

³⁷ <http://www.1000ev.hu> (2011. 07. 15.)

³⁸ Pl.: Délmagyarország IX. (117) 118. sz. 7.

tását, a közösség kollektív emlékezetének eme perszonalifikálását immáron törvény írta elő azok számára, akik egyébként is személyesen érintve voltak az ügyben.”³⁹ Az is igaz természetesen, hogy „mint állami intézmény által szervezett ünnep, ez is szükségképpen a fennálló hatalom reprezentációja. Hivatalosan szervezett ünnepként a politikai reprezentáció eszköze, és mint ilyen, egy szimbolikusan megkonstruált eseménysort tár elénk.”⁴⁰

Emellett a rítusokra szükség van az emlékhelyek „életben” tartásához, mert „a különböző emlékterek, kultushelyek többnyire meghatározott színhelyekhez kötődnek, de valódi életük a használatuknak köszönhetik, jelentőségüket az ünnepekben, rítusokban nyerik el. Itt is a tér és idő kölcsönhatását érhetjük tetten: a rítusok teremtik meg a helyeket.”⁴¹

Ezzel kapcsolatban meg kell említeni Pierre Nora nevét is, aki az „emlékezhelyek” vagy az „emlékezés helyei” (lieux de mémoire) kifejezést használta. Szerinte az emlékezet helyei akkor is őrzik a múlt eseményeit, amikor azok átkerültek az emlékezetből a történelembe.⁴² Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy az ünnepség időpontjában mindössze 20 év telt el az első világháború vége óta, így az ünnepségen nagyrészt azok vettek részt, akiket személyesen is érintett a világháború. Ebből adódóan nem beszélhetünk arról, hogy az esemény kikerült volna a szóbeli emlékezetből.

Az ünnepségre való készülődés június másodikán kezdődött a Megyeházán, közgyűlés keretében. Ekkor kellett dönteniük az ünnepség időpontjáról is, hiszen a törvény által előírt időben tartották az Eucharisztikus Világkongresszust, amelyen minden jelentősebb egyházi és világi személy megjelent. Ebből adódóan az ünnepséget egy héttel későbbre, vagyis június 6-ra (Pünkösöd vasárnapra) tették át.⁴³

A Szentesi Naplóban a „hírek” rovatban három híradás is található, amelyek felhívják a vitézek, leventék és a hősi halottak hozzá-

³⁹ GYÁNI Gábor 2000. 88.

⁴⁰ PETELÉNYI Kinga 2004. 51.

⁴¹ JAKAB Albert Zsolt 2012. 32.

⁴² Vö. NORA, Pierre 1999.

⁴³ Vö. Szentesi Napló XX. 124.sz. 1-2.

tartozóinak figyelmét a közelgő ünnepségre. A vitézeknek Járási hadnagy írt, aki tudatta velük, hogy az ünnepség napján (június 6-án, Pünkösöd másnapján) a gimnáziumban gyülekeznek. Kötelező a megjelenés, csak írásban menthetik ki magukat.⁴⁴ A leventéknek⁴⁵ szóló felhívás hasonló, azzal a lényeges különbséggel, hogy itt szigorúbban vették az ünnepségről (és az előtte lévő leventefoglalkozásról) való távolmaradást.⁴⁶

A Hősi Halottak hozzátartozóitól azt kérték, hogy akik részt akarnak venni az ünnepségen és ülőhelyre is igényt tartanak, a városházán kell, hogy jelentkezzenek. „A jelentkezők résztvesznek azok soraiban is, akik előtt tisztelgő felvonulás történik.”⁴⁷

Június 3-án újabb beszámolót tettek közzé a Szentesi Naplóban: a megyeházán megállapították az ünnepség programját, amelyet röviden ismertetett az újság (bővebb beszámolót csak 5-én tettek közzé). Ebből a cikkből már kiderül, hogy az ünnepséget az ünnepi istentisztelet után, a Kossuth téren tartották.⁴⁸

Ugyanezen a napon a Szentesi Napló egy rövidebb elmélkedést is közölt.⁴⁹ Ebben a cikk szerzője beszél az ünnep fontosságáról, illetve ezzel kapcsolatosan arról, hogy 4-én néma demonstráció lesz. Ezeknek célja, hogy „megmutassuk, ha nem is beszélünk mindig Trianonról, de mindig rágondolunk.”⁵⁰ A demonstrációt a Magyar Nemzeti Szövetség irányította. Délelőtt 10-kor megszólaltak a harangok (hiszen gyásznapról van szó) és azok az emberek, akik részt vettek a

⁴⁴ Vö. például Szentesi Napló XX. 123. sz. 5.

⁴⁵ A leventeszervezet „a magyar ifjúság hazafias, katonai szellemű nevelésére létesített szervezet.” 1921 és 1945 között működött. Tagjai 12 és 21 év közötti fiúk voltak. Két rendelet alapján működött: az 1921:53. tc. s az azt végrehajtó VKM 9000/1924. sz. rendelet. „Felügyelője a VKM, az Orsz. Testnevelési Tanács III. Szakoszt-a a vm., városi és járási vezetők útján. Azoknak a fiúknak, akik nem jártak rendszeres testnevelést oktató (közép- v. fő)isk-ba, előírták, hogy heti 2 órában, 1938 után heti 3-4 órában vegyenek részt a levente-foglalkozásokon”. Feladata a katonai előképzés volt. ld. VICZIÁN János 2002. 833–834.

⁴⁶ Vö. Szentesi Napló XX. 123. sz. 5.

⁴⁷ Szentesi Napló XX. 123. sz. 5.

⁴⁸ Vö. Szentesi Napló XX. 124. sz. 1-2.

⁴⁹ Vö. Szentesi Napló XX. 124. sz. 2.

⁵⁰ Szentesi Napló XX. 124. sz. 2.

demonstrációban, azok megálltak egy pillanatra. Vagyis, aki részt vesz a rövid megemlékezésben, az „ebben a pillanatban leteszi a tollat, munkaszerszáma, ha utcán megy, megáll, ha olvas, leteszi a könyvet és egy percig így némán gondol nemzetünk tragikus diktátumának időpontjára. De a gondolatban, e néma percben fogadja meg minden magyar, hogy míg egyetlen magyar él a földön, Trianonba nem nyugszik bele soha. Ezt kívánja a nemzet lelki egysége és az örök irredenta magyar álmom valóraváltásának reménysége is.”⁵¹ Az „örök irredenta magyar álmot” értelmezhetjük nemzetvallásként is, amely egy immanens vallás.⁵² Ennek célja a társadalom egybeforrasztása, kohéziója. Azt sugallta – Sinkó szavaival –, hogy „a nemzetvallás szakralitásában mindenki részesülhet, aki érzelmileg azonosulni tud annak értékeivel.”⁵³

Az ünnepséget Szentes város önkormányzata szervezte, az ünnepség keretében megrendezett kegyeleti stafétafutást pedig a Frontharcos Szövetség. Az ünnepség vezérkari főnöke és egyben irányítója dr. Lakatos István helyettes polgármester volt. Mivel jelentős helyi esemény volt, részt vett rajta a főispán, a helyőrségi parancsnok, az állomásparancsnok, a leventék parancsnoka, Váradi Gábor ny.i.o. főhadbiztos, a Frontharcos Szövetség elnöke, az alispán, Gróf Károlyi Viktor és vitéz dr. Várady László országgyűlési képviselők és a polgármester is. Ugyanakkor a kormányzó nem jelent meg az ünnepségen (ennek oka a folyóiratokból nem derült ki). Az ünnepségen felléptek a frontharcosok, a leventék, az iskolás lányok, a cserkészek, az 1000 fős szavalókórus, illetve a felvonuláson részt vettek a hadirokkantak, a huszárok is. Valószínűleg a korábbi ünnepségekhez hasonlóan a különböző felekezetek is jelen lehettek, az újságcikkek írói azonban nem tértek ki erre.

Az ünneplés már vasárnap (június 5.) megkezdődött a kegyeleti stafétafutással. A futás az Erzsébet téren, a hősök szobránál kezdődött és a környékbeli utcákon keresztül a hősök szobrához visszatérve ért véget. Indult rajta a főgimnáziumi levente egyesület két-két

⁵¹ Szentesi Napló XX. 124. sz. 2.

⁵² Ezt a Hankiss Elemér-féle értelmezésben értem. ld. HANKISS Elemér 1991.

⁵³ SINKÓ Katalin 1991. 276.

csapata és a Szentesi Torna Egylet egy csapattal. A résztvevők a győztes babért a beérkezés sorrendjében helyezték a szobor talapzatához, ezzel is tisztelegve az emlékükhöz. A díjakat a polgármester, K. Nagy Sándor osztotta ki.⁵⁴ Ez még egy kisebb létszámot megmozgató, rövidebb ideig tartó megemlékezés volt.

Másnap délelőtt (június 6-án) a Kossuth téren, a vármegyeháza előtt elkezdődött a városi ünnepség (2. kép). A megemlékezés része volt a díszfelvonulás is, amely a Kiss Bálint, Munkácsi, Horváth Mihály utcákon keresztül történt. Az útvonal háttérében a város térszerkezete állt: az utcák közelsége, elhelyezkedése lehetővé tette, hogy a felvonulás résztvevői viszonylag nagy területen körbekerüljék a teret úgy, hogy közben a nagyobb utcákat érintik.

Mivel az egész város hivatalos volt az ünnepségre és nagyon sok volt a fellépő is, a szervezők fontosnak tartották, hogy mindenkinek előre meg legyen határozva a helye. Ez egyaránt vonatkozott a fellépőkre, de az ünneplő tömegre is. A piac és az üzletek az ünnepség idejére bezártak.⁵⁵ Az egyházi ünnep dologtöltő jellegén túl ez egyúttal az események közösségi súlyát, a részvétel elvárására tételét, a megünneplés normatív jellegét is kifejezte.

Az ünnepség a templomokban kezdődött, hiszen a szertartást beemelték a hivatalos programba. Ezt követően vette kezdetét a főtéren tartott megemlékezés, amely a cserkészenekar indulójával vette kezdetét.

Ezt követően a szereplők elfoglalták a helyüket a lépcsőn, az emelvényen, illetve az erkélyen. (3. kép) A [Magyar] Hiszekegyet a tanulók énekelték. Majd az 1000 tagú szavalókórus előadta Palasovszky Béla: *Magyar áldozás hőseinek emlékének* című művét. A kórus a szentesi iskolák tanulóiból állt. A mű párbeszédese, kérdés-felelet formában (Fiú és Lánykar) beszélt a világháborúról és Trianonról. A háború tulajdonképpen a Jó és a Rossz mitikus harcaként jelenik meg. Ezt követi a fiú szóló, amelynek mondanivalója, hogy a következő generációk példaként tekintettek a hősekre, le fogják győzni

⁵⁴ Vö. Szentesi Napló XX. 127. sz. 1–3. ill. Szentesi Napló XX. 126. sz. 2.

⁵⁵ Vö. Szentesi Napló XX. 127. sz. 1–3. ill. Szentesi Napló XX. 126. sz. 2.

ellenségeiket és visszaszerzik az elveszett területeket. A mű végén áldást kért Istentől a Hősökre és Magyarországra.

A művet mind a három kar „Amen”-nel fejezi be,⁵⁶ utalva arra, hogy a mű valójában egy ima, a magyar nép imája. A szavalókórus létszáma az 1000 éves Magyarországra és vele együtt az 1000 éves Szent István-i határookra utalt, amely az irredentizmusban – az integer Magyarország koncepciójaként – meghatározó volt.

A szavalókórus előadása az ünnepség egyik legfontosabb pontja lehetett, amelyet az is bizonyít, hogy a Szentesi Napló a mű szövegét június 4-én, a trianoni békeszerződés évfordulóján önálló cikként megjelentette.⁵⁷

Ezt egy másik fontos esemény követte: vitéz dr. Bonczos Miklós, Csongrád megye főispánjának ünnepi beszéde, amelynek a retorikai logikája a következő volt: bevezetés, elbeszélés, tétel, bizonyítás, cáfolat és befejezés.⁵⁸ Ennek szövege is megjelent nyomtatásban.⁵⁹ Az első néhány mondatban kifejti, hogy a beszéd célja az emlékeztetés lesz. Elmondása szerint „megidézi” a halott hősök szellemét, akit az otthon maradottak lassan elfelejtenek. Felhívja a figyelmet arra, hogy milyen hatalmas volt ez az áldozat, és ehhez képest minden veszteség, bosszúság semmiség. Sokszor reménytelennek látja a jelen, ugyanakkor boldog, hiszen látja a következő generációt, akik a reményt jelentik. Párhuzamba állítja a bibliai pünködsi eseményeket és az ünnepség napját. A résztvevők is tanítványok, akik hirdetik a feltámadást. Jelen esetben nem Jézusét, hanem Magyarországit. A résztvevőket felszólítja, hogy amikor a gazdasági válság miatt zúgóldódnak, gondoljanak arra, hogy mennyivel rosszabb azoknak, akik elveszítették valamelyik hozzátartozójukat. Megígérteti a résztvevőkkel, hogy évről évre egyre jobban tisztelni fogják a hősöket, és egyre szebben ünneplik meg.⁶⁰ A beszéd tehát egyszerre volt tanító – a nemzetvallás szempontjából egyúttal hitvalló – jellegű, és a korabeli

⁵⁶ Vö. Szentesi Napló XX. 127. sz. 1–3. ill. Szentesi Napló XX. 126. sz. 2.

⁵⁷ Szentesi Napló XX. 123. sz. 5.

⁵⁸ Vö. L. ACÉL Petra 2001. 48.

⁵⁹ Szentesi Napló. XX. 127. sz. 1–3.

⁶⁰ Ld. eredeti kontextusában: Szentesi Napló. XX. 127. sz. 2–3.

helyzetet legitimáló, hangsúlyozva a folytonosságot a múlt és a jelen között.

Az ünnepség tulajdonképpen liturgia parafrázisként értelmezhető, hiszen minden olyan elem megtalálható benne, amely a keresztény liturgiában jelen van. Ebben az értelmezésben az első világháborús emlékmű az „oltár”, amelyhez odahelyezik az áldozatot, amely nem más, mint a háborúban meghalt katonák hősiessége, önfeláldozása, hazaszeretete. (Ennek szimbolikus kifejezése a kegyeleti stafétafutás keretén belül, a szobor talapzatára helyezett babérkoszorú is.) Ezt ajánlja fel a főispán Istennek a kéréseik (Magyarország „feltámadása”) meghallgatásáért. A feltámadás gondolata is párhuzamba állítható a keresztény misztériummal, hiszen ahogyan a kereszténység legfontosabb eseménye Jézus Krisztus feltámadása, úgy az ünnepség (és általában az irredentizmus) legfontosabb pontja Magyarország jövőbeni feltámadásának hirdetése. Éppen ezért valószínűleg tudatosan tették a megemlékezés időpontját Pünkösöd vasárnapra.

Emellett az ünnepségnek fontos szerepe volt a szocializációban és egy kollektív, az egyénivel párhuzamosan létező emlékezet kialakításában. ⁶¹A szavalókórus előadása, a főispán beszéde sajátos értelmezést adott a múltnak, egy-egy részletét emelte ki. Így ez a kollektív, társadalmi emlékezet a hit tárgyává, ez ünnepség pedig egyfajta hitvallássá vált, mely egyaránt szakralizálta a múltat, a jelent és a jövőt, egy ún. nemzetvallást hozva létre, amely immanens vallás. Ez a fajta emlékezet (ahogyan a neve is mutatja) közösségi „produktum”. ⁶² Ugyanakkor annak ellenére, hogy az ünnepség alatt a múlt mítosszá vált, nem valótlanodott el. Hiszen a kulturális emlékezet számára az emlékezetes és nem a tényszerű múlt számít. Így válik valósággá, landadatlan normatív és formatív erővé. ⁶³

Szentes – délföldi város lévén – többségében magyarlakta település, ugyanakkor felekezetileg sokszínű. A főispán beszédében azonban a különböző társadalmi rétegeket és felekezeteket egységes

⁶¹ Vö. ASSMANN, Jan 1999. 20.

⁶² Vö. HALBWACHS, Maurice 1985. 364.

⁶³ Vö. ASSMANN, Jan 1999. 53.

közösséggé olvasztotta. Ennek véleményem szerint az oka az egységes lokális és nemzeti (szentesi és magyar) identitás kifejezése.

A beszéd után a szavalókórus újra előadta Palasovszky Béla művének utolsó részét. Ezután következett a katonanóta. Az ünnepséget a Himnusz zárta, amelyet a tanulók és a többi résztvevő közösen énekelt.

Az ünnepség utolsó fontos (és látványos) pontja a díszfelvonulás volt, amelyen a huszárok, vitézek, hadirokkantak, frontharcosok, leventék, bajtársak, cserkészek vettek részt. A cserkészek zenekara kísérte a felvonulást, amelynek keretében kifejezték a hősök iránti tiszteletüket a hősök emlékműve előtt. Ez volt az ünnepség legutolsó programja. A megemlékezés így a keresztény felekezetek liturgiájának több eleméből kölcsönzött, s átültette azokat szekuláris kontextusba, a nemzeti ügyet szakralizálva általa.

A Szentesi Napló leírásai szerint⁶⁴ a legfontosabb szimbólum a nemzeti színű lobogó volt. Emellett megjelentek a város és a megye zászlói is. A házakat zöld girlandokkal díszítették. A vármegyeházára földig érő zászlókat tettek, melyeknek közepében címer volt. Ez „hirdette az örök Nagy-Magyarország gondolatát”.⁶⁵ A megyeháza erkélyére piros „muskáti-girlandokat” helyeztek. A frontharcosok magukkal hozták a „méteres” címereiket. (Ezeket a zászlókat – megkötéssel – párhuzamba állíthatjuk a templomi zászlókkal, amelyek egy-egy vallásos társulat tulajdonában vannak, kifejezve összetartozásukat.)

Az iskolás lányokat magyaros ruhába öltöztették, a cserkészek formaruhában voltak, kezükben nemzetiszínű zászlóval, a katonák, rendőrök uniformisban, a többi résztvevő pedig feketében, amely egyrészt az ünnep, másrészt a gyász színe.

A főispán beszéde is tartalmazott szimbólumokat. Ezek közül kettő volt hangsúlyos. Az egyik a már korábban említett Pünkösdhasonlat, a másik a „Giovinnezzára” való utalás, amely a szavalókórus előadására vonatkozott. A Giovinnezzát Giuseppe Blanc írta 1921-ben és olasz hazafias dal volt, amelyet Palasovszky Béla művé-

⁶⁴ Vö. Szentesi Napló. XX. 127. sz. 2-3. ill. Szentesi Napló. XX. 126. sz. 1-2.

⁶⁵ Vö. Szentesi Napló. XX. 127. sz. 1.

hez hasonlóan fiatalok adtak elő (a két művet azonban, már csak az eltérő politikai és társadalmi helyzet miatt sem szabad „összemosni”). Az utalások a hivatásrendiség áthallásaiként és szimbolikus szövetséges-keresésként is értelmezhetők a szakralizált nemzeti célok megvalósításához.

Úgy gondolom, hogy a Hősök Emlékünnep nem egyszerűen egy rítus, hanem az önkifejezés, a közösséghez való tartozás kifejezésének eszköze, amelynek keretében az egyén egyúttal választ kaphat a „kik vagyunk mi?”, „hol van a helyünk?” típusú kérdésekre, amelyek különösen a krízishelyzetekben (mint amilyen például Trianon volt) válnak lényegessé. Az ünnepség tehát nagyon fontos identitáskifejező, megerősítő aktus.⁶⁶

A HŐSÖK ERDEJE

1921. január 21-én a szentesi közgyűlés határozatot hozott egy marandó emlékmű felállításáról, emellett ekkor döntöttek a Hősök Erdéjének létrehozataláról is. Anyagi okokból azonban gyakorlati lépéseket ekkor még nem tettek az ügyben. A terv 1926-ban vetődött fel újra, amikor Horthy Miklós egy beszédében ebből a célból országos mozgalom megindítását szorgalmazta. Scherg Károly már ekkor közölte a tervét, amelynek megvalósítása 1932. november 7-én vette kezdetét. Ekkor a huszárlaktanya mögött lévő 8 hold területre facsemetéket ültettek Scherg Károly tervei alapján, aki biztosította a fák nagy részét is (4. kép).

A Hősök Erdéjének lényege, hogy annyi fát ültessenek, amennyi szentesi életét vesztette a világháborúban. Az emlékhely közepén a tervek szerint örökmécsest helyeztek el. A hősokeket lombhullató, magasnövésű, ágtszta törzsű fák jelképezték, amely elé kis táblát vagy követ lehetett helyezni, amely hirdetné, hogy kinek az emlékét őrzi a fa, illetve hogy a hős mikor és melyik harctéren esett el.

Az örökzöld fák a nemzeti kegyelet szimbólumai. Az emlékhely kereszt alakú, körben fenyőszegéllyel. A bejárási kapu mellé két

⁶⁶ Vö. BODÓ Julianna – BÍRÓ A. Zoltán 2000. 7.

piramistölgyet építettek, a kapu fölé „Pro Patria” vagy hasonló szöveget terveztek.

Az erdőt ez emlékhely funkcióján túl pihenőhelynek, illetve „erdei iskolának” is szánták, ahova ki lehet vinni a tanulókat a Madarak és Fák Napján.⁶⁷ A tervet változtatás nélkül elfogadták. A Hősök Erdeje 2008-ban volt 75 éves⁶⁸, amelynek keretében megtisztították, az elkorhadt fák helyére újakat ültettek. 2008 október 22-én megemlékezést tartottak a város önkormányzatának vezetésével.⁶⁹

AZ EMLÉKEZET FELEKEZETI HELYEI

Szentesen – ahogyan korábban is utaltam rá – öt felekezet élt. Az 1920-as, ’30-as években mindegyik készítettett emléktáblát és/vagy emlékművet. Ezek részletes bemutatására, elemzésére jelen írásomban nem vállalkozom. Egy rövid, felsorolásszerű áttekintésre töreksem csupán. Annál is inkább, mivel ezeknek a forrásoknak a feldolgozása csak részben fejeződött be.

Mindez azért lényeges, mert a Kossuth téren tartott ünnepség egy felülről jött, a város vezetése által szervezett megemlékezés volt, amely azonban nem feltétlenül azonos a közösségek halottkultuszhoz való viszonyával. Eddig négy emlékművet/emléktáblát találtam:

1.) Katolikus emlékmű: A Szentesi Hadigondozó Bizottság emeltette a Kálvária temetőben. Kőobeliszk, a sorszámozott kövekkel megjelölt katonasírok kertjében helyezték el, akik a szentesi hadikórházban haltak meg. 1921-ben készült.

2.) Zsidó hősök emléktáblája: Az első világháborúban elesett 18 hősnek emeltette a hitközség 1923-ban. Eredetileg a zsinagógában helyezték el, két kőtábla között. Ma azonban a zsinagóga könyvtárként működik, az emléktábla pedig a Nagynyomás utcai temetőben, a zsidó szertartásteremben található.

⁶⁷ Vö. SCHERG Károly 1932. 421–425.

⁶⁸ A Hősök Erdeje nem azonos a Széchenyi Ligettel! Az utóbbi Széchenyi István szentesi látogatásának emlékére készült 1869-ben.

Vö. <http://www.szentesinfo.hu/liget/liget/>. (2013. április 23.)

⁶⁹ Vö. <http://www.varosivisszhang.hu/?p=2044>. (2013. április 23.)

3.) Evangélikus hősök emléktáblája: A világháborúban elesett 22 evangélikus hős emlékére emeltette 1925-ben a közösség. Az evangélikus templom belső falán található márványtábla, melyhez Koncz Antal készített szecessziós keretet.⁷⁰

4.) A Szeder temetőben található kő obeliszk az első és második világháborús hősök emlékére készült. Erről az emlékműről adatokat egyelőre nem találtam.

A fent említett emléktáblák mindegyike a Hősi emlékmű előtt készült a közösségek anyagi lehetőségeitől és stratégiáitól függően. A halottkultusz már 1915-ben elkezdődött⁷¹, emléküknak megörökítése már ekkor is felvetődik. A közösség halottjainak számbavétele alulról jövő kezdeményezés volt, a nevek összeírását a közösség önmaga végezte, az emlékművek, emléktáblák a legtöbb esetben közadakozásból készültek. A hősi halottak emléktáblái felekezet és foglalkozás szerint is elkülönülhettek, ezáltal lenyomatai lehetnek az adott kor társadalmának.

TANULSÁGOK

Miért volt tehát szükség a hősök megünneplésére? Keszeg Vilmos szerint az ünnep fontos feladata az összetartozás, az egység kifejezése, illetve az identitás megerősítése. Vagyis az ünnep „tartalmi szempontból (...) olyan esemény, amely megszerkeszti (...) az együvé tartozás motivációit, koronként más jelentésmezőket készít elő és tesz hozzáférhetővé egy társadalom számára.”⁷² Az ünnepet tehát mindig az adott korszak, adott társadalom kontextusában kell értelmezni és vizsgálni. A Hősök Emlékünnepét például a mai napig ünnepeljük, azonban teljesen mást jelent a mai kor embere számára, mint a két világháború között élteknek. (Ezzel kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy a Hősök Emlékünnepét a szocializmusban nem ünnepezték, és csak a 2001. évi LXIII. törvényt követően lett ismét

⁷⁰ Vö. BODRITS István 1996. 64.

⁷¹ Ez a korabeli sajtóban is nyomon követhető

⁷² KESZEG Vilmos 2004. 21.

május utolsó vasárnapja a háborúban elhunyt hősök ünnepe, Hősök Emléknapja néven.)

Keszeg Vilmos általánosságban azt is kiemeli, hogy „az ünnepség látens, implicit, rejtett jelentése, tartalma leplezhető le a szertartás térhasználatának elemzésével. A település centrális és periférikus, nyilvános és privát szférái közötti mozgás, a tér valamelyik szférájának az esemény számára való lefoglalása, kisajátítása, „rejtett dimenziókat”, elhallgatott vagy megfogalmazhatatlan jelentéseket szabadít fel, amelyekkel az esemény és az eseményben részt vevő személy azonosul.”⁷³ Az ünnepség lényeges voltát jelzi tehát, hogy a főtéren rendezték meg. A szentesi Kossuth tér (volt) ugyanis a leginkább alkalmas arra, hogy ilyen nagy lélegzetvételi, ennyi embert befogadó magasztos ünnepség helyszíne legyen. A téren vagy annak közelében találhatóak a legfontosabb épületek: Vármegyeháza (ma Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára), Református Nagytemplom, Szentesi Takarékpénztár (ma Gyermekkönyvtár) illetve a Városháza. Az Erzsébet-téren (közvetlenül a Kossuth tér mellett) található az első világháborús Hősök szobra.

Annak, hogy az ünnepség pontosan Pünkösöd másnapjára esett, lehetnek technikai okai (hiszen az Eucharisztikus Világkongresszus miatt egy héttel el kellett halasztaniuk), de azt sem tartom kizártnak, hogy ezáltal az ünnepséget tudatosan összekapcsolták Pünkösöd szellemiségével és szimbolikájával. Ezt támasztja alá a főispán beszéde is, amelyben többször kitér a reggeli istentiszteletekre, ahol a Pünkösddel kapcsolatos prédikációk elhangzottak. Emellett a prédikációra hivatkozva felhívja a figyelmet arra is, hogy az irredenta szellemiséget, vagyis a haza védelmét és „feltámadását” hirdetni kell.⁷⁴ A haza, a múlt tehát itt (is) a hit tárgyaként jelenik meg, ráépülve a korábbi szakrális világméretre.⁷⁵

Nem mindegy, hogy a közösség mire emlékezik és mire nem. „A múltkép nem homogén, hanem differenciált: egyéni és közösségi múltak vannak, felvállalt és elhallgatott tudások és tapasztalatok, legi-

⁷³ KESZEG Vilmos 2004. 27.

⁷⁴ Vö. Szentesi Napló XX. 127. sz. 2–3.

⁷⁵ Vö. GERÓ András 2004. 18–19.

tim és illegitim múltak. Az egyén és közösség múltjai nem (mindig) szétválaszthatóak, számos szoros szálon összekapcsolódnak: a múlt meghatároz, a múlt kötelez, a múlt egyéni és társadalmi moralitás.”⁷⁶ Ezért volt nagy jelentősége a Hősök Ünnepeinek és annak, hogy törvénybe foglalták és hivatalosan, minden évben megünnepelték. Ezáltal szabályozni lehetett az emlékezést. A nemzedéki emlékezetet szelektíven beleépítették a közösség megalapozó emlékezetébe, jelen esetben a történeti tudatába.

Ezzel kapcsolatban Halbwachs elméletéből kiindulva Jakab Albert Zsolt a következőket írja: „A közös tapasztalatoknak a csoportszervező erejét kell itt még hangsúlyoznunk. Az összetartozás élményét (...) a közös múlt adja. (...) Közös tapasztalatok, közösen átélt események ellenére az individuális emlékezet ugyanazokkal a dolgokkal kapcsolatban nagyon különböző tud lenni. Empirikus bizonyítékok vannak arról, hogy az eseményekről a közös tapasztalatok, közös részvétel ellenére nagyon különböző emlékek lesznek. Az emlékezetközösség ugyan a közös tapasztalatokkal rendelkezők körében szerveződik, a kollektív tapasztalat nem jelent teljesen azonos, homogén élményeket.”⁷⁷ Annak ellenére tehát, hogy létezik társadalmilag meghatározott emlékezet, vele párhuzamosan természetesen létezik az egyéni emlékezet is.

A világháborús hősokról való megemlékezés így rendkívül összetett és sokrétű. Egyrészt politikai ünnep, amely a hatalom reprezentációja, másrészt a kollektív emlékezetet és identitást segítő és éltető rítus. Emellett segítette a revízió gondolatának életben tartását, egyúttal példát mutatott a következő generációknak. Az „emlékezet helyeinek” létrehozásával az emlékezetet kihelyezte, tárgyiasította. Az emlékezet ezáltal megőrződött, de ugyanakkor átkerült a történelembe.

Az ünnep rengeteg szimbólumot tartalmazott: a helyszín, a „díszlet”, a beszédek, a viselet mind-mind mögöttes tartalmakat hordozott, amely segítségével értelmezni lehet egy ünnep funkcióját.

⁷⁶ JAKAB Albert Zsolt 2012. 3.

⁷⁷ JAKAB Albert Zsolt 2012. 14.

A későbbi vizsgálódások így az ünnepség közösségi „lecsapódásai” révén árnyalhatnák a képet: egy-egy felekezet, testület, iskola milyen emlékművet/emléktáblát állított, és ezekhez milyen típusú megemlékezések társultak (illetve voltak-e ilyenek egyáltalán). Mindez az ünnep emlékezetének vizsgálata szempontjából tanulságos. Az emléktáblák, illetve emlékművek „utóéletének” vizsgálata szintén tanulságos lehet, vagyis hogy ma hogyan viszonyulnak ezekhez, mennyire tartják fontosnak a megőrzésüket, illetve mit tesznek (tesznek –e?) ennek érdekében.

IRODALOM

ASSMAN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

BALÁZS György

2003 *Szentes város önkormányzata és közigazgatása a Horthy-korszakban (1920-1944)* Szentesi Műhely Füzetek 7. Szentes

2011 *A szentesi evangélikus egyház története (1760-1944)*. Szentes.

BARNA Gábor

2003 Ünnep és ünneplés. *Távlatok* 61. 430–439.

BODÓ Julianna – BÍRÓ A. Zoltán

2000 Szimbolikus térfoglalási eljárások. In: Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székegyházi régióban*. KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print, Csíkszereda, 9–42.

BODRITS István

1996 *Szentesi ki kisoda és városismertető*. Szentes Város Önkormányzata, Szentes.

CSÍKY Balázs

2012 Jubileumi esztendők és katolikus megújulás a Horthy-korszakban. In: Bánkuti Gábor – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): *A 20. század egyház – és társadalomtörténetének metszéspontjai*. Tanulmányok a pécsi egyházmegye 20. századi történetéből. *Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis VIII*. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 135–158.

GERGELY Jenő

1988 *Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten 1938*. Népszerű Történelem, Budapest.

GERŐ András

2004 *Képzelt történelem*. Eötvös Kiadó és Polg. ART Kiadó, Budapest.

GLESZER Norbert – ZIMA András

2009 Változatlanág a változásban. A két világháború közötti budapesti zsidó csoportok önképe a megváltozott Kárpát-medencei határok függvényében. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*. A Magyar Egyház Történeti Enciklopédia Munkaközösség Folyóirata. 2009/1-4, 35–62.

GYÁNI Gábor

2000 *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest.

HALBWACHS, Maurice

1985 A kollektív emlékezet és az idő. In: Felkai Gábor – Némethi Dénes – Somlai Péter (szerk.): *Olvasókönyv a szociológia történetéhez* 1. köt. Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 403-432.

HANKISS Elemér

1991 Nemzetvallás. In: Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első világháborúból*. Corvina, Budapest, 64–90.

HERCZEG Ferenc – SPIEGEL Ferenc

1916 *Isten kardja. Hősök emléke*. 80 vázlatrajz elesett hőseink emlékének művészi megörökítésére. Magyar Építőművészek Szövetségének Kiadása, Budapest.

HOBBSAWM, Eric

1987 Tömeges hagyománytermelés: Európa 1870-1914. In: Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás*. MTA NKCS, Budapest, 127–195.

JAKAB Albert Zsolt

2012 „Ez a kő tétetett...” *Az emlékezet helyei Kolozsváron (1440–2012)*. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

KESZEG Vilmos

2004 Az ünneplő Torda. Az ünneplés alkalmi és terei egy kisvárosban. In: Pócs Éva (szerk.): *Rítus és ünnep az ezredfordulón*. Studia Ethnologica Hungarica VI. L'Harmattan – Marcali Városi helytörténeti Múzeum, Budapest, 21–41.

L. ACZÉL Petra

2001 *Retorika. A szóból épült gondolat*. Gyakorlókönyv. Krónika Nova Kiadó, Budapest.

LIMBACHER Gábor

2002 *Hazaszeretet, magyarságtudat a népéletben*. Palóc Múzeum, Ballassagyarmat.

L. JUHÁSZ Ilona

2010 „Neveitek e márványlapon...” *A háború jelei*. Jelek a térben 3. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.

NORA, Pierre

1999 Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas* 1999/3, 142–157.

OLASZ Lajos

2001 Szentes gazdasági élete a Horthy-korszakban (1920-1944). In: Labádi Lajos (szerk.): *Tanulmányok Szentes város történetéből*. Szentes Város Önkormányzata, Szentes.

OLICK, Jeffrey K. – ROBBINS, Joyce

1999 A társadalmi emlékezet tanulmányozása: a „kollektív emlékezettől” a mnemonikus gyakorlat történeti szociológiai vizsgálatáig. *Replika* 37, 19–45.

PENTELENYI Kinga

- 2004 Egy ünnep viszonyrendszerei. Milleniumi címer-és zászló-
avatás Ürömnön. In: Pócs Éva (szerk.): *Rítus és ünnep az ezred-
fordulón*. Studia Ethnologica Hungarica VI. L'Harmattan –
Marcali Városi helytörténeti Múzeum, Budapest, 43–55.

SCHERG Károly

- 1932 A szentesi hősök erdeje. *Erdészeti Lapok* 71. évf. 4. füzet
(1932. április), 421–425.

SIMA László

- 1914 *Szentes város története*. I. kötet. Szentes.

SINKÓ Katalin

- 1991 A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai. In: Ko-
vács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első világháborúból*. Cor-
vina, Budapest, 9–45.

SZABÓ Miklós

- 1991 A magyar történeti mitológia az első világháborús emlék-
műveken. In: Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első vi-
lágháborúból*. Corvina, Budapest, 46–63.

SZOMBATH Tibor

- 2004 *Trianon határváros díszsisakos rendőrrel. Trianon és Nagykanizsa
képeslapokon*, Nagykanizsa.

SZÚCS Judit

- 1991 Reformátusok és katolikusok Szentesen. In: Dankó Imre –
Küllős Imola – molnár Ambrus (szerk.): *Tanulmánygyűjtemény
a Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciójának
10. évfordulójára*. Debrecen Református Theológiai Doktorok
Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekció, Debrecen, 255–271.

VICZIÁN János

- 2002 Leventeszervezet. In: Viczián János (szerk.): *Magyar Katoli-
kus Lexikon* VII. kötet. Szent István Társulat, Budapest,
833–834.

ZEIDLER Miklós

- 2001 Irredenta kultusz Magyarországon a két világháború között.
Rubicon XII. 8-9. 78–87.
2009 *A revíziós gondolat*. Kalligram Könyvkiadó, Budapest.

„THEY WOKE OUR CRADLE’S DREAM WITH FIGHT”

**A PRESENTATION ABOUT THE HONOUR OF WAR
HEROES DURING THE TWO WORLD WARS PATTERNED
ON COMMEMORATION IN SZENTES IN 1938.**

ANIKÓ NAGYILLÉS

The aim of my paper is to present the commemoration of war heroes between the two world wars. My presentation is based on the commemoration that was held in Szentes in 1938. That year was Szent István’s year and on the other hand, an Eucharistic Congress was held in Budapest too. That was the reason why the commemoration was bigger than earlier in Szentes too.

In my paper, I focused on the cultural memory, national religion and on the comparative simbology. I used articles of Szentesi Napló as my main sources. I also compared them with articles of Csongrádmegyei Hírlap, Délmagyarország newspaper and with the Uj Idők’s pentecostal edition.

In my opinion, the commemoration can be understood as the paraphrase of liturgy too, which aim was to strengthen the community’s collective knowledge. On the other hand, it was important to place invidual memory into collective memory, hereby to build national religion’s mythological, secular historical knowledge. In connection with that, the commemorations had an important rule in socialization too, since „memory sticks to human being through socialization. Although it is the invidual who has memories, but to be able to remember is a collective product” by Maurice Halbwachs.

Though the War Heroes Commemoration was written by law, there were also higer and lower initiations. These accomodated to the determinig irredent thoughts between the two world wars.

The War Heroes’s Commemoration is alive again since 2001. Nowadays, it is called War Heroes’ Day. I think the theme is relevant in our days, since the commemoration in the 21th century can not be interpretable without knowing the antecedents that were held in the 20th century – and sometimes in the 19th century.

KÉPMELLÉKLET

1. kép

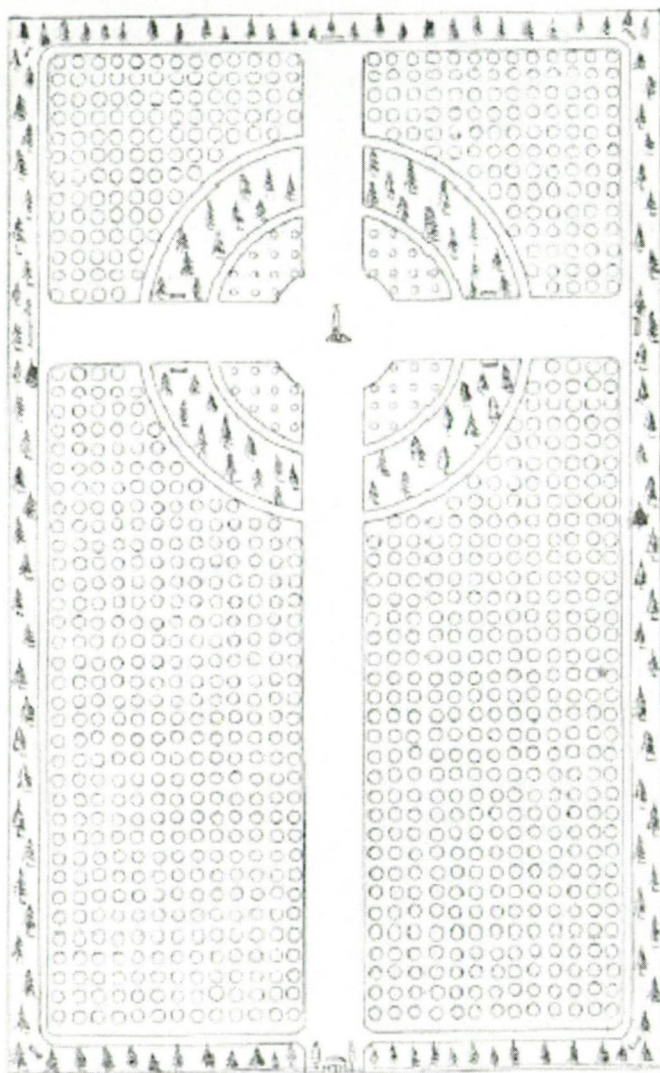
A Hősi Emlékmű – Szentes, Erzsébet tér, 2013.
(Nagyillés Anikó felvétele)

2. kép
Szentes, Megyeháza, Hősök Emlékünnep 1938.
(Forrás: Csongrád Megyei Levéltár)

3. kép
A szentesi Hősök Emlékünnep, Megyeháza 1938.
(Forrás: Csongrád Megyei Levéltár)

4. kép

A Hősök Erdejének terve (Scherg Károly)
(Erdészeti Lapok 71. évf. 4. füzet, 1932. április)

SZÜCS BRIGITTA

**ZÖLDÁG ÁLLÍTÁSA CSÍKSZENTGYÖRGYÖN
ÉS CSÍKBÁNKFALVÁN**

TARTALOM

Problémafelvetés	117
A témaválasztás szubjektív háttere	117
A kutatás hipotézisének megfogalmazása	118
Kutatási módszerek	119
Zöldág állítása Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván	120
A zöldágállítás alkalmai	120
Lakodalom	121
Temetés	127
Jakabág állítása, Május 1., Szent Fülöp és ifjabb	
Szent Jakab apostolok napja	128
Bérmálás	130
Ürnapja	130
Templombúcsú	131
Ballagás	132
Kortárstalálkozó	132
A zöldág értelmezési lehetőségei és funkciói	133
A zöldág mint archetipikus kép	133
A zöldág mágikus-szagrális funkciója, s mint az	
átmeneti rítusok kelléke	139
A zöldág és a székely identitás	141
A zöldág esztétikai funkciója	143
A kutatás eredményeinek összefoglalása	144
Irodalom	146
Abstract	148
Képmelléklet	149

A témaválasztás szubjektív háttere

Csíkszentgyörggyel és Csíkbánkfalvával először 2011 márciusában kerültem kapcsolatba, amikor Dr. Báráth János néprajzkutató egyetemi tanárom felkínálta számomra azt a lehetőséget, hogy részt vehetek asszisztensként 10 napos, egyéni erdélyi terepkutatásán. A lehetőséget örövendve elfogadtam, így sikerült általa megismernem e két csíki települést. Ezen a 2011-es terepmunkán kívül, Báráth Jánosnak még szintén két 10 napos kutatásán is jelen lehettem, amelyek 2012 áprilisában és szeptemberében zajlottak le. Ez utóbbi két alkalom során kezdtem el foglalkozni a templom kivirágozásának és a zöldág állításának szokásával.

A zöldág állításnak és a templom virágokkal való díszítésének témája azért tűnt számomra érdekesnek, mivel az utóbbi két kutatáson kétszer is részt vehettünk templombúcsún, az egyik a csíkszentgyörgyi Szent György napi búcsú, a másik az egerszéki Kisboldogasszony búcsúja volt, amely ünnepeken nemcsak virágokkal pompázott a templom belseje, de kívül, a templom körül, bizonyos rendezettséget követve, zöldágak (fenyőfák, nyírfák) voltak leszúrva a földre. Mindezek igen figyelemfelkeltőek voltak számomra, nem értettem, hogy fenyőfákat miért szúrnak le párosával minden templombejárat előtt. Az érdeklődésemet fokozta az is, hogy korábban kutatott témám volt a templombúcsú egy nagyváradi városrészben (családom származása révén), ahol nem figyeltem meg olyan jelenséget, szokást, amelyeken bármiféle fát, vagy növényt helyeztek volna el a bejáratok környékén.

Kíváncsiságom a téma iránt, valójában már ezen erdélyi terepkutatásokat is megelőzte, hiszen többször volt alkalmam Székelyföldön járni, különböző városaival és falvaival tüzetesebben megismerkedni (pl.: Szentegyháza, Máréfalva), illetve én is „megjártam” a csíksomlyói búcsút. Igaz, ekkor még gimnazista lévén, ezek az utazások nem szervezett néprajzi gyűjtésként zajlottak, azonban már ekkor

is észrevettem, hogy házak kapuinál különböző színű szalagokkal díszített fák állnak (ekkor még úgy gondoltam, biztosan a hazánkban ismeretes májusfához lehet köze). Kutatásom tárgyának kijelölése tehát a fent leírt érdeklődésemből fakad. Mindebből kifolyólag úgy döntöttem, hogy a terepkutatások során összegyűjtött anyagot felhasználva megkísérek egy OTDK (tudományos diákköri) dolgozatot megírni a csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi zöldágazás, illetve zöldág-állítás szokásáról. Jelen tanulmány ezt az anyagfeldolgozást közli.

A kutatás hipotézisének megfogalmazása

Néprajzi terepkutatásom, illetve gyűjtésem során olyan kérdésekre kerestem a választ, amelyek a zöldágra mint szimbólumra, illetve *archetípusra* és annak vizsgálatára, valamint a zöldág-állítás szokásának a módjára, körülményeire, funkcióira, és mindezeknek a változására irányultak.

Ennek értelmében kutatásom főbb kérdései, amelyekre válaszlehetőségeket kívánok kapni, a következők: Milyen alkalmakhoz kötődik Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván a zöldágállítás? Miként történik az ágak felállítása? Milyen szerepet tölt be a zöldág az adott szokás kontextusán belül? A két falu közössége miként vélekedik a zöldágállítás jelenségéről, hogyan magyarázzák ezt a hagyományt? Miként értelmezhető a zöldág megjelenése a különböző rítusokon belül?

Végül említem a leghangsúlyosabb kérdést, amely leginkább foglalkoztatott, hogy milyen új tartalmakkal telítődött napjainkban, illetve az elmúlt évtizedekben a zöldág állításának tradíciója. Azért tekintem ezt kiemelkedő és érdekes kérdésnek, mivel arra jutottam kutatásom során, hogy ez a szokás napjainkban szoros kapcsolatban van a múlt pozitív értékelésével, a székelység őseinek tiszteletével. Ezzel párhuzamosan az arra való igénnyel, hogy bizonyos örökölt szokások elengedhetetlenekké váljanak a hétköznapi életben. Az előbb felsorolt, érzelmekkel telített gesztusok által a zöldág állításának

hagyománya egyben a székelység nemzeti azonosságtudatának a kifejezőjévé is vált az elmúlt időszakokban.

Kutatási módszerek

A Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván végzett terepkutatásom során túlnyomórészt az interjúzás technikája játszotta a legkiemelkedőbb szerepet. Főként félig strukturált interjúkat készítettem, amely azt jelentette, hogy előre vázlatot, jegyzetet készítettem azokról a kérdéskörökről, amelyekre később az interjúalanyaimmal való beszélgetés során kitértem, vagy amelyeket direkt módon, megfelelően megfogalmazva meg is kérdeztem tőlük. Próbáltam a helyi közösség minden „rétegével” beszélgetni a témámról, mint például az egyházi körökben működő személyekkel: pap, harangozó, annak családja, rózsafüzér társulatok tagjai, egyháztanács tagjai, illetve azokkal is, akik nem aktív tagjai ezen közösségeknek: egyszerű helyi lakosokkal, az időssekkel (60-90 évesek), a középkorúakkal (30-50 évesek) és a fiatalokkal egyaránt. Ezt a stratégiát azért tartottam fontosnak, hogy a zöldágazás témájában minél árnyaltabb gondolatokat tudjak vizsgálni, hiszen az interjúalanyaim is különböző társadalmi körökből valók, ami maga után vonja azt, hogy minden bizonnyal nem lesznek egyhangú elképzeléseik a jelenséget illetően.

Fontosnak tartottam, hogy a zöldágállításról a lehető legtöbb fényképet megtekintsem, és azt is, hogy „adatközlőim” közben beszéljenek és visszaemlékezzenek a zöldágas fotók által megjelenített élethelyzetekre. Ennek a módszernek a segítségével figyelhettem meg, miképpen viszonyulnak az interjúalanyaim azokhoz a szituációkhoz, amelyeknek szerves részük volt a zöldágállítás. Ennek érdekében számos fényképet összegyűjtöttem, ezeket digitalizáltam helyben, továbbá a napjainkban készült képeket fiatal adatközlőimtől e-mailben sikerült megszereznem.

Külön szeretném kiemelni, hogy dolgozatom megírásához rendkívül nagy segítséget nyújtott Székely László munkássága, ugyanis gyimesbükki születésű emberként és Csíkban működő lekipásztorként, az 1930-as, 1960-as és '70-es években belülről láthatta a csíki

székelyek életét. Hiteles képet alkotott róluk szövegeiben, és ugyanazokra a megfigyelésekre tehetett szert, mint én a zöldágállítás kutatása során, többek között Csíkszentdomokoson, Csíkdánfalván, Csíkszentmiklóson, Csíkmenaságon, Csíkszentgyörgyön, Csíkbánkfalván, Csíkszentimrén és Csíkkozmánson.

ZÖLDÁG ÁLLÍTÁSA CSÍKSZENTGYÖRGYÖN ÉS CSÍKBÁNKFALVÁN

A fejezet elején tisztázom, hogy a zöldág és a fa között nem teszek különbséget, mivel a csíki székelyeknél a zöldág azonos egy fiatal fenyőfával. A zöldág fogalma alatt vizsgálom a nyírfát is, mivel ugyanúgy, mint a fenyőfát, ezt is zöldágnak vagy nyírfaágnak nevezik, annak ellenére, hogy egy teljes fáról van szó, nem csak ágakról, s nem tesznek különbséget a fák fajtája között. Fontos továbbá, hogy nem összekeverendő az általam kutatott zöldág a magyar néprajzban használatos „zöld ággal”, mivel ez zöld gallyat vagy ágat jelöl, nem pedig egy egész fát.¹ Ennek értelmében tanulmányomban, ha egy egész fáról írok, akkor azt „zöldágként”, ha pedig egy különálló ágról, vagy gallyról, akkor azt különírva „zöld ágként” nevezem meg.

A zöldágállítást pedig olyan cselekvésnek tekintem, amelynek értelmében bizonyos rítusokon egy fát felállítanak, úgy, hogy a törzsét a földbe szúrják, vagy valahova rögzítik.

A zöldágállítás alkalmai

Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva székely népességszámú magyar falvak Hargita megyében. Az Alcsíki-medence keleti oldalán találhatók, öszszenőtt belterületük van, amely a Csíki-havasok lábánál fekszik.²

A két település tehát havasok, erdők közelében terül el, ennek köszönhetően bővelkedik fenyőfában, így nem okoz gondot, ha egy lakodalomra 12-14 fiatal fenyőfát kell kivágni az erdőből. Sőt nem csak lakodalomra vágják ki fákat, hanem templombúcsú, Pünkösöd,

¹ Vö. TÁTRAI Zsuzsanna 1992. 623.

² BÁRTH János 2010. 5.

bérmálás, Úrnapja, papszentelés, fiatalok temetése, ballagás, 30-40-50 éves kortárstalálkozó, és olykor-olykor a szüret ünnepein is.

A következőkben az utóbb említett alkalmak zöldágállítását mutatom be.

Lakodalom

Lakodalmat Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván a böjti időszakban nem tartanak, ezért főként farsangi, késő tavaszi, nyári és őszi, kora téli időszakokban kötnek házasságot. A lakodalmi ünnepség egyik elengedhetetlen szokása a zöldág kivágása és felállítása, amelyet javarészt a vőlegény, a vőfély és a vőlegény barátai vagy szomszédjai végeznek, a menyasszony és leány barátai vagy szomszédjai csak a zöldág díszítésben vesznek részt.

A lakodalomra szombati napon kerül sor, ezért a vőlegény, a vőfély és a vőlegény barátai már csütörtökön elmennek lakodalmi fenyőért az erdőre, körülbelül összesen öten, de akár tízen is mehetnek. Már egy héttel korábban megbeszélik, hogy kik menjenek ki az erdőre. Azért a csütörtöki napot választották és választják napjainkban is, mert élénken él az a vélekedés, miszerint a pénteki és keddi nap szerencsétlen, így a lagzi napjához (szombat) legközelebb eső időpont a csütörtök.³ A hétfőt és a szerdát pedig azért nem választják, mert ha ekkor vágnák ki a fenyőket, akkor szombatra már nem lennének olyan frissek, mutatósak, és addig is nehezen lenne megoldható a tárolásuk.

A vőfély, a vőlegény és a barátai, mielőtt kimennek fát vágni az erdőre, az erdésznek előre szólnak és *bárcát* váltanak tőle, amiért körülbelül 10-15 leit fizet a vőlegény. Ez az engedély feljogosítja a legényeket arra, hogy az erdőből bármelyik zöldágot kivághassák, amelyik megtetszik nekik. Engedély nélkül nem lehet sehol sem fát vágni.

³ Több munkavégzési folyamatnál is figyelembe veszik a napokat, például 2012-ben április 24. (Szent György napja) éppen keddi napra esett, ezért a gazdák juhaikat nem ezen a napon, hanem későbbi, szerdai, vagy csütörtöki napon hajtatták ki a havasi legelőkre.

Csütörtök hajnalban elindul a legénysereg az erdőre szekérrel, előtte jól *feltarisnyálnak*: pálinkát (akár 4-6 litert), szalonnát, kolbászt vesznek magukhoz és úgy mennek ki a havasba. Főleg *Csikmenaság*⁴ erdejére, illetve a havasokba, havasi kaszálókra, mint például *Setét-völgybe*, *Vígaszó-fejére* vagy *Csinódra* szoktak a mai napig kimenni, mert ott találnak megfelelő *febérfenyőt* és *veresfenyőt*, amelyeket szívesebben használnak lakodalmi zöldágnak, illetve ezeken a területeken gyéreb az erdő, így könnyebben megtalálják az ünnepre a legszemrevalóbb fákat. Általában jó előre, már nyáron kinézik azt a havasi részt, ahol szép fákat lehet találni, kiszemelik a legjobb zöldágakat, amelyeket az ősszel vagy télen tartandó lakodalomra kivágnak majd.

Amikor megérkezik a legénysereg az erdőre, akkor a szekérrel megállnak, egyvalaki ott marad a szekérrel és a lovakkal, hogy őrizze azokat a vadaktól. A többi legény elkezd zöldág után járni: gondosan szemügyre veszik a fenyőket, körbejárják azokat, majd ha megfelelőt talál valamelyikük, akkor szól a többieknek, és közösen döntenek arról, hogy kivágnák-e azt, vagy keressenek-e még tovább. Az a jó és szép fenyő, amelyik jó magas, egyenes, vékony ágú, amelyeken az ágak arányosan helyezkednek el a törzsön. Nem jó, ha túl bokros vagy féloldalas a fa, inkább kevesebb ágú legyen, de azok szimmetrikusan helyezkedjenek el, mert ha nem arányos, akkor ki kell *téríteni*. Úgy tartják, hogy féloldalasnak nem szabad lennie a fenyőnek, mert akkor a menyasszony is *eloldalog* majd. Ez jelzi, hogy a lakodalmi fát azonosíthatják a menyasszonnyal, és annak jövőbeli magatartásával.

Azért is fontos minél szebb zöldágot vágni, hogy a falu népe megdicsérje a legényeket, hogy milyen ügyesek voltak, hogy ilyen szép fát hoztak. Továbbá, minél magasabb és arányosabb fenyő áll a menyasszony és a vőlegény házánál, annál jobban lehet látni meszszebről is. A felütött fenyők jelzik a házasságkötés ünnepét, illetve azt is megmutatják, hogy mely házaknál, családoknál lesz az esküvő. A falu népe reflektál a lakodalmas zöldágak jelenlétére: ha szép magasak, díszesek, akkor dicséri, ha kevésbé, akkor kritizálja. A zöldág tehát jelként, illetve egy kommunikációs eszközként is értelmezhető:

⁴ Csíkszentgyörgy közvetlen szomszédságában lévő település.

a házasulandók és a helyi közösség közötti kommunikációban vállal szerepet.

Miután a legények kivágják a kiszemelt fenyőket, együtt felrakják azokat a szekérre, jól odakötözik, nehogy leessenek menet közben, és elindulnak hazafelé. Ekkor már délutánra jár az idő, hazafelé esznek, *illogatnak* és énekelnek, általában olyan dalokat, amelyek éppen eszükbe jutnak, de ilyenkor főként szerelmi témájúak hangzanak el. Ezzel a hangos énekszóval és kurjongatással felhívják a falu népének figyelmét a közelgő ünnepre.

Amikor megérkeznek a faluba, legelőször a *legényes házhoz* mennek, ahol főtt étellel, általában *káposzta lével, véres kolbásszal* és *rántott ptyókával* várják őket a ház gazdái. Az evés előtt vagy után a legények az udvaron a kérgüktől meghántják a fenyőfákat, felnyesik a kb. 7-8 méteres fenyők törzsét a lombjuk alatt, úgy 4-5 méteres részt a törzs aljától számítva, hogy az a rész fehér legyen. A törzs alját hegyesre faragják, hogy le lehessen szúrni majd a földbe. Ha túl sok a fenyő ága, vagy bokros, akkor az alsó ágakból néhányat levágnak úgy, hogy 4-5 sor korona maradjon a fenyőn. A fák fehéren maradt részét piros festékekkel spirálisan, csavarosan megfestik. A 20. század derekáig előfordult, hogy női harisnyát vagy hasított gyolcsot mártottak a piros festékbe, és ezt tekerték a törzsre, amelyen nyomot hagyott. Előfordult, hogy a nedves fatőre színes krepp-papír csíkot tekertek spirálisan, amely szintén mintát hagyott a törzsön. Manapság már ragasztószalagot („szkoccsol”) használnak erre a célra. A 20. század elején és közepén piros krepp papírral is díszítették a fenyőfa törzsét, azt tekerték rá a fehéren maradt törzsre. A zöldág törzsének díszítéséhez faforgácsot is felhasználtak még az 1970-es évekig, amelyet kétféleképpen készítettek el: *kézvonóval* húztak egy karikát a fa törzsén – ezt úgy kell elképzelni, mint amikor gyalulnak, és a forgács összetekeredik. Másik módszer: vettek egy gyalut és egy deszkát, befogták, és ahogy gyalultak, a faforgács *felkondorodott*, amit a fa törzsére dróttal feltekertek. Fontos, hogy a fenyő lombjai alatt a törzse és a töve fehér, az az nyers legyen.

Az utóbb említett munkafolyamatban a leányok nem vesznek részt, majd csak a fenyő ágainak díszítéséből veszik ki a részüket.

Általában a menyasszony lányrokonai, szomszédai vagy barátnői segédkeznek ebben a munkában. Csütörtökön a *fehérnépek* a legényes háznál várják, hogy a legények meghozzák a zöldágakat az erdőről, majd miután a legények meghántották a fák törzseit és megfestették azokat, utána a leányok elkezdik a dekorálást. Ezt követően csütörtök délután vagy másnap szekérre rakják a zöldágakat, és elviszik a menyasszony portájára, a templomhoz, a kultúrotthonhoz, és *felüttik* azokat minden bejárati ajtó vagy kapu előtt. Több háznál az volt a szokás, hogy csak a legények díszítettek a menyasszonytól vagy a leányoktól kapott krepp-papírokkal, a menyasszony és barátnői csak akkor látták a díszített zöldágot, amikor már felállították azokat a legények a leányos és a legényes háznál is. Jellemző volt az is, hogy a fiúk meghántották a fák törzseit a legényes háznál, a díszítést pedig a leányok végezték pénteken az ara udvarán. Szokás volt, hogy miközben a legények a menyasszonynál felállították a zöldágakat, különböző tárgyakat loptak el a házból, amelyeket a lakodalmas napon nászajándékként visszaadtak az eredeti tulajdonosának. Főleg gazdasági, háztartási eszközöket, mint például kapát, fejszét, sulykot csentek el a háztól.

A díszítéshez a 20. század közepéig főleg fehér és piros krepp-papírt használtak, de napjainkban már mindenféle színűt felaggatnak, rózsaszínt és narancssárgát is akár. Ugyancsak a 20. század közepéig volt jellemző, hogy csak fehér papírokkal díszítették a fát, ez a menyasszony erkölcsös leányéletét, szüzességét és tisztaságát fejezte ki.⁵ Akiről tudták, hogy nem példaértékű életet él, annak nem is engedte a közösség, hogy csak fehérrel díszítse fel lakodalmi zöldágát, hanem piros színű krepp-szalagokat is kellett aggatni az ágakra. A piros az élet és a testi szerelem színe, így az ezzel való díszítés szimbolikus erővel rendelkezik.

A fenyők ékesítését úgy végzik, hogy krepp-papírokat hosszú, kb. 20 centiméteres csíkokra ollóval felvágják és a zöldág egy-egy ágára felaggatják. Ebben nincs szabályszerűség, viszont törekednek az arányosságra és a szimmetriára. Ügyelnek arra, hogy a menyasszonynak tetszően díszítsenek, napjainkban jellemző, hogy ő szabja meg,

⁵ TÁNCZOS Vilmos 2007. 351.

milyen színű krepp-papírt használjanak, sőt, sokszor annak beszerzéséről ő maga gondoskodik. Sárga és kék színű krepp-szalagot soha sem tűztek a zöldágak ágaira, mivel ezeket „olábos” színeknek mondták. Amiatt, hogy a zöldágak magyar nemzeti színben pompáztak, volt rá példa a kommunizmus időszakában, hogy az arra tévedő román megszólta a ház gazdáját, sőt a gazdát akár meg is büntethették ezért a román hatóságok. Az 1990-es évek második felétől már szabadon lehet piros-fehér-zöld színeket használni a lakodalmas fák díszítésénél. A magyar nemzeti szín használata és a román színektől való elhatárolódás kifejezi a székely nemzeti identitást és a magyar néphez való tartozás tudatát.

Szintén krepp-papírból egy rózsát készítenek, vagy egy jó dús rózsacsokrot, és azt helyezik a fenyő *hegyére*. A rózsza lehetet fehér vagy piros színű is. Maga a virág jelképezi a szerelmes párt, a szerelmet, a fiatalságot és egyben a termékenységet is.⁶ Szokás volt, és napjainkban is szórványosan őrzik azt a hagyományt, hogy az egyik zöldág tetejére vagy derekára egy cifra kis korsót vagy üveget pálinkával töltve felkötnek, amelyet a szombati lakodalmas napon valamelyik legénynek, a vőfélynak vagy a vőlegénynek le kell vennie a fáról. Ezt a kis italos korsót Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván *nyuszujókorsónak* nevezik. Levétele a fáról egy próbatételnek, a bátorság megmutatásának számít, ugyanis a vőfélynak, a vőlegénynek vagy valamilyik más legénynek fel kell másznia a több méter magas fára, hogy levegye a korsót, közben a fa az ember súlyától folyamatosan mozog. Az egyik interjúalanyom így fogalmazott: „*mutassa meg, hogy ő a legényeknek a veleje, a legügyesebb*”. (P. A.) Mindezt megelőzi a legények fogadása: pénzben fogadnak arra, hogy vajon le meri-e venni a nyuszujókorsót az önkéntes jelentkező. Máskor nem másznak fel a korsóért a legények, hanem kővel próbálják eltalálni vagy viccből pisztollyal lelőni a fáról (a szabad fegyverviselés idejében akadt rá példa).

Csüörtökön tehát teljesen feldíszítik a zöldágakat, összesen tizennégyet: 4 darab kell a leányos házhoz (2 a ház kapujának elejébe,

⁶ TÁNCZOS Vilmos 2007. 360–361.

és 2 a ház bejárati ajtajának elejébe), kettő a legényes házhoz (szintén 2 a ház kapujának elejébe, és 2 a ház bejárati ajtajának elejébe), a kultúrházhoz is kell 4 (a kultúrháznak két bejárati ajtaja van), illetve a templom kapujának elejébe is tesznek kettőt. Természetesen a legszebb és legmagasabb zöldágakat a menyasszony és a vőlegény házához teszik. Ezeket a zöldágakat nem csütörtökön állítják fel az épületek elé, hanem csak a szombati napon, a délelőtti órákban. A *nagykapuk* elé tett zöldágak a legmagasabbak, ezeket dróttal vagy lánccal a kapuhoz rögzítik. A *kiskapuk* előtti fenyők pedig mindig kisebb méretűek.

A zöldág állításán kívül kaput is kötnek, van, ahol csak *kapukötés* van, van ahol csak zöldág-állítás, van ahol mindkettő, sokszor attól függ, hogy a menyasszonynak melyik tetszik. A díszkapu-kötést sokan azért választják, mert egyszerűbb az elkészítése, mivel csak fenyőágakra van szükség, nem kell hosszasan megfelelő fenyőt keresni, amit sokszor nem is lehet találni, mert sok a féloldalas, görbe fa. A kapukötést tehát vékonyabb fenyőágakból, *hajlákból* készítik: az ágakat egy drót segítségével a menyasszony és a vőlegény portájának kapujára kötik vízszintesen, és krepp-papírral díszítik azokat. Két kisebb zöldágot pedig a kiskapu elé szúrnak le (ez elengedhetetlen). Ezt a munkafolyamatot is a legények és a férfiak végzik, a díszítését általában leányok.

A zöldágakat és a kötött kapuról az ágakat a lakodalmat követően legalább egy hétig úgy kell hagyni, mivel azt tartják, hogy ha hamarabb lebontják, akkor a házasság is olyan rövid életű lesz.

Miután eltelt az egy hét, akkor a felállított zöldágakat felszedik, a kapuról a kötött ágakat pedig leszedik, ezután eldobhatják ezeket, vagy pedig a jobb zöldágakat fel is használhatják például *lajtorja* készítéséhez.

Balázs Lajos megállapítása szerint a lakodalmi fenyő feltehetőleg ősi kultikus szokások maradványa⁷, Székely László pedig úgy véli, hogy a zöldág a növekedés, termékenység, erő, egészség, áldás és a szerencse jelképe.⁸

⁷ BALÁZS Lajos 1994. 245.

⁸ SZÉKELY László 1943. 80.

Temetés

Csiszentgyörgyön és Csíkbánkfalván kizárólag fiatalkorú temetésén állítanak zöldágakat. Olyan fiatalokat illet meg ez a szokás, akiknek még nem volt életükben lakodalmuk, így ez a rítus a gyász kifejezésén kívül a lakodalmat igyekszik „bepótolni”, mintha az elhunytak nem csak a temetésén, hanem a lakodalmán is jelen lenne a közösség. A helyiek nem említik a szokásnak ezt a szerepét, amire Tánczos Vilmos is utal, hogy ez a jelenség valóban az elmulasztott lakodalmat hivatott megidézni.⁹ A lakodalmi ünnepséget idézik meg a székely népviseletben lévő fiatalok is, akik a kezükben viszik a temetésre a zöldágakat. Balázs Lajos szerint a halott lakodalma a külsőségekben jelenik meg: szimbólumok, jelképek, rituális eszközök által, illetve a lakodalom beavató rítusain keresztül valósul meg. Ennek értelmében ilyen rituális kelléknek, illetve jelképnek tekinthető a zöldág is, ami a lakodalomra emlékeztet.¹⁰ Székely László így ír erről a szokásról: „Csíkszentmiklóson a halott legény koporsójától a temetőig tíz méterenként zöldágakat ütnek”, „Csíkgöröcsfalván a halott legény koporsója mellett legénytársai négy, papírszalagokkal díszített fenyőt, a lányok pedig fehér és kék szalagokkal díszített zöldágat visznek, és mindezeket a sírhantra felütik”¹¹

A fiatalkorú halála esetén általában az elhunyt szomszédai, barátai néhányan (négyen, öten vagy még többen) megbeszélik, hogy mikor mennek ki zöldágakat vágni a temetésre, ki adja a szekeret és a lovat, illetve hogy melyikük udvarára hordják be a fenyőket. A megbeszéltek szerint, a temetés előtt pár nappal, az elhunyt fiú barátai, szomszédai vagy rokonai közösen elmennek a havasokba zöldágat vágni. Ilyenkor nem olyan magas fenyőfákat vágnak, mint a lakodalomra. A fák mérete függ attól, hogy hány évesen hunyt el a fiatal, ha egészen fiatalon, akkor kisebbet, ha idősebben (pl.: 20-25 évesen), akkor magasabb zöldágakat választanak. Ugyanúgy, mint lakodalomkor, az arányos, szép fák kiválasztása után felkötik azokat a szekérre,

⁹ TÁNCZOS Vilmos 2007. 230–231.

¹⁰ BALÁZS Lajos 2006.

¹¹ SZÉKELY László é.n. 144.

és az egyik legény udvarán lerakodják, ott pedig a tövüket meghántják nyersre, majd spirálisan megfestik piros festékkel, akárcsak a lakodalmi ágat.

Ezután kezdődik a zöldágak díszítése, amelyet lányok és fiúk egyaránt végezhetnek, főleg a halott fiatal barátai vesznek ebben részt. A díszítéshez kizárólag fehér krepp-papír csíkokat használnak fel, illetve a fenyőök hegyére fehér vagy piros rózsacsokrot készítenek szintén papírból. Fontos, hogy a zöldágak hegyét megtörjék, hogy lefelé hajoljon a rózsával együtt, ez jelenti azt, hogy a fiatal élete is megtört, vagyis véget ért, az elmúlást és a halált jelképezve.

A temetést megelőző napon a feldíszített, letört hegyű zöldágakból két-két darabot raknak a falu összes útmenti keresztjének mindkét oldalára. Ezenkívül a templom bejárataihoz is raknak, szintén párosával. A porta elejébe nem tesznek, viszont a gyászmenet közben négy fiatal legény vagy leány négy darab kisebb fenyőágot tart a kezében, és a koporsó 4 sarka mellé állva vonulnak a sírhoz. Többen azt mondták, hogy ha legény halt meg, akkor a fákat legények viszik, ha lány, akkor lányok viszik, de akadtak olyan interjúalanyaim is, akik ellenkezőleg ismerik ezt a szokást.

A sírhoz érve a négy fiatal egyén a sírhely négy szegletéhez áll, kezükben tartva a zöldágakat, a koporsó leeresztése és az elföldelés után pedig leszúrák azokat a földbe, szintén a négy szögletbe. Ezeket a zöldágakat legalább hat hétig ott kell hagyni, ahová leszúrták, majd csak utána szedik fel és égetik el. Ha a temetés *világítás*¹² előtt 2-3 hónappal történt, akkor szokás volt, hogy felszedték a már addigra elszáradt zöldágakat a sír körül, a sír lába felőli oldalán pedig elégették halottak napján a temetőben.

Jakabág állítása, Május 1., Szent Fülöp és ifjabb Szent Jakab apostolok napja

Napjainkban Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván a május elsejei zöldág-ütés már csupán az idősebb generáció emlékezetében

¹² Világítás: A halottak napja egyik mozzanata, amikor a sírnál világítanak, illetve mécsest gyújtanak.

él, mivel az 1960-as évekre eltűnt ez a szokás, így csak az elbeszélések alapján tudtam ennek a folyamatát rekonstruálni. A két településen a májusi *Jakab-ág* állítását a legények végezték, akik *szeretejük* tornáca elejébe, a kis kapu két szélére egy-egy fiatal fenyőt ütöttek fel. A zöldágak felállítását megelőzte a fák beszerzése: a legények legjobb barátaikkal megbeszélték, hogy mikor mennek ki az erdőre fát vágni (körülbőlül ketten, hárman mentek zöldágért). Majd a május elsejét megelőző éjszakán a legény, barátjával és a két zöldággal együtt a kedvesének udvarán a tornác előtt a földbe lyukat szúrva elhelyezte a fiatal fenyőket, amelyeket az eddig elmondottakhoz hasonló módon, színes krepp papírokkal díszítettek fel. A legények a fenyők *felütését* próbálták minél hangosabban végezni, hogy a házban lévők meghallják. A leány és családja válaszolt az udvarló legénynek, ennek egyik módja volt, hogy a sötét házban az ablaknál gyufát vagy gyertyát gyújtottak, ez jelezte azt, hogy a legényt szívesen látják a háznál, és elfogadják udvarlási szándékát. Ha a leány és családja nem akarta fogadni a legényt, akkor sötét és néma maradt a ház belseje. Egyszerűbb formája volt a jelzésnek, hogy az egyik családtag kinyitotta az ajtót és kiszólt a legénynek, hogy várják bent a házban. A vendégül látott legényt általában pálinkával és étellel kínálták meg, és körülbelül egy óra hosszat társalaghatott a ház népével.

Fontos volt a felütött *Jakab-ág* folyamatos őrzése és megvédeése, mivel azt más rivális legény ellophatta a leányos ház udvaráról.

Ehhez az alkalomhoz kötődhetett *éjjeli zene* is, amikor a legény zenészeket fogadott, vagy ő maga zenélt kiválasztott párja háza előtt.

Ez a párválasztási rítus nem csupán a fiatal udvarló legényeknek és kiválasztottjaiknak volt kiemelkedő esemény, hanem a faluközösségnek is, hiszen már hajnalban gyermekek szaladtak végig a falu utcáin, hogy megnézzék, kinek a portájára ütöttek fel *Jakab-ágot* és az hogyan néz ki. Ebből következik, hogy akár gyermeknek, ifjúnak és idős embernek is nagy nap volt a május elseje, hiszen nem csak gyönyörködhetek a felállított díszes zöldágakban, hanem megtudhatták, kik azok a leányok, akik eladósorban vannak, és akiknek lassan lakodalmuk is lehet, és szívesen beszéltek egymás között erről.

A május elseji zöldágállítás Erdély több falvában elő szokás még napjainkban is. A Segesvár környékén élő szászok nemcsak a szeretett leány háza elé helyeztek zöldágot, hanem *ajándékfa* felütésével fejezték ki tiszteletüket a közösség előljárósága (lelkipásztor, polgármester, céhmester) előtt is, sőt, a brassói diákok ugyanezen okból nyírfát helyeztek a kollégium bejárata elé.¹³

Bérmálás

A bérmálás rítusa során is megjelenik a zöldág felütésének a szokása, azonban ekkor nem fiatal fenyőfákat állítanak fel, hanem nyírfákat. A bérmálást megelőző napokban főként az egyháztanács tagjai, a harangozó vagy a fiatal legények az erdőről nyírfaágakat hoznak, amelyeket a templom nagykapuja, cintermének bástyaajtói, a templom összes bejárati ajtaja elé párosával leszúrnak. Továbbá a templom és a parókia közötti útszakasz mindkét oldalán bizonyos távolságot követve szintén nyírfaágak sora áll. Az elmúlt években készült bérmálási fényképeken jól láthatók ezek a fák: a bérmált fiatalok családjukkal együtt a templom kapuját övező zöldágak között állva készítenek magukról családi fényképet. A csíkmenasági bérmálási ünnep hangulatát roppant érzéketesen festi le Székely László: „A püspök ilyenkor rendszerint beállt a körmenetbe és szent énekek zengése és a harangzúgás közepette vonult a templomba a zöldágakkal díszített úton”.

A bérmálás kapcsán emlitem meg a *papszentelés* ceremóniáját, amelyen szintén nyírfákat ütnek fel ugyanazon minta szerint, mint a bérmálás ünnepén.

Úrnapija

Az úrnapi oltárok kis asztalokból állnak, amelyekre fehér abroszt helyeznek, arra rá két gyertyatartót és egy szép nagy szentképet tesznek, illetve szőnyeget is teríthetnek rá. Az úrnapi oltárok mind-

¹³ POZSONY Ferenc 1997. 169.

egyikéhez összesen öt darab fiatal nyírfát állítanak: kettőt-kettőt a két oldalához, és egyet a hátoldalához. Vannak olyan alkalmak, amikor úgy alakítják ki az oltárokat, hogy a körülöttük lévő nyírfaágak tetejét összefonják, így az oltárok formája hasonlatos egy barlangéhoz. Az úrnapi oltárok készítését a Rózsafüzér Társulatok végzik, továbbá *tízesenként*¹⁴ felosztják, hogy melyik csoport mit hozzon az oltárhoz (pl.: szentkép).

Csíksgyörgyön és Csíkbánkfalván még napjainkban is szokás, hogy az úrnapi szertartás után, a templomból kijövet az idősebb hívek egy nyírfaágot szakítanak le, és ahány levelet számolnak meg rajta, annyi Üdvözlégyet és Miatyánkot imádkoznak el otthon. (Ez a szokás megegyezik a Csíksomlyói búcsúból hazavitt ág felhasználásának módjával.) Majd elteszik az ágot, és rossz idő esetén egy-egy levelet elégetnek, ezzel védekezve az időjárás ellen.

A zöldágakkal való ékesítésen kívül Úrnapijához kapcsolódik a virágszirmok hintése is, amelyet az elsőáldozó gyermekek, főként kis leányok végeznek. Kezükben kis kosárából hintik a körmenet előtt a szirmokat.

Templombúcsú

A Szent-György-napi búcsú alkalmával fiatal fenyőfákat állítanak fel, amelyeket nem díszítenek fel, hanem törzsüket kissé felnyesik, hegyesre faragják, és a templom kapujához, ajtajai elé párosával leszúróják, továbbá a parókia- és a templomkertet összekötő út mentén is felütik őket. Ezeknek a zöldágaknak a kivágását a fenyvesekből szintén a harangozó, a fiatalabb legények és az egyháztanács tagjai végzik a leggyakrabban. Mielőtt felütik a fákat *összépászásáé* őket kettésével, hogy az egymás mellé kerülő zöldágak egymáshoz hasonlóak legyenek, és arányosságot mutassanak. Erre az esztétikai szempontra nemcsak templombúcsúkor figyelnek, hanem az összes többi egyházi vagy profán ünnepen is. A búcsún felütött fenyőket az ünnepet követő napokban felszedik, összegyűjtik egy helyre, majd elégetik őket.

¹⁴ Tizes: Egy településrészt jelent a csíki székely nyelvhasználatban.

Ballagás

Csikszentgyörgyön és Csíkbánkfalván a ballagást *kicszengetésnek* nevezik, ekkor ünneplik a diákok, családjuk és a tanári kar a gyermekek nyolc tanévének sikeres elvégzését és befejezését. Ilyenkor a gyermekektől elbúcsúznak: bölcsességekkel, aforizmákkal, versekkel kívánnak nekik a jövőre nézve boldogságot és sikereket, az életre való felkészítés érdekében jó tanácsokkal látják el őket. A szülők a ceremónia végén pedig virágcsokrok átadásával gratulálnak gyermekeiknek tanulmányaik elvégzéséhez.

A kicszengetési rítus szerves eleme a zöldág, és a *fenyőhajla*. Az iskola bejárati ajtaja elé egy-egy magas, dús fenyőfát szúrnak le, amelyeket színes krepp-papírokkal díszítenek. Ezen kívül az iskola kapuinak keretét fenyőfaágakkal és ágakból készült girlandokkal borítják be, amely zöld fenyő árkádkhoz hasonlít így. Ezeket is színes papírokkal ékesítik. A ballagási fényképeken a kötött kapuk és a felállított zöldágak is jól kivehetők, szokás ezek előtt csoportos fényképet készíteni a ballagó diákokkal és tanáraikkal, illetve az iskola igazgatójával.

Kortárstalálkozó

Csikszentgyörgyön és Csíkbánkfalván a 30, 40 és 50 éveseknek külön ünnepséget, találkozózt szerveznek. Ebből az alkalomból fiatal fenyőfákat helyeznek a templom kapuja, ajtajai, és a kultúrotthon bejáratai elé is. Az esemény a csíkbánkfalvi iskola udvarán kezdődik vasárnapi napon, ahol reggel kilenc órakor gyülekeznek az évfordulósok, ott üdvözlik egykori tanáraikat és a volt iskolaigazgatójukat, majd a 10 órától kezdődő szentmisére mennek a Szent György templomba, ahol a pap is köszönti az évfordulósokat. A szertartás után a családtagok virágokat ajándékoznak az évfordulót ünneplőknek, majd együtt sétálnak el a csíkbánkfalvi kultúrotthonba. A menet felvonulásszerű, elől két leány virágokból készült koszorút visz a kezében, amit később a kultúrotthon színpadjára tesznek le. A kultúr-

házban megebédelnék, majd hajnalig tartó zenés multság veszi kezdetét, amelyen az ünnepek és családtagjaik vesznek részt.

Ez az ünnep egyszerre magán hordozza a szent és profán jegeit, mivel egyszerre kapcsolódik hozzá egy szakrális szertartás (a mise), illetve egy utcai felvonulás és multság is. A zöldágak is jelzik mindezt, hiszen a szent helyen, vagyis a templomnál, és a multság helyszínét adó kultúrotthonnál is megtalálhatók.

A ZÖLDÁG ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEI ÉS FUNKCIÓI

A zöldág mint archetipikus kép

A folklórjelenségek alapvető tulajdonsága, hogy erősen jelen van bennük a képi kifejezés mód, illetve a képi nyelv működése. Ezek a képek, másként *archetipusok* a tudatalatti rétegekben rejtőznek, amelyeket az ember szimbolikusan fog fel, mögöttük mágikus-szakrális erő rejlik és a szellemi világ üzeneteit hordozzák magukban. Továbbá nem csak ábrázolnak és jelképeznek ezek a képek, hanem maguk is azonossá lesznek a megjelenített transzcendens valósággal.¹⁵ A képekben megmutatkozik a szent, ami egyben azonos a valóság megnyilvánulásával is. Ezt Eliade *hierophániának* nevezi, és állításának szemléltetése céljából a kő és a fa kultuszát hozza fel példának, amely szerint a szent követ és fát azért tisztelik bizonyos kultúrkörök, mert nem csupán maga a kő és fa fizikai mivoltuk jelenik meg bennük, hanem azért is, mert maga a természet kozmikus szentsége, a valóság és az örökkévalóság is megtestesül bennük.¹⁶

Az egyik legismertebb, a fa képhez kapcsolódó elképzelés az életfához vagy a világfához kötődik, mivel az egész világegyetem megszületése egy kozmikus fához kötődik. Ez a szimbolizmus igen archaikus, többek szerint a magyar ősvallás elemeit is magába foglalja. Természetesen ez nemcsak a magyar folklór sajátossága, hanem más

¹⁵ TÁNCZOS Vilmos 2007. 7–10.

¹⁶ ELIADE, Mircea 2009. 7–8.

népek mondáiban, szokásaiban, népköltészetében és díszítőművészetében is megtalálható.¹⁷

A csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi zöldágat is egy archetipikus képnek tekintem, amely az előző fejezetben leírt ünnepek és szokások keretein belül jelenik meg. Csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi interjúalanyaim a zöldág archetipikus mivoltával tudatosan nincsenek tisztában, azonban mindennapi cselekedeteik és néhány tőlük elhangzott lényeges mondat azt tükrözi, hogy ennek a képnek a háttérében valóban valami „ kozmikus szentséghez ”¹⁸ hasonló húzódik meg. A következőkben ezen állításomat igyekszem megalapozni.

Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván zöldág (fenyő és a nyírfa) szimbolizálja az életet, az életerőt, lakodalmon és párválasztási rítuson pedig (Jakabág-állítás) mindez kibővül a szerelem és a termékenység szimbolizálásával is. Ezen kívül a zöldág biztatást ad, az élet és a jövő felé nyújt reményt: interjúalanyaim egyhangú véleményen voltak abban, hogy számukra a zöldágak zöld színe a reménységet jelképezi.

A csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi fiatalok temetésén letörik a zöldágak csúcsait, ami egyértelműen az élet „ megtörését ” és megszakadását jelzi. Lakodalmon pedig a zöldágat azonosítják a pár jövőbeli házaseletével, úgy tartják, hogy lakodalom után még egy hétig mindenképp a házak kapuja előtt kell legyenek felállítva a zöldágak, mert ha hamarabb leszedik őket, akkor a házaselet is olyan rövid lesz. Nem véletlen továbbá, hogy lakodalomkor helyezik el a legtöbb és legmagasabb zöldágakat, minden egyes helyszín bejáratait, amelyet az újdonsült pár érint, fenyők szegélyezik. Ez kifejezi az erőt, az egészséget és a termékenységet¹⁹, ez által az ifjú pár részesedik szerencsében és áldásban, s mindez arra irányul, hogy házasságuk a házasságkötés után is „ örökzöld ” és boldog maradjon. Mindezt érzékletesebben kifejezi a Székely László által gyűjtött csíki lakodalmi vőfélyvers: „ Kívánom, hogy életük viruló zöldághoz hasonlítson; zöldelő levélként lakozzék náluk a szeretet és béke. Bármilyen csapás

¹⁷ LÜKŐ Gábor 1942. 118–125.

¹⁸ ELIADE, Mircea 2009. 7–8.

¹⁹ SZÉKELY László 1943. 80.

és veszély is támadja meg őket, egymást mindig szeressék és oltalmazzák”.²⁰ Látható, hogy az élet és annak boldogan való leélése igen hangsúlyos, továbbá érezhető a szövegből a jövőtől való félelem (csapás, veszély), amely ellen a fenyőfa képe nyújthat védelmet.

A zöldágaknak mint archetipikus képeknek antropomorf jelleget is tulajdoníthatunk, hiszen lakodalomkor azért nem szabad féloldalas, görbe fát kívágni lakodalmi zöldágnak, mert a menyasszony is *eloldalog* majd, hamis lesz a házaseletben. Ugyanakkor a már említett „megtört” fenyő jelképezheti a halottat, hiszen a fa halála az ember halála is.²¹ Az emberi tulajdonságokat, állapotot és sorsot tehát olykor kivetítik a fára és azonosítják vele.

A kortárstalálkozó egy olyan ünnep, amelyen a résztvevők az életkorukat, életfordulójukat ünneplik kortársaikkal együtt. Már eme két szóban, hogy életforduló és életkor, benne van az idő és az élet fogalma. Mindezek kapcsolatba hozhatók azokkal a zöldágakkal, amelyeket ilyenkor igen gazdagon felállítanak minden egyes helyszín bejáratai előtt, ahol a ceremónia zajlik. Sőt, a zöldág mint kép ezt a két verbálisan megmagyarázhatatlan fogalmat jeleníti meg, ez a két szó a zöldágban ölt testet.

A május elsején felütött nyírfa pedig a szerelmet hivatott hirdetni, hiszen az udvarló legény saját maga tette a fát kiválasztottja kapuja elé jelzésként. Székely László véleménye szerint pedig annak feldíszítésével „az áldást tisztelik meg”.²²

A szakrális ünnepeken felállított fiatal fenyő- és nyírfák szintén az életet és az erőt célozzák meg, de ezen kívül kapcsolódnak a szenthez is, hiszen Jézus Krisztust üdvözlik és dicsőítik velük.

Ezek a fák, mint ahogyan az utóbbi fejezetben leírtam, a bejáratoknál vagy bejárathoz vezető útszakaszokon vannak elhelyezve: kapuk, ajtók előtt, a paplakot és a templomot összekötő útszakasz mentén. Ennek magyarázata feltehetőleg az, hogy ezek a bejáratnál lévő zöldágak határként vagy küszöbként funkcionálnak a szent és a profán terek elválasztásának céljából. A szakrális ünnepekkor pedig e

²⁰ SZÉKELY László 1943. 80.

²¹ TÁNCZOS Vilmos 2007. 391.

²² SZÉKELY László: é.n. 27.

terek elkülönítése még hangsúlyosabbá válik. A nyílásnak, illetve küszöbnek igen gazdag kultúrtörténeti adatai vannak. Mircea Eliade szerint a nyílást különböző ábrázolással fejezték ki: „a bekerített szent területen léphet kapcsolatba az ember az istennel; kell lennie tehát egy felfelé vezető ajtónak, amelyen az istenek leereszkedhetnek a földre, és az emberek szimbolikusan felemelkedhetnek az égbe”²³. A zöldág tehát egy központi elválasztó határ, amely segítségével az emberek a profán világból felemelkedhetnek a szent világba, ahol közelebb érezhetik magukat az Istenhez. Nem véletlen, hogy a paplakból vezető utat is zöldágak szegélyezik egészen a templom bejáratig, hiszen a pap ad áldást a szakrális rítusokon, illetve ő a közvetítő a római katolikus hívek és az Isten között. Azért válik fontossá, hogy útját zöldágak kísérik, s hogy segítségükkel Isten által ő is áldásban, erőben részesüljön, közelebb kerüljön a szenthez, az Istenhez, miképpen eredményesebben tud kapcsolatot teremteni hívei és az Isten között is. Minden csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi ünnepen, amelyeken a templom bejáratait fiatal fákkal szegélyezik (lakodalom, fiatal temetése, bérálás, papszentelés, templombúcsú, kortárstalálkozó) az utóbb leírt célt szentesítik a zöldágak.

Azokban a rítusokon, amelyekben nemcsak a templomokhoz, vagyis szent helyszínekhez, hanem a profán terekhez is állítanak zöldágot, ott a fák szerepe nem a szenttel való kapcsolatteremtésben és a szentbe való átlépésben segít, hanem két státusz dimenzióját különíti el egymástól. Ez alatt értem például a lakodalmas házak kapui és ajtaja előtt felütött fenyőket, amelyek az átmeneti rítus kontextusán belül különítenek el két világot, illetve státuszt, átmenetet képezve közöttük. A házasulandók köztes státuszát fejezik ki, illetve határt szabnak két különböző társadalmi helyzetük között. A menyasszony például még nem feleség, de már nem is hajadon leány, a szülői házában ajtajánál és kapuinál felállított fák pedig jelzik a határt, a családjától, a szüleitől való megválását, eltávolodását, és egyben egy újba való beilleszkedést is.

²³ ELIADE, Mircea 2009. 19–20.

Utolsóként térnek ki a zöldágak mágikus és szakrális funkcióira. Az archetipikus képek mögött – mint ahogy már említettem – mágikus-szakrális szerep is meghúzódik, s a zöldágaknál is ugyanez tapasztalható. A mágikus-szakrális jellegű képekről el kell mondani, hogy nem kifejezett, egyértelmű szavakat fejeznek ki, mivel ezek a képzelet olyan belső képei, amelyek az isteni, illetve magasabb igazság megismeréséhez kapcsolódnak, ezért is lenne nehéz szavakkal, verbális módon beszélni ezekről a képekről.

A zöldágnak, illetve a zöld gallyaknak hazánkban védő, elhárító és termékenységvarázsló funkciót tulajdonítottak. Ezért jutottak jelentős szerephez a népi gyógyításban, a rontáselhárításban és más mágikus eljárásokban, sőt az egyház növényi szentelményeit is felhasználta a nép nem keresztény eljárásokhoz. Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván napjainkban a zöldágak eme szerepe eltűnőben van, egyedül az egyházi ünnepeken felállított nyírfák ágának leszakítása, majd azok leveleinek elégetése rossz idő esetén jelzik ezt a „maradványt”, hiszen az ekkor elégetett *nyírfalapi* hathatósan bizonyul az erős eső, villámlások, és természeti csapások ellen. A csíksomlyói pütkösdí búcsúról a mai napig szokás hazavinni nyírfák *hajlát*, így az otthon maradtak is részesülnek a búcsú szelleméből, azon kívül annyi *Miatyánkot* és *Üdvözlégyet* mondanak el, ahány levél található az ágon (az ekkor elmondott ima hathatósabbnak bizonyul).

Székely László Alcsík és Felcsík több falvában megállapította, hogy a Jakabágnak gonoszúzó jellege van, főleg ha ennek törzse farragva van, mert a kérge alatt ártó szellemek rejtőznek.²⁴ Ezenkívül, Székely László a nyírfák és a fenyőfák szerepét különböző szokásokban a következőképp fogalmazta meg: „Mindkettő éltet ébresztő és gonoszúzó”, „évfordulók áldásos ünnepein életadó”²⁵

Számos néprajzi írás szolgál olyan adatokkal, amelyek azt bizonyítják, hogy a zöld fának, illetve az ágaiknak mágikus, védő és elhárító szerepük van. Nemcsak csíki adatok tükrözik ezt, Csólyospá-

²⁴ SZÉKELY László: é.n. 107.

²⁵ SZÉKELY László: é.n. 25-26.

loson²⁶ például azért tűzték ki az ágakat, hogy a mennykő elkerülje a házat.²⁷ A Nyárad vidékén minden székely legény húsvét napjára virradóra kedvesének kapujára vagy háza környékére fenyőágot tűz.²⁸ Lakatos-Bakó Melinda pedig leírja, hogy az úrnapi lombsátorból letépett ágaknak szintén védő, elhárító funkciót tulajdonítottak, hazavitték, és az istálló gerendájára tűzték, hogy védjen a tejelvivő boszorkányoktól. Ezen kívül ezt az ágot a kisgyermeknek párnája alá is rakták, mivel szemmelverés ellen hathatósan bizonyult, illetve a tehenet is megcsapkodták vele, hogy ne álljon be a kórság.²⁹ Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos a földműveléshez kapcsolódóan írja le tanulmányában, hogy a pünkösdi zöld ágot a veteménybe szúrják, amely védi a palántákat a hernyóktól és más csapástól.³⁰

A leírtak alapján elmondható, hogy a zöldágot valóban tekinthetjük egy archetipikus képnek, hiszen látható, hogy csíkszentgyörgyön és csíkbánkfalván még mindig erősen jelen van a különböző rítusokban, amelyeken kivétel nélkül az életet idézi meg. A helyi lakosok viszonyulása is tükrözi, hogy a zöldág mélyebb szellemi és lelki értékeket képvisel. Igaz, a mágikus cselekvésekhez és varázsláshoz kapcsolódó jellegük már eltűnőben van, a néprajzi szakirodalom állításai alapján azonban következtethetünk arra, hogy egykor az általam kutatott két csíki településen is erősebb lehetett a fáknak és ágaknak ez a szerepük.

²⁶ Csólyospálos: A település Bács-Kiskun megye délkeleti csücskében, a Kiskunság keleti peremén, Kiskunmajsától 12 km-re, a Szegedre vezető műút mentén fekszik. Forrás: <http://csolyospalos.hu/telepulessunkrol/> (2012. 11. 13.))

²⁷ BÁLINT Sándor 1998. 447.

²⁸ BÁLINT Sándor 1998. 312.

²⁹ LAKATOS-BAKÓ Melinda 1983. 155.

³⁰ SZENDREY Zsigmond – SZENDREY Ákos 1931. 205.

A zöldág mágikus-szagrális funkciója, s mint az átmeneti rítusok kelléke

Csikszentgyörgyön és Csikbánkfalván szinte csak olyan rítusok kapcsán állítanak fel zöldágot, amikor valami változás megy végbe, ezek pedig főként státuszbeli változások. Ide sorolom többek között a lakodalmat, a fiatalok temetését, a bérnialást, a papszentelést és a ballagást. A kortárstalálkozót és a templombúcsút nem, mivel ezekben a rítusokban az egyének nem lépnek át egy másik státuszba, viszont fontos megjegyezni, hogy ilyenkor is változás áll be, hiszen a kortárstalálkozáson az egyének új életkorszakba lépnek (30-as, 40-es vagy 50-es éveikbe), illetve a búcsún a hívek megszabadulnak bűneiktől (státuszváltozás nélkül).

Az átmeneti rítus során az egyén egyik helyzetéből, azaz státuszából átlép egy másikba, így előző élete megváltozik, ennek következtében új kötelességekkel, feladatokkal és társadalmi elvárásokkal kell számolnia. Az átmenetet is több részre lehet osztani. Arnold van Gennep elmélete szerint három szakasz létezik: az elválasztás, az eltávolodás és a beavatás.³¹ Ha egy egyén egyik területről egy másikra lép át, akkor egy bizonyos ideig speciális, köztes helyzetbe kerül: „a két világ közt lebeg”. Ezzel párhuzamosan minden olyan rítus keretében, amikor az egyén egy mágikus, vallási vagy társadalmi helyzetből egy másikba lép át, létrejön egy gondolati vagy materiális válaszá.³² Gennep leírja, hogy ha egy rítuson megjelenik egy kettőbe vágott tárgy két része, vagy két ág közt, esetleg valami alatt kell áthaladni, s ehhez hozzákapcsolódik az, hogy az egyén egyik világból átlép a másikba, akkor azt mindenképp *közvetlen átmeneti rítusként* kell értelmezni.³³ Az általam kutatott két faluban is megfigyelhető ez, hiszen az egyén a rítusok során mindig átlép a két, egymással szemközt elhelyezkedő zöldág között.

Vegyük első példaként a lakodalmat: ekkor a házasulandók egyik társadalmi státuszukból átlépnek egy másikba, leányból férjzett

³¹ BALÁZS Lajos 2006. 35.

³² GENNEP, Arnold van 2007. 53.

³³ GENNEP, Arnold van 2007. 54.

asszony, a legényből pedig férj válik. Ennek az átmeneti szertartását mindvégig végigkíséri a zöldág, hiszen már az ünnepséget megelőzi a legénybúcsúszerű zöldág-kivágás, amelyhez a legények iszogatása, mulatozása is kapcsolódik. Ez tehát tekinthető egy elválasztó szakasznak. A fák felütése és díszítése is ehhez a rítusszakaszhoz köthető. Az eltávolodást pedig a lakodalmi nap jelzi, amikor a vőfély kikéri a menyasszonyt. A lakodalmi képeken is jól látható, hogy ilyenkor az ifjú pár vagy a vőfély a ház ajtaja előtt lévő fenyőfák között áll. Mint már említettem, a lakodalmas házak előtt álló magasra nyúló zöldágak a közösség felé is jelzik a pár társadalmi státuszának a változását, a régi világtól való eltávolodásukat. A lakodalmi nap lezajlása után, a „mézes hetekben” is állnak még lakodalmi fenyők a kapuk előtt, amikor a házaspár tagjai éppen az új helyzetükbe avatódnak és épülnek be.

A fiataikorú temetésén az elválasztás rítusával kevésbé találkozunk, a zöldágak megjelenése ezen alkalmon inkább az elmulasztott lakodalmat mint jogot és emberi szükségletet igyekszik pótolni. Ez főként a közösségnek fontos, mivel az igényli mindennek a megélését, valamint azt, hogy a halott ifjúnak is megszervezzék a lakodalmát. A halott lakodalma emiatt főként külsőségekben nyilvánul meg: szimbólumokban, jelképekben, rituális eszközökben.³⁴ A zöldág mind a három egyszerre: szimbolizálja, jelképezi az élet megszakadását és az elmulasztott lakodalmat, továbbá egy rituális eszköz is, hiszen a szertartás előtt, alatt és után is jelen van, és elengedhetetlen kelléke a rítusnak. Nézetem szerint nem csupán a lakodalom felidézése céljából vannak felállítva fiataikorú temetésén a zöldágak, hanem egyben határként, kapuként is funkcionálnak az élő világ és a másvilág között, mert amikor a koporsót leengedik a sírba, akkor a sír négy szegletébe állítják fel a fenyőfákat, így a sír felfogható egy kapuként vagy bejáratként, amely a túlvilági életbe vezet. Nem a lakodalmat jelenítik meg az útmenti keresztek két oldalukra állított letört hegyű zöldágak sem, hanem inkább azt a keresztény felfogást jelzik, mely

³⁴ BALÁZS Lajos 2006. 231.

szerint a halál után tovább él a lélek a mennyek országában, az örök békességben, vagyis az Istenhez, a szenthez közel.³⁵

A bérmlás egy igen fiatal, szokáshagyományokra építő felnőtté avató egyházi rítus.³⁶ Klasszikus értelemben átmeneti rítusként értelmezhetjük, mivel az egyénből a rítus során gyermekből felnőtt lesz, és a római katolikus egyházközösség teljes jogú tagjává válik. Igaz, vita tárgya lehet ez az elmélet, hiszen sokan későbbben bérmlának, nem a gyermekkor küszöbén, hanem jóval 14 és 15 év kor felett.³⁷ Ennek ellenére a rítus elengedhetetlen kelléke a bérmlási nyírfaág.

A papszentelés ceremóniája is átmeneti rítus, hiszen laikus személyből klerikus lesz, így a szertartás alkalmából is nyírfaágakkal szegélyezik a templom bejárataihoz vezető utakat, és minden bejáratot.

A fejezet zárásaként megállapítható, hogy a zöldágak valóban jelentős rituális szimbólumai az átmeneti rítusoknak: különböző világokat, dimenziókat különítenek el egymástól, illetve az átmenetiséget, a változást és a rítus szentségét jelzik.

A zöldág és a székely identitás

A csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi interjúzásaim során, miközben a zöldágállítással kapcsolatban érdeklődtem, szinte kivétel nélkül azt a választ kaptam, hogy a zöldágállítás egyszerűen egy „hagyomány”, „nálunk ez a szokás”, „itt a székelyeknél, ahol sok a fenyves, ez a hagyomány”, „ezt így tanultuk az őseinktől”. Úgy gondolják, hogy ez egy örökség, amelyet az őseiktől kaptak, így a zöldág felütésének a szokása számukra teljesen természetes, az élet szerves részének tekintik. Ez a gesztus egyben kifejezi, hogy a csíkszentgyörgyiek és a csíkbánkfalviak tiszteletben tartják elődeiket és az azoktól örökölt szellemi értékeket. Ez pedig közrejátszik saját identitásuk megszerkesztésében.

³⁵ KUNT Ernő 1987. 43–44.

³⁶ BÁRTH Dániel. 2007. 200–201.

³⁷ BÁRTH Dániel. 2007. 200–201.

Interjúalanyaim másik, nemzeti önazonosságra célzó véleményük az volt, hogy a fiatal fenyőfa „a magyarságot jelképezi”, főként a zöld színe miatt. Legidősebb adatközlőmmel való beszélgetés során, amikor rákérdeztem, hogy mi volt az oka annak, hogy a zöldágak törzsét fehérre nyesték és spirálisan pirossal megfestették, akkor elérzékenyülve azt válaszolta, hogy „a magyarságot jelezte”, mivel a fa törzse fehér volt, zöld a lombja, és pirosra volt megfestve. Ezzel magyarázható az is, hogy fehér és piros krepp papírral díszítik legszívesebben a fák ágait, hogy az magyar nemzeti színekben pompázzon. A román színeket (sárga, kék), pedig – mint korábban utaltam rá – nem igen használják dekoráláshoz, mivel úgy tartják, hogy azok „oláhos színek”. Mindez kifejezi a csíkszentgyörgyiek és csíkbánkfalviak nemzeti hovatartozását: egyszerre vallják magukat magyarnak és székelynek. Ezzel párhuzamosan megkülönböztetik magukat a más nemzetiségűektől, észreveszik a másik nemzet kulturális küldözősegeit, amitől tudatos döntéssel fordulnak el.

Az archív fényképeken megfigyelhető, hogy az 1942-es nemzeti ünnepségen az emlékmű két oldalára fiatal fenyőfákat állítottak fel. Ez azért tekinthető jelentős momentumnak, mivel nemzeti ünnepeken (pl.: március 15-én) nem szokás zöldágakat állítani. 1942-ben viszont szükségesnek tartották a csíkszentgyörgyiek és csíkbánkfalviak, hogy a „kicsi magyar világ” ünneplésekor zöldágakat állítsanak fel. Egyértelműen az ünnepség kontextusán belül, nemzeti és székely-magyar szimbólumként jelent meg a zöldág a nemzeti lobogók és más nemzeti jelképek mellett (pl.: népviselet, hazafias beszédek).

A helyiek tehát a zöldágot nemzeti jelképnek tekintik, hiszen az az elképzelés él bennük, hogy a zöldág, főként a fenyő, a magyarságot, illetve a székelységet szimbolizálja. Ennek oka főként abban keresendő, hogy a két települést fenyvesek és havasok veszik körül, amelyek igen fontos szerepet játszanak a helyiek életében. Többen tagjai a helyi közbirtokosságnak, a havasokban pásztorral legeltetik jószágait, ott működik a fakitermelés, rendszeres munkát végeznek a havasi kaszálókön, ezen kívül a munka és a megélhetés számos

formája köti a helyi lakosokat az erdőkhöz, fenyvesekhez, illetve havasokhoz.

A magyarság szimbólumainál fontos szempont tehát a régió és a foglalkozás, nyilván azokat tekinti az adott népcsoport szimbólumának, amely életéhez erősen kötődik, érzelmeket táplál irántuk, illetve amelyre asszociációkat sugároz.³⁸ Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván így válhatott a zöldág a nemzeti identitás részévé, a különböző rítusokban pedig annak kifejezőjévé.

A zöldág esztétikai funkciója

Végül szólni szeretnék a zöldág esztétikai funkciójáról; ezt azért érzem szükségesnek, mert interjúalanyaim szinte kivétel nélkül a zöldág díszítő, dekoráló szereplő hangsúlyozták. Többek között ezek a vélemények hangzottak el: „a zöldág dísz”, „a zöldággal dekorálnak”, „a zöldággal szebbé teszik az ünnepet, emelik az ünnep hangulatát”.

A helyiek tehát a zöldággal kidíszítik a tereket, esztétikusabbá, szebbé téve az ünnepet. Mindez arra utal, hogy napjainkban a csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi lakosok úgy tartják, hogy a zöldágak esztétikai szépségével teszik a rítusokat színeesebbé és általuk lesz az ünnep valóban a hétköznapiakból kiemelkedő alkalom. Emellett nem töltik meg a zöldágakat elvont jelentésekkel, nem kapcsolnak hozzájuk semmilyen érzelmi vagy szellemi gondolatot, csupán a zöldágak művészi jellegét hangsúlyozzák, bármilyen más képzet „belemagyarázása” nélkül. Főként a fiatalabb korosztállyal (30 és 50 év közöttiek) készített interjúkban hangzottak el ezek a vélemények.

Tánczos Vilmos a folklór képek művészi funkciója megragadásának nehézségére hívja fel a figyelmet, illetve kifejti, hogy ez a legnehezebb kérdések közé tartozik.³⁹ Valóban nehéz, mivel a művészet és az esztétika is a kultúrának nevezett rendszer egyik eleme, amelyekhez szimbolikus formák kapcsolódnak.⁴⁰ Ez így igaz, viszont számos interjúalanyom, akik csupán a zöldágak esztétikai minőségét

³⁸ KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor 1999. 88–91.

³⁹ TÁNCZOS Vilmos 2007. 7–8.

⁴⁰ GEERTZ, Clifford 1994. 289.

említettek, nincsenek tisztában tudatosan azzal (ettől függetlenül persze a kollektív tudatalattijukban jelen lehet), hogy a művészi szerepen kívül milyen szimbolikus tartalmak kapcsolhatóak a zöldághoz, így számukra csupán az esztétikai élmény a meghatározó.

A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK ÖSSZEFOGLALÁSA

A dolgozatom összefoglalásaként még egyszer tisztázom a bevezetőben felvetett hipotéziseket, és az azokra kapott válaszlehetőségeket.

Annak a kérdésnek a felvetése kapcsán, hogy a zöldág miként értelmezhető, arra a megállapításra jutottam, hogy egy archetipikus képként fogható fel. A zöldág ugyanis minden rítuson, amelyen megjelenik, olyan elvont fogalmakat jelenít meg, amelyeket verbálisan sem a csíkszentgyörgyiek, sem pedig a csíkbánkfalviak, sem mi nem tudunk egyértelműen meghatározni és megmagyarázni. Ezek a fogalmak többek között az élet, a megújulás, az erő, a szent és az idő. A zöldágak a rítusok kontextusain belül mind ezekre mutatnak rá, illetve ezek a fogalmak realizálódnak zöldágak képében.

Mindemellett a zöldágnak mint archetipikus képnek napjainkban is létezik olyan tulajdonsága, amely a mágikus-szagrális szerepre utal, ez pedig nem más, mint a nyírfa ágának leszakítása és levélének felhasználása, vagyis elégetése a rossz időjárás elleni védekezés céljából. Ez az egyetlen általam ismert védő és elhárító szokás, amelyet napjainkban is végeznek az idősebb asszonyok a két csíki faluban. Erre úgy tekintek, mint egy maradványra, amely arra enged következtetni, hogy a régi világban több olyan szokáscelekvés létezhetett, amelyben a zöldágak mágikus-szagrális szerepe jelen volt. Ezt az elképzelésemet erősíti Székely László munkássága, hiszen rendkívül gazdag adatot közöl azzal kapcsolatban, hogy a fának, cserjéknek és más növényeknek milyen erős mágikus, termékenységvárázsló erejük van egész Csík területén, amelyeket ő az 1900-as évek első felében figyelt meg.

A továbbiakban arra kerestem a választ, hogy milyen rítusok keretein belül jelenik meg a zöldágak felállítása, és mik lehetnek ezek-

ben a rítusokban a közös vonások. Ennek kapcsán azt állapítottam meg, hogy főként az átmeneti rítusoknak fontos szimbolikus eszköze a zöldág, mivel olyan funkcióval bír, amely képes egyes világokat és dimenziókat elválasztani egymástól, határokat szab ki, és az egyénnek segítséget nyújt a köztes, illetve az átmeneti állapotában való tájékozódásában, annak átélésében, feldolgozásában.

A zöldág-állítás szokása az 1900-as évek első felétől egészen napjainkig változást mutat, mindez a zöldág tartalmában ragadható meg. Míg az 1900-as évek első felére vonatkozóan az interjúm és a szakirodalom adatai arra utalnak, hogy a zöldágaknak köztudott volt a mágikus-szakerális és áldásos jellegük, addig napjainkra mindez kissé megváltozott és feledésbe merült, hiszen az interjúalanyaim főként azt mondták a zöldágról, hogy az fejezi ki a magyarságukat, ez számukra egy szokás, amit örököltek, illetve díszítő elemként használják fel a fiatal fákat az ünnepeken.

A zöldágak napjainkban tehát főként a nemzeti identitás megszerkesztésében és a művészi-esztétikai igények kielégítésében játszanak jelentős szerepet. Mindezek mellett – ahogy már a fentiekben leírtam – a zöldághoz elvont fogalmak kapcsolódnak és ezekhez fűződő képzetekkel telítettek. Így arra a végső konklúzióra jutottam, hogy Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván a zöldág szerepei összefonódnak, és nem lehet ezeket egymástól élesen elkülöníteni, tehát az Ernst Gombrich által megfogalmazott hármas funkció mindegyike érvényes a zöldágra, hiszen az egyszerre *jellepez* egy elvont eszmét, gondolatot, *szakerális-mágikus funkcióval* is rendelkezik, és egyben *művészi kifejezést* is megvalósíthat.⁴¹

⁴¹ GOMBRICH, Ernst 1997. 31–34.

IRODALOM

BALÁZS Lajos

1994 *Az én első tisztességes napom: párválasztás és lakodalom Csíkszentdomonkoson*. Kriterion, Bukarest.

2006 *A vágy rítusai. Rítusstratégiák a születés, házasság, halál szokásvilágának lelki hátteréről*. Scientia, Kolozsvár.

BÁLINT Sándor

1998 *Ünnepi kalendárium I. Mandala*, Budapest.

BÁRTH Dániel

2007 Szempontok a bér mátkozás történeti néprajzi vizsgálatához. *Néprajzi Látóhatár* XVI. 3–4. szám, 187–207.

BÁRTH János

2010 *Vízvezető közösségek Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván*. Libelli Transsilvanici. Kecskemét

ELIADE, Mircea

1997 *Képek és jelképek*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

2009 *A szent és a profán. A vallási lényegről*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

GEERTZ, Clifford

1994 *Az értelmezés hatalma: antropológiai írások*. Századvég, Budapest.

GENNEP, Arnold van

2007 *Átmeneti rítusok*. MTA Néprajzi Kutatóintézete – L'Harmattan, Budapest–Pécs.

GOMBRICH, Ernst

1997 *Icones symbolicae*. A szimbolikus kifejezése filozófiai és ezek hatása művészetekre. In: Pál József (szerk.): *Az ikonológia elmélete*. JATEPress, Szeged, 31–115.

KAPITÁNY Gábor – KAPITÁNY Ágnes

1999 *Magyarság-szimbólumok*. Európai Folklór Központ: Teleki László Alapítvány, Budapest.

KUNT Ernő

1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Gondolat, Budapest.

LAKATOS-BAKÓ Melinda

1983 A májusfa Tasnád környékén. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti dolgozatok*. Kriterion, Bukarest, 150–159.

LÜKŐ Gábor

2003 *A magyar lélek formái*. Táton, Budapest.

POZSONY Ferenc

1997 *Az erdélyi szászok jeles napi szokásai*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

SZENDREY Zsigmond – SZENDREY Ákos

1931 Tájékoztató a földműveléssel kapcsolatos szokások és hiedelmek gyűjtéséről. In: *Ethnographia* XLII. 203–207.

SZÉKELY László

1943 *Ábítat a falun. Adatok Csíkszentdomonkos vallásos néprajzához*. Csíkszereda.

É.n. *Áldásos esztendő. Az áldás eszméje a csíki évfordulók néprajzában*. Kézirat, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

TÁNCZOS Vilmos

2007 *Szimbolikus formák a folklórban*. Kairosz kiadó. Pécs

TÁTRAI Zsuzsanna

1992 Zöld ág. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 5. (Második, változatlan kiadás) Akadémiai Kiadó, Budapest, 623.

YOUNG TREE SETTING IN CSÍKSZENTGYÖRGY AND IN CSÍKBÁNKFALVA

BRIGITTA SZÜCS

The present paper concentrates on the folk customs of two villages in Hargita-county. In the occasions of feasts, the people of the villages set up at certain places pines or birches, the so-called young trees.

Csíkszentgyörgy and Csíkbánkfalva, which are Hungarian villages with Szekely population, are located at the eastern side of the Alcsík-basin. The inner areas of the villages have grown together and are situated at the foot of the Csík-mountains. Since the two settlements are close to forests, they abound both in pines and birches, which enables them, for instance, the chopping-down of fourteen pines for a wedding as bridal young trees. Apart from weddings, there are numerous other occasions to set up young trees, such as pilgrimage feasts, Pentecost, Confirmation, the feast of Corpus Christi, ordainments, funerals of young people, graduations, 30-40-50 years anniversaries and occasionally vintages.

This paper, in addition to the description of the young tree setting in the above mentioned occasions, attempts to analyze and interpret the tradition of the young tree in these Szekely villages. Accordingly, we underline the functions of young tree setting and the recent changes in the ritual. Taking into consideration these research aspects, the main presumption is that the young tree is a archetypal image, which is in strong connection with transitional rites and has many functions. Under this, the young tree has at the same time magical-sacral, artistic and national roles. Furthermore, we can also add that nowadays most of all, these latter functions dominate, thus those expressing aesthetic and Szekely national identity roles.

Apart from the description and analysis of the customs connected to the young tree, a very rich imagery is attached to this work, which aims to illustrate the feasts in Csíkszentgyörgy and Csíkbánkfalva from the 1950s to the present days.

KÉPMELLÉKLET

1. kép
Lakodalom 1978-ban (Csíkszentgyörgy)

2. kép
Lakodalom az 1990-es évek elején (Csíkszentgyörgy)

3. kép
Csedő Zsófia lakodalmja előtt, elől a férje mögötte pedig a segédkező
szomszédok. (Csíkbánkfalva)

4. kép

Lakodalom előtt a legények a kultúrotthon előtt kidíszítik és felállítják a zöldágot (Csíkmenaság, Gyöngyössy Orsolya felvétele)

5. kép

Gyermek temetése, 1950 körül

6. kép
 Fiatalkorú legény temetése 1983 körül (Csíkszentsimon)

7. kép
 A Boldogasszony kápolna búcsúkor az 1960-as években.
 (Csíkszentgyörgy)

8. kép
Kicszengetés (ballagás) 1984-ben (Csíkszentgyörgy)

9. kép
Bérmálás utáni családi fotó. (Csíkszentgyörgy)

10. kép
Papszentelés a csíkszentgyörgyi Szent-György templom cintermében

11. kép
Körmenet papszenteléskor a csíkszentgyörgyi
Szent-György templom cintermében

12-13. kép

Az 1942-es emlékmű és zászlóavató ünnepségen

10145 EGY-Su

XB 196535 TÁJ ÉS NÉPI KULTÚRA

A Szegedi Tudományegyetem
Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének
kiadványsorozata

A sorozat eddig megjelent kötetei:

1. JUHÁSZ Antal (szerk.): Migráció és település a Duna–Tisza közén 2. Szeged, 1997. 212 p.
2. JUHÁSZ Antal (szerk.): Migráció és anyagi kultúra a Duna–Tisza közén. Szeged, 1999. 177 p.
3. JUHÁSZ Antal (szerk.): Észak-Bánság paraszti műveltségéből. Szeged. 1999. 131 p.
4. JUHÁSZ Antal (szerk.): Szajáni gyűjtés. Szeged, 2003. 207 p.
5. BARNA Gábor – MÓD László – SIMON András (szerk.): „Szent ez a föld...” Néprajzi írások az Alföldről. Szeged, 2005. 236 p.
6. JUHÁSZ Antal – SIMON András (szerk.): Egy bánsági falu népi műveltségéből. Szeged, 2007. 149 p.
7. MÓD László – SIMON András: „A Becsületes Gazdaság egybe gyűlt...” Adatok a szeged-szatymazi szőlőhegyi gazdaközösségek működéséhez. Szeged, 2010. 224 p.
8. SIMON András: Hagyomány, újítás, minőség. A szőlőfeldolgozás-mustnyerés technológiája. A dél-zalai példa. Szeged, 2012. 243 p.

Hazánkban a néprajz első egyetemi katedrája a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen alakult meg 1929-ben Solymossy Sándor folklorista vezetésével. A diplomát adó, szakos egyetemi képzés az 1992/93-as tanévben indult meg.

Az önálló hallgatói tudományos kutatómunkát a tanszék oktatói mindig támogatták, serkentették. A tehetséggondozás egyik legfontosabb kerete a tudományos diákköri munka volt, s az ma is. Néprajz szakos hallgatóink az 1990-es évek elejétől rendszeresen szerepeltek dolgozataikkal az Országos Tudományos Diákköri Konferencia Humán Szekciójában.

A tanulmánykötet három olyan írást ad közre, mely sikerrel mérettette meg magát 2013 tavaszán a XXXI. OTDK Humán Tudományi Szekciójának néprajzi tagozatában. Kötetünkkel a néprajz és a kulturális antropológia területén folyó hallgatói munka egy szeletét villantjuk fel, remélve, hogy a közreadott írások inspiráló módon hatnak mindenkor hallgatóink számára a tudományos munka művelésére, értelmére vonatkozóan.

Hisszük, hogy mindenkori munkánkkal hidat építünk a jeles elődök alkotta eredmények és a jövő tehetségei között, abban a hitben és azzal a céllal, hogy tudományunk tovább erősödjék, értékteremtő szerepet töltsön be, s társadalmilag is hasznosítható tudományos eredményeket hozzon létre.

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszchenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

MAGYARORSZÁG MEGÚJUL

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.